

Gulyás József

Na rubu

Na rubu
para mi srce bol

Na rubu
pamet mi propada

Na rubu
je očeva baština

Na rubu
i na izmaku mi je život

A peremen

A peremen
fájdalom hasítja szívem

A peremen
tűnik el eszem

A peremen
apám öröksége

A peremen
van létemnek vége

Ne znam

Ne znam
zašto volim
odjek izgubljenih glasova
u šumi

Ne znam
zašto gutam
tako lakomo
nebesko plavetnilo
i zašto ga nema
dosta

Nem tudom

Nem tudom
miért szeretem
az elveszett hangok visszhangját
az erdőben

Nem tudom
miért nyelem
ily habzsolva
az ég kékségét
és miért nincs belőle
elég

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XIV. évfolyam 9. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György** Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelvművelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Borbély András** (dokumentum), **Elek Szilvia** (zene),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (próza), **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (történelm), **Vincze Ferenc** (műbírálat, főszerkesztő-helyettes), **Wegner Tibor** (művészet).
Szerkesztőségvezető: **Szondi Eszter**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós, Doncsev Toso, Gráfik Imre, Hankiss Elemér, Dr. Koncz Gábor, Radnóti Zsuzsa, Rakovszky Zsuzsa, Szörényi László** (tiszteltetelli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: Ady Endre Művelődési Központ, 1043 Budapest, Tavasz u. 4.

Telefón/fax: (1) 225-3474 • Mobil: (70) 617-8231 • E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Gulyás József: Na rubu / A peremen;
Ne znam / Nem tudom borítóbelső

Fénykör

Bölcs Matild 3; Filipovits Klára 4;
Hepp Mihály 4; Horváth Csaba 5;
Horváth Zoltán György 5; Suhai Pál 7

Kétszög

Virág Zoltán: Nyelvi átmenetek,
határváltások, közöttvilágok 8
Blazsetin István: A magyarországi horvátok
irodalmáról 17

Dékity Márk: Gyermekkorom csónakja
(Bede Béla ford.);
Húr vagyok (Csuka Zoltán ford.);
Baranya, te drága! (Kormos Sándor ford.) . . 21
Pávics György: Fiamnak
(Simara Gyula Puzsarov fordítása) 23
Skrapits Lajos: Miért? Kinek?
(Horváth Tímea Anna fordítása) 24
Takácsné Gubrinzski Katalin versei 25
Blazsetin István: Vers a hajról; Emlékek;
Vers a szürke Boldogságról 26
Simara Gyula Puzsarov: merevség;
vörös krisztus 28
Tisler Jolán: Nyárfa; Voltál.; Sírfelirat helyett;
Nyelv; Anyanyelvem vadvirága 30
Bölcs Matild: Hozzon álmot.;
A morzsa; 450 év 32
Horváth Tímea Anna versei 34
Radnics Manda: Mladen 35
Gulyás László: Kép; Az idő érintése;
Éjszaka Szentborbáson; Újjászületés? 38
ifj. Blazsetin István: szemedben;
éjszakai töredék; nightmare; movie 40
Gátai Zoltán: ragaszkodás; Ki vagy te? 42

Téka

Frankovics György: Miroslav Krleža
Pécsi balladája 43
Lőrincz Nikolett: Lélekkel és tehetséggel . . . 55
A költő fordításaiból 58
Lőkös István: Tetszhalál után 59
Milánkov Anna: A bunyevácok
és a sokácok első két újsága 68

Hangírás

Bunyevác dallam- és táncvilág (Dékity Márk beszélgetése Kricskovics Antallal)72
 Az alkotó ember csak önmagát adhatja (Juhász László interjúja Vidákovics Antallal)75
 A kétnyelvű színész (Juhász László és Vidákovics Szláven beszélget)80

Ablak

Varga Éva: Ha valami szívügy (Két nyelv, két kultúra – egy színház)83
 Bognár Antal: Sötét pátosz (Mirko Kovač: Nives Koen rózsái)85

Balogh Jánosné Horváth Terézia: Közelítések a Daruvári Jankovichokhoz . . .87

Tárlat

Magyarországi horvát művészek alkotásai színes melléklet

Horváth Sándor: „Mi csikorog az égen?”97
 Sokcsevits Dénes: Ütközőponton110

Szóvár

Nyomárkay István: Szaknyelv és anyanyelv 121

Műhelyek

Sibalin József: Hercegszántói Horvát Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola és Diákotthon125
 Gajtán Anna: Budapesti Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon 126
 Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Nonprofit Kft.129

Égalj

Kubatov Márton: Gara község és a bunyevác-horvátok131
 Kópháza134
 Völgyi Géza: A búcsújáró templom történetéhez135
 E számunk szerzői129

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 69.

Búzás Huba – Suhai Pál: A tükröd én vagyok, nézd (Levélesszék, 2006–2009)

NAPÚT

Irodalom, művészet, környezet

XIV. évfolyam 9. szám

Kolo, kolo naokolo

AZ ORSZÁGOS HORVÁT ÖNKORMÁNYZAT HIVATALA, BUDAPEST

Köszönöm Árgyelán Erzsébet, Frankovics György, Gráfk Imre, Hepp Mihály, Horváth Csaba, Horváth Zoltán György, Juhász László, Lukáts István, Milánkov Anna, Radnics Manda, Tisler Jolán és Völgyi Klaudia segítségét s tanácsait az összeállítás elkészítésében: Szondi György

Megtartó vagy összetartó erő-e ma a nyelv vagy a hagyomány – avagy a hovatarozás köteléke?

Mit jelent ma, 2012-ben magyarországi horvátnak lenni?

Bölcs Matild

Nyugat-Magyarország kisebbségek lakta településein a lakosság kettős identitásalakzattal jellemezhető. Az utóbbi időben, főleg alapítványi támogatásoknak köszönhetően, a naptári év egészére jellemző a „feszítválozás”. Gombamód szaporodnak az amatőr népi zenekarok, táncegyüttesek, valamint az énekarok. A varrónók nem győzik a sok stilizált népi viselet összeállítását. Ipari méreteket öltött a búcsújárás. A téli szezon az amatőr színjátszásnak kedvez. Így a faluközösség nyelvet egyáltalán nem használó tagjai sem veszítették el a kultúrában gyökerező identitásukat. A szereplők nyelvi tudása közötti törésvonal azonban egyre szembetűnőbb.

A hagyományos értelmiségi szerep a kisebbség esetében is devalválódott. Az illem, a jólneveltség ismeretlen fogalmak. A köztéri rongálás jópofaságnak számít. Az elmélyült műhelymunka neveltséges időtöltés. Kitapintható a helyi értékek pusztulása. A legfényesebb bálók meghívói is hemzsegek a helyesírási hibáktól. A fokozatos nyelvcsere állapotában a kisebbségi nyelv kizárólagos fázisát a két nyelv váltakozó használatának átmeneti szakasza váltotta fel. A nyelvtanulás szempontjából viszont a horvát nyelv első számú konkurenciája továbbra is a német nyelv maradt.

A határok fikcióvá váltak. Napjainkban az ifjúság körében a legnagyobb érdeklődést a horvátországi populáris zene váltotta ki. Egy-egy zenekar nyugat-magyarországi vagy burgenlandi fellépése ma már nem elérhetetlen. A fiatalok a dalok szövegét betéve fűjják, így alakítva ki egy zenei nyelvet, amely átsegíti őket a valódi nyelvtudás hiányosságain.

Az augusztus 20-i hőségben gyakorlatilag kiürült a falu, aki csak tehette, a horvát tengerparton töltötte szünidejét. Amíg Ausztria horvátok lakta települései a munkavállalást, Horvátország a nyaralást és a nyelvtanulás lehetőségét kínálja (számtalan fizetés nyelvtanfolyam várja az érdeklődőket, kiegészítve a hazai nyelvtanítás kisebb hatásfokát). A tudományos élet polarizálódott, akár csak a regionális könyvkiadás. Az újságírás felfutását árnyalja, hogy az újságíró a ricsaj és a hejehuja szolgálólányává süllyedt.

Mit jelent ma horvátnak lenni? Leszűrni közel öt évszázad tapasztalatait. Településünk több mint nyolcvan hősi halottja ismert vagy kevésbé ismert európai temetőben nyugszik. Megéltük 1956 felejthetetlen szép napjait, amikor a lakosság nyelvi problémák nélkül cserélgetett órákat az orosz katonákkal. Tanúi voltunk a férfiak hősies helyállásának az 1961-es téveszesítés idején. A kőszegi gyárakból kiküldött „agitátorok” eredménytelenül üldögéltek éjszakánként a családoknál, hogy leszoktassák őket az alvásról. Ugyanakkor szembe kell néznünk a rá következő dicstelen évtizedekkel, a kollektív besúgás éveivel is. Napjainkban a „horvátság” a maga komplexitásában talán csak a templom-

ban élhető meg, feltéve hogy nem érte el a modernitás szele. Virágok öntözése ürügyén a társas élet egy formája jelent meg a temetőben, hiszen ma a státusszimbólum már nem az autó, hanem a méreteresre szabott gránit sírkő. A horvát sírfeliratokat felváltják a magyar „család” szóra redukált feliratok. A kő fontos, nem az írás.

A lakosságcsere felgyorsulását tapasztaljuk. Az osztrákokat jelenleg az ukránok váltják. Nyugat-Magyarország hatalmas olvasztótégelyében a származás ma nem tűnik kiemelten fontos kérdésnek. Félő, hogy a tradicionálisan katolikus vallású és szigorúan nevelt horvátok a globalizmus langy hullámaint lovagolva szárnyaszegetten fognak partot érni.

Filipovits Klára

Számomra tény. Horvátnak születtem Magyarországon, s az is maradok, bárhol is fogok élni. Ugyanakkor magyarnak is vallom magam, talán mert külföldön élek, avagy mert Horvátországban is idegenként kezelnek? Egyre inkább azt gondolom, hogy a nemzeti hovatartozás a hittel közösen az egyén belső meggyőződése. Nem kötődik országhoz, határokhoz.

A 19. századi nemzeti állam eszméje nem létezik. A 21. században azt vártam, hogy eltűnnek az állami határok, s legalább az EU-n belül nem az állampolgárság lesz a döntő, hanem a nemzet. De éppen az ellenkezője zajlik. A soknemzetű Európa ősi civilizációja, kultúrája, eszméje ma felesleges ballaszt, s a személyi igazolványokban már nem szerepel a nemzetiség.

A fiatal nemzedék nem tanulja meg szülei anyanyelvét, a hagyomány csak turistaattrakcióvá vált, mert felmorzsolódott a közösség, amelyben született. Nem elég a folklór, a tánc, ezt bárki megtanulhatja. A nyelv nélkül elvész a nép és a nemzet is. A hagyomány a kultúra kútja és a nép „lelke”, amely kiapad, ha nincs forrása.

Gyermekem beszél anyanyelvét, szereti Liszt Ferenc rapszódiait, s nagy örömmel játssza Brahms Magyar táncait.

Hagyományaimhoz ragaszkodom, anyanyelve(i)met gondosan ápolom. Az „otthon” ma is ugyanazon a lakcímen van, ahol születtem.

Hepp Mihály

A magyarok azt mondják, „nyelvében él a nemzet”. Ez a megállapítás igaz a nemzetiségi közösségekre is. Az utóbbi időben gyakran gondolkozom azon, hogy vajon mi a fontosabb? Az anyanyelv, a hagyomány megőrzése vagy az identitástudat megtartása? Mindegyik nagyon fontos, de megítélésem szerint az anyanyelv ápolása a legfontosabb. Csak gondoljunk bele, „nagy” horvátként sokan rajonganak a tamburazenéért, szeretik az énekeket, gyönyörködnek a népviseleti ruhákban. A dalokat megtanulhatjuk kívülről, a zenének van kottája, tehát aki ismeri a kottát, mindent lejátszhat, és még azt sem kell tudnia, mit énekel. Sajnos, főleg a fiatalok körében egyre többen vannak így ezzel. De kérdem én, hogy értheti meg valaki ősei érzelemlívát, ha anyanyelvén nem

érti meg az írott szó szépségét, ha nem tud elolvasni egy szépirodalmi művet, esetleg a magyarországi horvátok hetilapját vagy a *Horvát Kalendáriumot*, és ha elutazik az anyaországba, nem furcsa neki, hogy nem érti meg, mit mond neki a barátja, rokona?

Félreértés ne essék, senkit se szeretnék megszólítani, mert jól ismerem az elmúlt évtizedek politikai, migrációs és más eseményeit. Csupán eszembe jut valami, fiataljaink kiváló, tehetséges emberek az iskoláinkban, jól megtanulnak németül, angolul, a matematikával is jól elboldogulnak, csak az anyanyelvük nem megy a fejükbe?

Ha mindezek ellenére megkérdezik, jó-e magyarországi horvátnak lenni, akkor a válaszom igen, és így gondolnák ezt az őseink is, akik a 12. század óta élnek itt. Ha megnézzük hazánk történelmét, akkor hamar kiderül, hogy az itt élő horvátok igen sokat adtak ennek az országnak, mint például a horvát származású kiemelkedő történelmi nagyságok, Jurisics, a Zrínyiek, Frangepánok, és még folytathatnánk a sort. A most itt élő horvátok miatt szintén nem kell szégyenkezniük. Mind szorgos, dolgozó emberek, ami meglátszik a horvátok lakta falvakon és városokon is. Gyermeküket iskolába járatják, hogy még többre vigyék, mint a szüleik. De megnézhetjük a politikai, társadalmi és gazdasági területeket is, ahol igen eredményesek, s a sportban is meg lehetne említeni több horvát élsportolót.

Összességében elmondhatom, hogy büszke vagyok a magyarországi horvátokra.

Horváth Csaba

A nemzetiségi lét alappillére az anyanyelv és annak ismerete, használata. Az anyanyelv teremti és őrzi a nemzeteket. A nyelvismeret nélkülözhetetlen a kulturális autonómia megőrzésében. A magyarországi horvátok jelene multikulturális. A horvátok több évszázada élnek Magyarországon, beilleszkedésük a társadalomba sikeres volt, de mégis sokan nagyra értékelik származásukat. Az integrációnak valójában kétirányúnak kellene lennie, míg a horvátok ismerik a magyar történelmet, népszokásokat, beolvadtak a magyar társadalomba, addig a magyarság szinte semmit sem tud a horvátság múltjáról, kultúrájáról. Aki nem beszél ősai nyelvét, az eltávolodik az anyanemzettől és elvesz a kisebbségi közösség számára. A kulturális rendezvényeken való megjelenés, kötődés ideig-óráig kompenzálhatja a nemzetiségi érzést, de hosszú távon nem.

Horváth Zoltán György

Aki ismeri a Romanika Kiadó *A Szent Korona öröksége* című könyvsorozatát, melynek kiadója, szerkesztője és tíznél több kötetnek szerzője is vagyok, az tudhatja, hogy a Kárpát-medence építészetét és művészetét bemutató könyvek kifejezetten nemzeti és keresztény irányultságúak – miként magam is, természetesen. Jó magyarnak tartom magam, és ez semmi ellentmondásban sincs azzal, hogy mindkét nagymamám a Sopron melletti Kópházáról

A Bugledits-család 1834-ből származó háza Kópházán, a plébániatemplommal szemben

A Bugledits-ház udvara a Szt. Márton-templom tornyával (a szerző felvételei)

származott és horvát anyanyelvű volt, míg az egyik német anyanyelvű nagypapám a szomszédos Harka szülötte. Az egyik nálam őrzött családi ereklye is híven mutatja a családban ösztönösen meglevő „hungarus-tudatot”, azaz hogy a hazánk a Szent Korona országa a Kárpát-medencében, bármilyen nyelvet is beszéljünk. Nekem mindkét szülőm Budapesten született és magyar lett az anyanyelvük, miként nekem is. A német származás miatt is természetes volt, hogy németül tanultam meg legjobban. Látszólag a horvát identitás kevésbé van jelen az életemben, bár ha a népléktan számít, és azt gondolom, hogy számít, akkor a mediterrán horvát népből való felerészbeni eredet bizonyára jelentősen belejátszik feltűnően és közismerten jó

kedélyű természetem kialakulásába. A nyelvtudás hiánya viszont távolságot tart: ezért horvátul is tanultam, igaz, negyven-egynéhány évesen, romló nyelvérzék mellett egyelőre sajnos mérsékelt eredménnyel.

Suhai Pál

Ugyanarról – másképpen

Pályám emlékezete (részlet)

Bezenye

Születésem története história és legenda egyszerre. A háború családi krónikája és személyes vízióm. Elképzelem vidékről felköltözött, pesti lakásukban éppen hogy megkapaszkodó, s onnan mindjárt ki is bombázott szüleimet, anyámat, a fiatalasszonyt [...], aki fut a közelgő front elől, egyenesen a bizonytalanba – míg én, valahol útban, a nyugati széleken megálljt nem parancsolok neki, és bezenyei jóemberek (*egyébként horvátok, Drobilics család, Fő utca*) áldásos közreműködésével – egy kissé bizony meggondolatlanul – világra nem kívánkozom. Gondolom, a lángos csillag sem maradt el: a sztálinorgonák akkor szokásos tűzijátékával. Végül újabb menekülés, de most már hazafelé, Paksra, lovas kocsin, zabrálásokkal, kidöglő lovakkal.

Bezenye Bezenye
mit üzen a neve
bármit is üzen-e
legenda csak mese
puszta név annyi se
születési adat
amelyet olykor egy
hivatalnok írat
helye és ideje
s a többi Bezenye
ide terelte be
ide verte anyám
negyvenöt rossz tele
hadak véletlene
én meg egyetlene
menekültem vele
benne még benne de
lánctalpak zöreje
lövések döreje
engemet se kímélt
a sztálinorgonák
hangja volt fülemnek
a legelső zene
behallatszott *ide*

legenda csak mese?
ennyi vagy ennyi se?
ma is ezt hallgatom
mit üzen üteme
innen és túl anyám
örök varázslatán
veri a háború
szívtelen nagy szíve

Virág Zoltán

Nyelvi átmenetek, határváltások, közöttvilágok

(Rövid vázlat a magyarországi horvát irodalomról)

*„A gondolatok szállnak. A gondolat éter.
Az emberi gondolatnak nem lehet határt
szabni. A gondolatok határköziek, határfölöttiek.
Következésképp: feltételezhető, hogy valaki a
Drávától északra is ugyanígy gondolkodik.”*

Miroslav Krleža

A különböző identitások párbeszédét, a plurális kódok érvényesülését, érvényesítését megkönnyíthetik az olyan közléshelyzetek, amelyeket a kisebbséginek nevezett individuum határozott jelenléte árnyal és bonyolít. Mindazon beszéd-szobjektumoké, akik a maguk származását, többnyelvűségét, tapasztalati evidenciáit, kapcsolatrendszerait pontosan azért nem hagyhatják figyelmen kívül, mert éppen a hangsúlyozásuk révén közelíthetik meg a regionalitás lételméleti kérdéseit. Akik a hazaérni, otthon lenni nem mindig geográfiai kényszerhelyzetét, a különböző kultúrák szimultaneitását és relationalitását nem az idegentapasztalat kárvallottjaiként vagy az alanyiség kötelező és kizárólagos (nép)nevesítése érdekében kísérik meg hitelesen képviselni, hanem inkább a honosság interszjektív problematikájaként igyekeznek a (kisebbségi) sorsértelmezés horizontjába állítani. Akkor is, ha újra és újra kénytelenek belátni, hogy a speciális kategóriájának kijáró kelet-közép-európai igazságszolgáltatás, balkáni dresszúra, többségi fegyvelmező gyakorlat mennyire kevészer méltányolta és milyen ritkán igényli az univerzális értékek, szellemi kincsek érdekében történő nemzet(iség)i fellépés sikereit és garanciáit.

A teljes beolvadás és a tökéletes elkülönülés lehetőségeivel foglalkozva természetesen lehet szembesülni az önmaga(m) és a Másik sokarcúságával, hiszen az „idegentapasztalatban olyan többlet rejtőzhet, amely megghiúsíthatja elvárásainkat, önmegértéseink stabilizált módozatait, megkérdőjelezheti a rögzült jelentéseket”,¹ az érdekelt felek nyelvi és kulturális vakfoltjainak tudatosításával pedig szerencsésen enyhíthetők a kommunikációs sérülékenység aggodalmai. A jellemző ismerethiányokat, a szüntelen bizalmatlanságnak, a hitelesség tagadásának, a modernitáshoz való előjog megvonásának viszonylatait, a szegregáció és az akkulturáció fenyegetéseit kizárólag a különböző identitások állan-

¹ Losoncz Alpár, A „vad tartomány”, avagy mit kezdünk a kultúráköziseggel?, in: L. A., Európa-dimenziók, Újvidék, Forum, 2002, 185.

dósuló közlésfolyamatában érdemes feltárni és mérlegelni, legyen bármilyen kockázatos és nehezen elfogadható ez a tevékenység.

A magyarországi horvát irodalom alakulástörténete, magyarországi és horvátországi fogadtatása egyértelműen azt mutatja, hogy ennek az irodalomnak az újabb nemzedékei fokozottan szembesültek az etnoidentitás problémájával, a nyelvköziség és a transzkulturalitás megannyi kérdésével. Alaposan számoltak a szomszéd népi helyzet nehézségeivel, komolyan fontolóra vették és átgondolták az egyidejűleg különböző kultúrák rendszeréhez, több régióhoz, alrégióhoz tartozás térségi fejleményeit és kihatásait. „Amennyiben a határterület kisebbségi is, akkor az egyben határon túli is. Legalábbis valaki(k) számára! És itt ő(k) csakúgy kivetíti(k) a saját érdekei(ke)t, kinyilvánítja(-ák) a saját szándékai(ka)t, megalapozza(-ák) a saját tevékenységét(-üket)... Az ellentmondásokkal és szegényes feltételekkel telis-tele – néha éles, metsző – törésvonalak mentén a határvidéki és a határon túli terület dialektikájának hatása sokak számára sorsdöntő.”²

A szerzők közül sokan két, esetenként három nyelven is alkotnak, egyre intenzívebben és elismertebben vannak jelen a magyar és a horvát tudományos, művészeti, irodalmi életben. Egymás műveinek kölcsönös átültetését szem előtt tartva járulnak hozzá a fordításirodalom fellendítéséhez,³ hathatósan támogatják a magyar irodalom széles körű horvátországi megismerését és a horvát irodalom magyarországi bemutatkozását. Kiléptek a folklórtól szabadulni nem tudó, apolitikus jellegű kisebbségi létezés árnyékából, túlhaladva a szubetnikus beállítottság (bunjevác, sokác stb.) lamentálásra és naivitásra alapozott eszményítésén.⁴ Többségüket elsősorban nem az anyanyelvi kultúra ábrándos konzerválása, a heroikus önmeghatározás, a közösségi funkció programszerű hirdetése foglalkoztatja, s már nem érnek rá kizárólag az emlékidézésnek élni, nem kívánnak megrekedni az idejétmúlt szövegformálási technikák semmitmondó vagy elfogadhatatlan szintjén.

Művészeti és kulturális életük tagolódását, rendezvényeik szerveződését, intézményeik hasznosságát, kiadványaik eredményességét, irodalmuk változásait nemcsak a különböző irányzatok egymásutánja reprezentálja, hanem az olyan jelentős gyűjteményes kötetek is mutatják, mint amilyenek az *U kolo (Antologija južnoslovenskih pesnika u Mađarskoj)*, Budapest, Demotratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj, 1969), a *Gde nestaje glas? (Antologija mladih pesnika,*

² Tomislav Žigmanov, *Széljegyzetek a sokféle határoltágú „láthatatlan tér” fenomenológiájához*, Híd, 2005/7–8, 55.

³ Néhány fontos kiadványra mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet. Stjepan Blažetin kitűnő tolmácsolásában Radnóti Miklós költeményei (*Meskladnom vremenu usprkos*, Osijek, Matica hrvatska, 1997) jelentek meg, Stjepan Lukač értő válogatásában és társszerkesztésében pedig a kortárs magyar széppróza kiemelkedő alkotásai (*Zastrašivanje strašila /Antologija mađarske kratke priče*, Zagreb, Naklada MD, 2001) láttak napvilágot horvát nyelven. Ugyanő nemrégiben remek szövegátültetésekkel több jelentős kortárs horvát szerző művét (*Magán-szféra reinkarnációja /Quorum-antológia*, Szeged, Messzelátó, 2002) magyar nyelven is hozzáférhetővé tette.

⁴ Ehhez Tomislav Žigmanov, *A modern horvát irodalom a Vajdaságban: a nem-lét és az elementáris infrastruktúra hiánya között*, Híd, 2005/5, 76–77.

Budapest, Tankönyvkiadó, 1984), a *Másszóval* (*Magyarországi horvát és szerb költők magyar nyelven*, Pécs, Baranya Megyei Művelődési Központ, 1988) és a *Rasuto biserje* (*Antologija hrvatske poezije u Mađarskoj 1945.–2000.*, Pécs, Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete, 2002) című antológiák. Természetesen szemléleti-poétikai, nyelvi-retorikai szempontból lényeges különbségek mutathatók ki az egyes szerzők művei között. A műnemi elrendeződés, a műfaji megoszlás tekintetében ugyanilyen számottevő eltérések jellemzik a magyarországi horvát irodalmat. Az elbeszélő próza, különösen pedig a regény és a dráma hátrányban maradt a költészettel szemben, kisebb mértékben jutott előkelő szerephez az utóbbi időben. Akár az individualitás vonalára, akár a történelmi koordinátákra, netalán a hagyományértelmezés síkjára koncentrálnak előszeretettel, a formaproblémákkal korántsem egyformán vetettek számot az alkotók az elmúlt évtizedek folyamán.

Az említett antológiákban szereplő szerzők, például Anka Bunjevac vagy Vinko Marjanović egyes költeményei, továbbá az önálló verseskötetek, jelesül Josip Gujaš-Džuretin: *Povratka u Podravinu* (1977), Stipan Blažetin: *Srce na dlanu* (1981) és *Suncu u oči* (1999), Marko Dekić: *S bačvanske ravnice* (1977), *Duga nad zavičajem* (1979), *Tišine i ljubavi* (1986) és *Mirisi urbika* (2001), Ljudevit Škrapić: *Droptine* (1988) és *Obračun* (1996), Matilda Bölcs: *Jantarska cesta* (1992), Jolanka Tišler: *V modrini neba* (1988) és *V zrcalu rodice / Szivárványtükörben* (1998) bizonyos darabjai nem mindig lendülnek ugyan túl a konfesszionális élménylíra sablonjain, nem feltétlenül jellemzik őket oldottabb nyelvi-szerkezeti megoldások, hiányoznak belőlük az újszerűnek mondható poétikai eljárások, viszont erőteljesen érzékeltetik, miként határozzák meg a versalany pozícióját a szűkebb és tágabb körű otthon alapvető értékei. A vidék nem feltétlenül nyomasztó realitásként, a szövegek helyi érvényű színtereként tételeződik, hanem a geopszichikai erők, a nyelvi és kulturális keveredés történelmi helyszínékként, a mű részeként tárulkozik elő. Ezt a szerepet játssza a Dráva mente Josip Gujaš-Džuretinnél: „Čekam / da već jednom iznike / semenje / što sam ga poneo / iz Podravine // Čekaju me kod kuće / moram da idem / što pre »doma«⁵ (*Varijacije iz rodne Podravine*). A tájíság idiomatikus kötődésű reflexióiban a nyelvi és létformabeli területenkívüliség sejtelmei köszönnek vissza olyan költőknél, mint Jolanka Tišler vagy Matilda Bölcs. Kiemelkedőbb alkotásaikban a hangulati, érzelmi elemek, jelenségcsoportok nem szabják meg közvetlenül a vidék jellegét. A megidézett szülőföld autentikus életterepe és a belső viszonylatok folyamatszerűsége sem nosztalgikus, romantizáló alapon függ össze az intimisztikus önfeltárukozással, így fontosabb verseik beszédalánya nem szakad el, nem függetlenedik a nyelvi megelőzöttség tapasztalatától. „Társadul csupán oly sokat gyalázott / Horvát nyelved szegődött. / Az évek elszálltak, lemondta mindenről” – mondja ki a lírai szubjektum Matilda Bölcs *Három nap Zsidányban* című művében, s Jolanka Tišler *Kajkavska ruža* című munkájában szintén hasonló felismerést fogalmaz meg az első személyű beszélő: „Kak slobodna misel se zdigla, rano i veselo / Da pravicu deli sakom

⁵ Hozzávetőleges fordításban: „Várom, / hogy kicsírázzanak már / a magvak, / amiket magammal hoztam / a Dráva-mentéről // Várnak odahaza, / mennem kell / mielőbb »haza«”

poštenom čoveku / Kajkavska ruža, reč vu vencu rodice / Živa žar v dušaj kre Mure i Drave”.⁶

Mindannyian a hagyományok újraszituálásával, az itthoni és az otthoni környezet állandó témává, önálló alakzattá emelése révén tesznek kísérletet a kulturális és regionális identitás értelmezésére. Matilda Bölcs költeményeiben többek között Zsidány és a hozzá kapcsolódó képzetek sorozatai, Jolanka Tišler szövegeiben a Mura-mente élménytömbje, Stipan Blažetinél a szülőföldi hangulatok és a zágrábi pillanatképek egyberétegződései, Anka Bunjevacnál a rokoni szálak átszötte emlékezetformák megőrződésének változatai, Vinko Marjanovićnál pedig az észleletek álomszerű minőségei képviselik ezt az irányultságot. A különböző kultúrák és nyelvek babilonizációjának millióje ugyanannyira lényeges és értékes tapasztalatuk, mint Miroslav Krleža egyik nevezetes hőséneke, a Habsburg-monarchia nemzetiségi káoszában otthonosan mozgó Adalbert Križovecnek, akinek ajkán a német szó lágyan, kellemesen, választékosan hangzik, magyarul lassan, disztingváltan beszél, pontos kiejtéssel szólal meg, anyanyelvét pedig a nyugati, felső-horvát kaj nyelvterület hangsúlyaival beszéli, következetesen és konokul használva kedvenc tájszavait.

Míg a sorra vett szerzők szövegvilágának formálódásában a Hrvatska Moderna tradíciója, formakultúrája, valamint Gustav Krklec, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Ivan Goran Kovačić és Miroslav Krleža költészete látszik döntő jelentőségűnek (bár műveikben gyakorta felbukkannak például Ady Endre, József Attila, Nagy László, Pilinszky János erőteljes hatását sugárzó mozzanatok is), addig Ladislav Gujaš *Dodir vremena / Az idő érintése* (1990), Đuso Šimara Pužarov *Stojim pred vama* (1988) és *Još uvijek snivam* (2001) című köteteinek, továbbá Stjepan Blažetin, Tomislav Krekić, Zoltan Gátai, Timea Horvat költeményeinek értékorientációját inkább a Krugovi, a Razlog és a Quorum folyóiratokhoz kötődő nemzedékek szövegalkotási tendenciái határozzák meg. A multietnikus közegben való sikeres tájékozódás, a kisebbségi sorsban létezés összetett kérdései némelyiküknél már nem anakronisztikus, konvencionális közlésmintákban és szövegszerkezetekben bukkannak fel, s az esetleges formai újítások sem korlátozódnak a központosítás elhagyására, a motivikus ismétlések felduzzasztására, sőt szerencsére nem ragadnak meg az íráskép töredékesség-érzetet keltő, átlátszó megoldásainak egyszerű technikai szintjén sem.

Különösen a legfiatalabbak, Stjepan Blažetin, Tomislav Krekić, Zoltan Gátai, Timea Horvat szövegszövevényi elgondolásaiban válik jól érzékelhetővé az önmegértés feltételül elgondolt időbeliséggel szembeesülő és szembeesített lírai szubjektum jelenléte. A történő megértés igénye viszont kevésbé erőteljesen látszik érvényesülni Đuso Šimara Pužarov és Ladislav Gujaš koncentrált személyiség-eszmény mellett kitartó szövegeiben, amelyek óvatosan kerülnek a számvetést a Másik általi öntapasztalás következményeivel. A marginalitás problémaköre ezért alig-alig érintkezik bennük a saját és az idegen interaktív viszonyával, s az érzelmi kapcsolatok tematizálása is pusztán az affirmatív sze-

⁶ Hozzávetőleges fordításban: „Amikor a gondolat hajnalban szabadon és vidáman kelt, / Hogy az igazságot átnyújtsa a becsületes embernek / Kaj rózsa, szó a szivárvány koszorújában / Élő zsarátnok a lélekben a Mura és a Dráva tájékán”

repminták bemutatására, a különféle élményváltozatok aprólékos és hitelesítő dokumentálására szorítkozik lépten-nyomon.

A nyers, mesterkéletlen beszéd, a kifejezés közvetlensége a farmernadrágos próza, a Jeans-Prose vállalt örökségként, a nonkonformista fiatalság jeladásaként, a beidegződött társadalmi és kulturális struktúrák kétségbevonásaként,⁷ egyfajta csoportazonosító védjegyként húzódik végig Đuso Šimara Pužarov 1988-as kötetének versein. A címadó darab leplezetlenül jelöli ki és vetíti előre a költemények uralkodó hangütését: „kako da stanem pred vas / vi otmenji otimači zakona / kada nemam nijedno pošteno odijelo / samo jedne otrcane hlače / koje bih da ne znam za sramotu / već odavno zamijenio / za jednu džepnu uru / i umjesto đerdana / svezao bih je za vrat / da tako na sebi nosim / tužne minute ovog stoljeća / i olakšam prolaz / također nesretnog vremena”⁸ (*Stojim pred vama*). Valamivel ironikusabb hangvétellel, de lényegében ugyanez az önérzetes szellemiség hatja át Ladislav Gujaš értékesebb alkotásait, mint amilyenek a *Dodir vremena*, a *Prolaznost* és a *Preporod?* című költemények. Ez utóbbiban olvasható sorok szinte korosztályi hitvallásként tételnek közhírré: „U bioskopu mladih / sve stolice zauzete / traže tumačenje današnjice / muzike budućnosti / u skladu generacije / dvadesetog stoleća / ostavlja trag / na podzemnon trgu”.⁹ A nagy témákat, nemes érzéseket bekebelező szintaxis kikezdése, leépítése, a lefokozott stílusrégiók, retorikai szintek előtérbe helyezése az ironikus és a groteszk minőségek állandósított közreműködésével együtt a hagyomány és a közösségi hányattatások, személyes megpróbáltatások szövevényes dimenzióinak feltérképezését is kedvezően mozdítja elő.

E világszemléleti modell intellektuális hozadékát a decentrált személyiség tapasztalatához rendelt versbeszéd segítségével aknázza ki és értelmezi újra Zoltan Gátai az *útbaigazító*/, az *érintés* és a *Vacsora* című alkotásaiban, Stjepan Blažetin a *Krhotine* gondosan kimunkált egységeiben, a *Croatia 1991.* és a *Requiem* kínzó háborús látomásaiban, Timea Horvat a *Ne pamtim* és az *Ukratko* emlékmontážsaiban, Tomislav Krekić pedig az egyértelműen Pilinszky Jánosra alludáló *Tišine* című miniatűrjében, a *Vrata* rövidke soraiban vagy a *Triptichon* figyelmes csiszoltságú reflexióiban. Ez utóbbiak közül a talán legfontosabb így hangzik: „közhely-téglákból épített fogadómban / elszállásollak téged / s egy megunt slágert dudolászok / később tovalibbenek mint / egy agyonmosott farmernadrág / és nem alkotom meg a jövőt”. A társas viszonyok felidézése, a vágyképzetek kimerítő jelenetézése nem leegyszerűsítő módon, valamely esemény vagy kapcsolat adatszerű tényeit ismertetve oldódik meg Tomislav Krekić *Tőled függ... és Egyes számú történet* című szövegeiben, hanem

⁷ Vö. Aleksandar Flaker, *Proza u trapericama*, Zagreb, SNL, 1976, 34–35.

⁸ Hozzávetőleges fordításban: „hogyan álljak elétek / ti jól fészült törvényfacsarók, / mikor nincs egy tisztességes ruhám, csak egy elnyűtt nadrágom, / melyet, ha nem ismerném a szegyent, már régen lecseréltem volna / egy zsebórára / nyaklánc helyett / nyakamra kötném, / hogy így hordjam magamon / e század szomorú perceit / és megkönnyítsem a szerencsétlen / időnek az elmúlást”

⁹ Hozzávetőleges fordításban: „Az ifimoziban / minden elfoglalt szék / a jelen értelmezését kutatja / a jövő zenéjét / a huszadik századi generációkhoz illően / nyomokat hagyva / a föld alatti téren”

az egyéni viszontagságok, a testi vonzalmak és a szerelem fiktív átformálásával, a közvetített szituáció dramatikus, pszichologikus, ám mindig ironikusan uralt működtetése révén: „Voltunk egy bárban is / éjfél körül mondja legalábbis ő és hogy mennyire / szeretem és mennyire kívánom és azt is mondja hogy / fogdostam a combját Biztosan részeg voltam Talán / akkor voltam a legnehezebb” (*Egyes számú történet*). Stjepan Blažetin *Krhotine* című ciklusában szintén a fiktivizáló konstrukciós megoldásoknak köszönhetően megy végbe a beszédpozíciók kontemplatív szétválasztódása, felcserélődése és dialogizáló egymásba játszása, miközben a líranyelv elemi hangzáslehetőségeit próbára tevő szöveg ritmikai tagolódása, akusztikai váltásai, beszédpozíciós áthelyeződései bravúrosan élezi ki a lefordíthatóság-lefordíthatatlanság nyelvi és kulturális tehertételeit: „ja i ti / ti i ja / ja kao ti / ti kao ja / ja kako ti / ti kako ja / ja ... ti / ti ... ja / ... ti / ti ... / ...”.

Stjepan Blažetin, Tomislav Krekić, Zoltan Gátai, Timea Horvat költészetében a peremhelyzet szituációjának kultúraközi tapasztalatát és a tartalmatlan (ön)kifejezőmódok ingatagságát szemléltető nyelvjátékok, retorikai lelemények, tipográfiai trükkök zömmel intertextuális jellegűek (a már említett magyar szerzőkön kívül az újvidéki symposionisták és Petri György hatását sem nehéz felismerni bennük), s dinamikus medialitásuk, zenei vagy éppen filmes reminiszcenciákkal való telítettséjük, klipszerű logikájuk következtében a pályatársaikénál gazdagabb, erőteljesebb írásművészet bizonyítékaival szolgálnak a magyarországi horvát irodalomban.

A prózairodalom tekintetében mennyiségileg sokkalta szűkösebb termésről lehet csak beszámolni. Marga Šarac gyermeknovelláinak gyűjteménye, a *Svet oko mene* (1984), Stipan Blažetin gyermekregénye, a *Bodoljaši* (1986) és Katarina Gubinski-Takač fiataloknak szánt elbeszélései, a *Vrteći vrtić* (1994) mellett Mijo Karagić novelláskötete, a *Slobodni putovi* (1987), valamint Zoltan Gátai *GÁTAI versus GRAJĆ* (1992) című munkája kiemelendő ebből a szempontból. Örvendetes, hogy a gyermekirodalomhoz tartozó szövegek közül Stipan Blažetin regénye nem követi azt a Marga Šaracnál időnként még jelen lévő hamis ideált, hogy a gyermekekhez, az ifjúsághoz bőven elegendő leereszteni, és a fölöttébb kívánatos nevelési elveket álruhás köntösbe öltöztetve, a felnőttek megszívlelendő intelmeinek előíró érvényesítésével sikert sikerre lehet halmozni.

Akár a történetre, a történeti témákra, a történelmi idő kérdéseire esküszik, akár ezek dekonstruálására összpontosít egy irodalmi műalkotás, előbb-utóbb szembesülnie kell a história kérdésével, például azzal a problémával, hogy a dialektika (mint az ellentmondások logikája) és a szemiotika (mint a kommunikáció struktúrája) sem képes magyarázatul szolgálni a konfliktusok lényegi felfoghatóságát¹⁰ illetően. A krónikás alapú szövegépítésnek, az önéletrajzi tetszelgésnek, a közösségi elhivatottságot sulykoló instrumentális nyelvhasználatnak nem nagyon kedveznek az efféle megfontolások és felismerések. A valóság közvetlen megragadhatóságának illúziójában ringatózás, a különböző tudatál-

¹⁰ Vö. Michel Foucault, *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*, ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham and Kate Soper, Brighton, Harvester, 1980, 115.

lapotok mechanikus rögzítése, az ideálok kényszeres keresése vagy éppen a szigorú politikai tabutémák melengetése gyakran szerény műfaji kínálatot és feltűnő individuumszemléleti megoldatlanságokat eredményez.

Stjepan Blažetin összefoglaló könyvében jó érzékkel állapítja meg Mijo Karičić szépprózájáról, hogy a szerző irodalmi munkássága töretlenül folytatja a bunyevác-horvát elbeszélői tradíciót, s ez az elkötelezettsége voltaképpen a felvilágosodás korából származó irodalmi koncepció hathatós támogatásában ölt testet, miközben azért a belső monológok alkalmazásával, az esszéisztikus betétek segítségével, az alakok tudatmozgásának közvetítésével igyekszik modernizálni¹¹ a maga elbeszélői technikáját. Mindezek azonban kevésbé ellensúlyozhatják és halványíthatják el azt a tényt, hogy az író novellái nem képesek eloldódni a nemzetiségi irodalmak hagyományának sematikus beszédrendjétől, szimulatív nyelvhasználatától, nem próbálnak szabadulni az auktoriális elbeszélés szűkös eszköztáráról, s mereven ragaszkodnak a zártság, a lekerekítettség egysíkúan elgondolt eszményéhez. A felléptetett szereplők szenzibilitását érintő kérdések, lélektani-szociális és erkölcsi problémák fontosságát hangsúlytalanítja a narrációs módozatok egyszerűsége és a szövegek tematikus variabilitásának meglehetősen szegényes volta. A lineáris eseményvezetés, a térbeli és időbeli váltásokat látványosan kerülő fabuláció így mindössze egy szokványos példákra épülő közérzetepika létrejöttének kedvez.

Teljesen más világalakítási tendenciákkal kísérletezik prózai műveiben Zoltan Gátai, a szövegszervezés olyan változataival, amelyekben sorra elmosódnak a műfaji határok, s a különböző narrációs cselfogások, különmű részletek rendre kibővülnek az olvasót hol sakkjátékosá, hol zenehallgatóvá előléptető, és ebben a minőségében is lefoglaló, foglalkoztató metatextuális programokkal, lendületes szórakoz(tat)ásformákkal. A labirintus és a múzeum ötvöződését elénk vetítő posztmodern szituáció az útvesztővé terebélyesedő múzeumot olyan térré szervezi, amelyben elveszni látszanak a tájékozódási pontok, ugyanakkor a labirintus képzelet nem pusztán a csapdák alternatíváit kínálja, hanem a választás lehetőségét, a rejtély megfejtésének esélyét nyújtja, tehát az útvesztőbeli mozgás az elveszett jelentés keresése lenne.¹² Zoltan Gátainál a paradoxális helyzetek, a tömegkulturális kelléktár, az ironia és a groteszk minőségei, az előszeretettel frappírozó, poénra kihegyezett műveletek a rejtély-metaforika nyomatékosításával állítják előtérbe az olvasói közreműködés kívánalmát. Kétségtelen, hogy a szerzőnek a kortárs horvát, magyar és világirodalmi törekvések felé nyitó experimentális prózája eddig ismeretlen területeket tárt fel a magyarországi horvátok irodalma számára. Nem véletlenül észrevételezi erről a fogásokkal telített epikai arzenálról Stjepan Blažetin, hogy úgy fogható fel, mint az elbeszélő szövegek törvényszerűségeinek tudatában történő eljátszadozás az elbeszélői technikákkal, tehát kortárs, mondhatni posztmodern prózai kísérletként, amelynek irodalmi műfaját meghatározni¹³ nem is annyira egyszerű feladat.

¹¹ Vö. Stjepan Blažetin, *Književnost Hrvata u Mađarskoj od 1918. do danas*, Osijek, Matica hrvatska, 1998, 112.

¹² Vö. Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1987, 416.

¹³ Vö. Stjepan Blažetin, i. m., 162.

A magyarországi horvát irodalom műnemi szerkezetét áttekintve könnyen regisztrálható, hogy a legszerényebb szövegterméssel a drámairodalom rendelkezik. Ám ez pusztán csak mennyiségi értelemben érvényes és lényeges körülmény. Petar Milošević *Ogledi i kritike* (1991) című fontos könyvében még joggal hívhatta fel a figyelmet a magyarországi horvát drámairodalom teljes hiányára. Az utóbbi években azonban a szélesebb olvasóközönség már megismerkedhetett Stjepan Lukač *Preobraženja* című alkotásával, amelyet a *Riječ* folyóirat 1997-ben kezdett folytatásokban közölni, továbbá 1998-ban megjelent Stipan Blažetin színdarabokat és rádiójátékokat tartalmazó kötete, a *Korenje* is.

Stipan Blažetin darabjai szcenikai megoldásaikban, dramaturgiai felépítésükben, dialógusszerkezeteik kidolgozásában alig-alig térnek el az élményi tapasztalat elsőrendűségét szem előtt tartó, az egységes és zárt világképnél kedélyesen lehorgonyzó, az időbeli meg térbeli áttételezéshez, eltávolításhoz csak módjával vonzó, visszafogott jelképi-allegorikus történetiségre szorító hagyományos irodalmi alkotások átlagos színvonalától. Stjepan Lukač drámája, a *Preobraženja* ellenben kivételes mű, kiemelkedően értékes alkotása a (magyarországi) horvát irodalomnak, és igen előnyös lenne, ha mihamarabb más nyelven, nyelveken is megjelenhetne. Ráadásul egy trilógiának tervezett kompozíció első darabja, ami csak fokozza a várakozást a szerző további szép-irodalmi termését illetően.

Az Antun Branko Šimić *Preobraženje* (1920) című verseskötetének kiindulópontját és gondolati ívét felidéző, Miroslav Krleža-i, Ranko Marinković-i ihletésű, a test, a mozgás, a gesztus szemiotikájával keresztezett játéknelvű drámában a lét végső kérdéseinek banális szakralitása nyer különös értelmet. Az eredetnek, a születésnek mint halálnak a mozgása követhető nyomon ebben a nyelv primátusának illúziójától finoman tartózkodó teatralitásban, amelyben a különböző értéktávlatok parodisztikus relativizálása nyomán keveredik és folyamatosan egymásba olvad a karácsonyi misztérium, a húsvéti ünnepkör, a színpadi előadás meg a szereplők személyes élete. A szöveg motívumrasztere, a név-szimbolika és a cím konnotációi radikálisan láttatják az azonosulási képesség reménytelenségét, az identitásvesztés abszurditását. A beszédes múlt, a saját hagyománytörténet lényegének megértését a jelen alapjainak tisztázása szolgálhatná és támogathatná, de Ana Korpus például hiába beszél szimbolikusan a gyermekhalálról, hiába kap mondandója valamiféle szűzanyai rendeltetésre emlékeztető értelmezést, a szülőanyai szerep csődje (lásd viszonyát Maria nevű lányával) elkerülhetetlen. A mitologikus jelképiség elemei reneszánsz, manierista, barokk, klasszicista, romantikus és expresszionista köntösben is sorra újraíródnak a töredékest, a hibridet, a befejezetlent támogató poétikának köszönhetően. Minden szerep felfüggesztődik, a közösség szétbomlik, tébláboló szerencsétlenek kusza tömegévé válik, akiknek lecsupaszodik a múltja, megbicsaklanak a történetei, megfogyatkoznak az emlékei. A titok-tematika, a végleges megoldás viszonylagosítási tendenciája a szerepek betölthetlenségét a sérült tudat(ok) archeológiájává és fenomenológiájává tágítja. A rendeltetés hiányának és az alkalmatlanság uralmának színeváltozásában minden résztvevő bűnelkövetővé lesz, még a kívülállók és az ártatlanok is, akár az egész megteremtett emberiség Ovidius *Metamorphoses*ében vagy az önmaga alá hajszolt, teljes mivoltában átlényegült ember Franz Kafka *Die Verwandlung*jában.

Az önviszonyulás nélkülözhetetlen igényére épülő interaktivitás jelentős mértékben hozzájárulhat a szétszóratottság tapasztalatából eredő és a minoritárius beszédhelyzetből kibontakozó értékek megbecsüléséhez. Az ilyesfajta kulturális aktivizmus figyelhet fel igazán a kelet-közép-európai térség színes etnikai mozaikjának nyelvi változatosságára, a különböző régiók és alrégiók párhuzamos jelenségeire, rokon vonásaira. A nyelvi és a kulturális érintkezések, áthallások, jelentésmódosulások alapos megismeréséhez, körültekintő vizsgálatához, részletes értékeléséhez leginkább az egymáshoz közeledés és az egymáshoz közelítés elfogadó, biztos szellemiséggel kezdeményezett és képviselt viszonyformái vezethetnek el. A tudományos, értékelő tudomásulvétel és véleménycsere így válhat az önként választott vagy a születés szerinti hovatartozás művészeti és irodalmi kinyilvánításának kezdeményezőjévé. „A horvát irodalom nem engedheti meg magának, hogy figyelmen kívül hagyjon akár egyetlen szerzőt is, legyen szó akármelyik regionális vagy »marginális« irodalomról. Éppen ellenkezőleg, meg kell ismerni a horvát nemzeti kisebbségek alkotóit és irodalmi munkáikat, biztosítani kell számukra »az egyetemes horvát irodalmi kontextust«, hogy ezáltal ők is definiálhassák a helyzetüket az egyetemes horvát irodalomban. Emellett pedig a kisebbségi körülmények között született irodalmi alkotások rendkívül izgalmasak és ösztönzők lehetnek, hiszen kétnyelvű, két kultúrájú közegben keletkeztek, így számos kérdésre érzékenyebben reagálnak másoknál.”¹⁴

A multikulturális érdekövezetek soketnikumú valóságának nem kell feltétlenül az idegenellenes kényszerek és identitáskrizisek táptalajává változnia. A peremhelyzet és az exilikus, tranzíciós tapasztalatok gyümölcsöző nyelvjátékai azt sugallják, fölösleges indokolatlanul elzárkózni, nem muszáj okvetlenül függetlenedni annak belátásától, hogy a maga etnikai, nemzeti, vallásos, faji, nemi és szakmai zónáin belül minden kulturális emlékezet hézagokkal, repedésekkel szabdaltatik szét, s aligha létezik olyan üdvözítő technika, amely a teljes kultúra érdekeit szolgálhatná¹⁵ egyszerre mértékadóan és mértéktartóan. Bekövetkezhetnek azonban, s akár követendő példát is nyújthatnak olyan pillanatok, amikor a kisebbségiség, a szegregáció passiójából a többnyelvűség, a transzlokáció passziója lesz, nyitott, hitelt érdemlő és termékeny cserefolyamat, amelyben a nyelvek és a kultúrák egymásra települése, a kulturális és a regionális identitás megannyi stílusmintája a szövegek történeti kommunikációját, egyidejű és kölcsönös párbeszédét hívja életre.

¹⁴ Stjepan Blažetin, *Pregled književnosti Hrvata u Mađarskoj od 1945. do danas*, in: *Rasuto biserje. Antologija hrvatske poezije u Mađarskoj 1945.–2000.*, szerk. Stjepan Blažetin, Pécs, Horvát Tudományos Kutatók Egyesülete, 2002, 241.

¹⁵ Vö. Vladimir Biti, *Periodizacija kao identifikacija*, in: V. B., *Strano tijelo pri / povijesti (Etičko-politička granica identiteta)*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2000, 91.

Blazsetin István

A magyarországi horvátok irodalmáról

Már maga a cím is számos kérdést vet fel. Van-e, lehet-e, egyáltalán kell-e nemzetiségi irodalomról beszélni? Van-e irodalomtörténeti, poétikai megalapozottsága annak, hogy például magyarországi horvát, vagy pontosabban magyarországi horvát nemzetiségi irodalomról beszéljünk? Kell-e vajdasági vagy éppen szerbiai, esetleg jugoszláviai magyar irodalomról beszélni? A sort természetesen tovább lehetne folytatni. Vajon nem elég egyszerűen horvát vagy éppen magyar irodalomról beszélni, függetlenül attól, hol, éppen melyik államalakulat területén keletkezik a horvát vagy magyar nyelven íródott műalkotás?

A probléma, talán nem túlzás azt állítani, politikai szempontból történő vizsgálata bizonyára legitimálja az összes fent használt kifejezést, ugyanis előtérbe helyezi az éppen aktuális államhatárokat. Ennek szellemében beszélünk vagy éppen beszélhetünk csehszlovákiai magyar irodalomról, aztán meg szlovákiai magyar irodalomról, vagy esetleg felvidéki magyar irodalomról. Beszélhetünk magyarországi horvát irodalomról, ausztriai horvát irodalomról, szerbiai horvát irodalomról, montenegrói horvát irodalomról stb. A kérdés továbbra is az, hogy az államot jelentő jelző irodalomtörténeti, poétikai szempontból hordoz-e információt vagy csupán területet jelöl. Vannak-e például a magyarországi horvát irodalomnak olyan jellemzői, sajátosságai, amelyek indokoltá teszik „elválasztását” a horvát irodalom egészétől. Ha vannak, melyek ezek, ha nincsenek, akkor okafogyottá válik magyarországi horvát irodalomról beszélni.

Egy gondolat a magyarországi horvát írókról. Végignézve a magyarországi horvát írók életrajzát, hamar szembeötlik, hogy foglalkozásukat tekintve általában papok vagy pedagógusok voltak. Hivatásuk műveikre is rányomja bélyegét, szakadatlanul oktatni, vagy még inkább okítani, tanítani akarják olvasóikat, erősíteni nemzeti öntudatukat, irányítani, vezetni szeretnék őket. Ennek érdekében mindig szem előtt tartják az olvasóközönség elváráshorizontját, mondanivalójukat egyszerűen és világosan fogalmazzák meg, hogy minél szélesebb rétegekhez jussanak el. Nem kísérleteznek, nem követik a kortárs magyar vagy horvát irodalomban végbemenő folyamatokat. Egyfelől a hazai horvát népköltészetre, másfelől pedig a XIX. századi horvát, szerb és magyar romantikus irodalomra támaszkodnak. A magyarországi horvát irodalom szinte napjainkig görcsösen őrzi hagyományos beszédmódját, amivel immár nem vagy csupán kismértékben képes újratermelni befogadóit.

Az eltűnt olvasó nyomában. Kik a magyarországi horvát olvasók? A legegyszerűbb válasz így is hangozhatna: azok az emberek, akik Magyarországon

élnek, tudnak horvátul és horvát műveket olvasnak. A legutóbbi, 2001-es népszámlálási adatok szerint 14 345-en vallották a horvát nyelvet anyanyelvüknek. Természetesen Magyarországon ennél sokkal több horvát él, de az is igaz, hogy csak egy részük olvassa a magyarországi horvát írók műveit.

A nyelvtudás szempontjából a kis létszámú magyarországi horvát olvasóközönség legalább két rétegre tagolható. Az egyikbe az idősebb nemzedékeket sorolhatjuk, köztük a legfiatalabbak a 20. század ötvenes éveiben születtek. Olvasói szokásaik elsősorban a népköltészet és a nem túl igényes kalendáriumok nyújtotta szövegek alapján alakult ki. Általában falusi környezetben nőttek fel, nagyon jól beszélik a horvát nyelvet (elsősorban a nyelvjárást ismerik, nem a köznyelvet), hiszen gyermekkorukban a horvát nyelvet nem csupán a családon belüli kommunikációra használták. A másik csoportot a fiatalabb nemzedékek alkotják, köztük egyre nagyobb a városi lakosság aránya, bizonyos urbánus tapasztalattal is rendelkeznek, olvasói tapasztalataikat elsősorban iskolai olvasmányok alapján szerzik, a nyelvjárásokat nem vagy alig ismerik, nyelvtudásukat, amely sokszor kívánnivalót hagy maga után, elsősorban iskolai tanulmányaik során szerzik. Így tehát az olvasóközönség egyik fele irodalmi kompetenciák, a másik pedig nyelvi kompetenciák hiányával küzd.

Kézenfekvőnek tűnik, hogy befogadóként az anyaország olvasóközönségét is megemlítsük, de a könyvterjesztés megoldatlan problémái és a horvátországi olvasóközönség érdektelensége miatt a magyarországi horvát szerzők művei ez idáig nem kerültek ki a horvát könyvpiacra.

Magyarországi horvát nyelvű könyvkiadás. Az 1945 utáni magyarországi horvát irodalom első könyve 1969-ben látott napvilágot. Ekkor jelent meg az *U kolo (Kólóba)* című antológia a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének kiadásában. A következő könyvre már „csak” nyolc évet kellett várni. 1977-ben jelent meg Josip Gujaš Džuretin *Povratka u Podravinu (Hazatérés a Dráva mentére)* című verseskötete, amely az 1945 utáni magyarországi horvát irodalom első önálló kötete. Ettől kezdve a nyolcvanas évek végéig a horvát nemzeti kisebbség irodalmi és más művei aránylag rendszeresen jelennek meg az akkori Tankönyvkiadó Vállalat gondozásában, ugyanis egy 1976-os kormányrendelet a Tankönyvkiadó feladatai közé sorolta többek között a magyarországi nemzetiségek irodalmi műveinek megjelentetését is. Az új lehetőségek lendítettek az irodalmi életen. 1980-tól a Narodne novineban (Népújság)¹ *Zbornik i album naše poezije (Költészetünk albuma)* címmel új rovat indult. Irodalmi folyóirat nélkül nemigen fejlődhetett tovább a magyarországi horvátok irodalma. A hiány pótlására a Narodne novine 1982-ben kulturális, irodalmi és művészeti mellékletet indított *Neven/Körömvirág*² címmel. 1989-ben megalakult a rövid életű Magyarországi Horvát, Szerb, Szlovén Írók

¹ Narodne novine (Népújság) a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének hetilapja

² A Neven 1982-ben és 1983-ban egyszer-egyszer jelent meg, 1984-ben kétszer, 1985-től pedig évente négy alkalommal.

Egyesülete. Az egyesület legjelentősebb sikere a Glas (Hang)³ című irodalmi és kulturális folyóirat kiadása volt.

Az újabb előrelépést 1996 hozta, amikor megjelent a Riječ (Szó) című első magyarországi horvát irodalmi és kulturális folyóirat. Sajnos a kiadását állandó anyagi nehézségek kísérték.⁴ Kilenc szám után a folyóirat megszűnt. 2002-ben Pogledi (Nézőpontok) címen alapított folyóiratot az Országos Horvát Önkormányzat.

„Virágkor”. A magyarországi horvát irodalom virágkora a 20. század hetvenes éveinek végén kezdődik és nagyjából az ezredfordulóig tart. Az 1970-es évek végén önálló kötetekkel jelentkeznek az *U kolo (Kólóba)* című antológiában szereplő költők. A már említett Josip Gujaš Džuretin kötete mellett Marko Dekić *Duga nad zavičajem*⁵ (*Szivárvány szülőfalum felett*) verseskötete; Stipan Blažetin, Marko Dekić és Ljubinko Galić közös gyermekverskötete: *Sunčana polja*⁶ (*Napsütötte mezők*); valamint Stipan Blažetin *Srce na dlanu*⁷ (*Nyitott szívvel*) és Mate Šinković *Na našoj Gori*⁸ (*A Gorán*) című kötetei láttak napvilágot. A kötetek válogatások a szerzők addigi műveiből, ezért magukon viselik azokat a jegyeket, amelyek jellemzik az 1945 utáni magyarországi horvát irodalmat. Az 1960-as évek közepéig a különböző állami ünnepek, az iskolai élet, a szocializmus építése stb. állt az irodalom középpontjában. Egyéni, intim hangulatukkal a szerelmes versek jelentenek üde színfoltot. Az 1970-es évektől a szubjektív líra is megjelenik, ahol a lírai én már nemcsak a közösség nevében szólal meg, hanem saját helyét keresi a világban. Egyre nagyobb teret hódít a szabad vers, és lassan egy új nemzedék kezdi bontogatni szárnyait, akik a *Gde nestaje glas?*⁹ (*Hol veszik el a hang?*) című antológiával hívják fel magukra a figyelmet. Az 1984-ben megjelent antológiát követően Jolanka Tišler *V modrini neba*¹⁰ (*Az ég kékjében*) című, nagyrészt kaj-horvát nyelvjárásban íródott kötetével, Đuso Šimara Pužarov *Stojim pred vama*¹¹ (*Előttetek állok*) című vallásos ihletű könyvével, Ladislav Gujaš pedig *Dodir vremena / Az idő érintése*¹² című kétnyelvű kötetével hívta fel magára a figyelmet. Az új költői nemzedék meg-

³ A folyóirat megjelenéséig a magyarországi horvát íróknak csupán az egyetlen hetilap hasábjain (*Narodna novine*) és az egyetlen évkönyv (*Narodni kalendar*) oldalain volt lehetőségük publikálni műveiket. A Glas rövid életű volt, 1989-ben három (egy kettős) és 1990-ben egy szám látott napvilágot.

⁴ Mind a mai napig nem sikerült állandó anyagi forrást találni a folyóirat rendszeres megjelentetéséhez. 1996-ban egy, 1997-ben négy, 1998-ban egy sem, 1999-ben négy, azóta pedig egyetlen szám sem látott napvilágot.

⁵ Marko Dekić, *Duga nad zavičajem*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979

⁶ Blažetin, Dekić, Galić, *Sunčana polja*, Tankönyvkiadó, 1980

⁷ Stipan Blažetin, *Srce na dlanu*, Tankönyvkiadó, 1981

⁸ Mate Šinković, *Na našoj Gori*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981

⁹ *Gde nestaje glas? Antologija mladih pesnika*, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1984

¹⁰ Jolanka Tišler, *V modrini neba*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988

¹¹ Đuso Šimara Pužarov, *Stojim pred vama*, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989

¹² Ladislav Gujaš, *Dodir vremena / Az idő érintése*, Mladost, Savez Hrvata, Klub August Šenoa, Pécs, 1992

jelenésével a magyarországi horvátok irodalma megszabadulni látszik a társadalmi/nemzeti szerepvállalás terhétől, többé nem „csak” oktatni, felvilágosítani akar, hanem mindenekelőtt művészet szeretne lenni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a lassan öntudatra ébredő magyarországi horvát irodalmat ezek után a modern irodalmi irányzatok és technikák jellemzik. Ezután is csak elvétve keletkeznek ironikus hangvételű művek, nincs önirónia, nem találkozunk műfajparódiákkal, nem beszélhetünk intertextualitásról, vagy ha mégis, akkor az általában nem tudatos tevékenység eredménye.

Ennek ellenére, Đuro Pavić *Dosta / Elég* című kötete már a megváltozott körülményeket tükrözi, hiszen a könyv szponzorok segítségével jelent meg. Ironikus hangvételű, sokszor játszadozó, viccelődő versei új színfoltot hoztak a magyarországi horvátok irodalmába. Matilda Bölcs költészete a kortárs horvát és magyar irodalom jellemzőit viseli magán. *Jantarska ciesta*¹³ (*Borostyánkő út*) című kötete a mai magyarországi horvát irodalom egyik gyöngyszeme. *Dragoljubi i krizanteme (Sarkantyúkák és krizantémok)*¹⁴ című kötetében Katarina Gubinski Takač haikuversekkel mutatkozott be. Stjepan Blažetin *Porcija besmisla (Egy adag értelmetlenség)*¹⁵ című kötete a posztmodernizmus egyes elemeit viszi bele a hazai horvátság költészetébe.

Mind a mai napig az egyetlen igazi elbeszélő Mijo Karagić, aki *Slobodni putovi*¹⁶ (*Szabad utak*) című kötetében a bunyeváchorvát elbeszélő próza hagyományait folytatja, elbeszéléseinek alapját általában szerelmi történet képezi, a történet azonban sokszor csak arra szolgál, hogy a szerző felvázolja, milyen problémákkal találja szemben magát a magyarországi horvát értelmiség.

Az önálló horvát állam megalakulása óta egyre nagyobb az anyaország érdeklődés a hazai horvátság iránt. Könyvbemutatókat szerveznek, a magyarországi horvát költők művei anyaországi antológiákba is bekerültek. Ennek ellenére a horvát irodalomtörténeti áttekintések alig említik a magyarországi horvátok irodalmát, a tankönyvekről, irodalmi olvasókönyvekről pedig jobb nem is beszélni.

August Šenoa Horvát Klub, Pécs

¹³ Matilda Bölcs, *Jantarka ciesta*, Savez Hrvata u Mađarskoj, Gradišćanski ogranak SHM, Hrvatski institut, Pécs, 1992

¹⁴ Katarina Gubinski Takač, *Dragoljubi i krizanteme*, Croatica Kiadó, Budapest, 2000

¹⁵ Stjepan Blažetin, *Porcija besmisla*, Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh, 2003

¹⁶ Mijo Karagić, *Slobodni putovi*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987

Dékity Márk

Gyermekkorom csónakja

(Emlékezés apámra)

A part menti lépcsőhöz támaszkodva bóbiskolt a fehér kishajó. Dudájának hangja szerteiramlott, visszhangozva trillázott a Sugovica mentén. Már sokat hallottam a városról, a mellette hömpölygő Dunáról, a ligetek és erdők dúsgazdagságáról, a számtalan kisebb-nagyobb mellékágról viszont annál kevesebbet. A hajó orránál ácsorogva gyönyörködtem a napsütéses bácskai tájban, a tajtékozó hullámokban és a gyöngyöző vízcseppekben, amelyek tarka színorgiává kavarodtak a szivárvánnyal. Mögöttünk a pizkosszürke vízfelületen a folyó távolból ideszűrődő kék színével táncra perdülve egymás hegyén-hátán tülekedtek a széles vízbarázdák.

A dunai hajósok kékesszürke egyenruhájában feszítve, szétterpesztett lábakkal ott állt a kormányos, aki hatalmas tenyerével a kormányrudat fojtogatta, így tartva a meghatározott irányt.

Az ünnepélyes némaságot megtörte a motor hangos csukladozása, meg néhány ott keringő sirály, az örökös útítársak, akik a magasból alápörögve beleszédültek a mélybe, ügyes mozdulattal derékon csípve a víz felszíne közelében ficáncoló halakat. A halászcsonakok elpilledve tespedtek a kikötőhidak szegélyén, bennük kézzel kötött hálók szunnyadtak varsák és kátránnyal bemázolt bárkák társaságában. E partszegélyt a bajaiak Rezetnek

hívják. A kishajó csak egy lélegzetvételnnyire kötött ki, hogy megszabaduljon élő terhétől. A bokrokkal teletűzdelt, meredek, latyakos parton jámbor halászsok jelentek meg. Napbarnította, szélcserezett arccal, segítőkészen nyújtották felénk evezőktől megkérgecsedett, meleg kezüket. A kotlák üresen tátongtak a nádtetők alatt, ahol szokás szerint csípős halászlé meg csusza, paprikás és egyéb ínycségek kerültek terítékre. Tekintetemmel szeretettel körbejártam a vízi iparosok szerszámaikat, és a legjobban az evező szűrt szemet. Szinte hangosan csalogatott, hogy együtt búvárkodjunk a hosszú fekete csónakok dereka mellett. Úgy éreztem, valami sós íz kúszik a torkomra, s a mélabú csábítva vonzott apám halászkunyhójának elkorhadt, nádtetős eresze alá. Hajdanában, kora pirkadatkor, együtt lestük a nagy pillanatot, amikor a langyos ködöt átdöfték az első napsugarak, hogy hajnalhasadással jelezzék a munkanap kezdetét a Duna-ág szögletében.

Egy pillanatra eleveztem gyermekkorom csónakjában. Miközben újra kikötöttünk, ősi ösztönrel tört rám a vágy, hogy odakiáltsam: „Isten veled, Öreg! Isten veled, Apám!”

Mellettünk ismét felsussantak a hullámok, miközben magunk mögött hagytuk a mozdulatlant, az üvegsima rezéti vízfelületet, amelynek halászhálai valamikor apám cimborái voltak.

Bede Béla fordítása

Hír vagyok

Szüntelenül bűgő
 hír vagyok
 és valahányszor
 valaki megérint
 gyengéden, lágyan,
 a szépség érzésével,
 átváltozom dallá
 és szüntelen
 édesen vágyakozó énekké.
 Csupán csak annyit
 szeretnék megkérdezni,
 vajon van-e valaki
 aki mindazt, ami belőlem támad,
 ami belőlem árad - - -
 nem idegen-é számára
 ez az én ritmusom?!

Csuka Zoltán fordítása

Baranya, te drága!

Dimbes-dombos Baranya, te drága!
 Díszöved a Duna jobbik ága.
 Díszköntösöd: gazdag mezők, rétek,
 Gyönyörű vagy, beh szívesen nézlek.

Fejkoszorúd tán a legszebb éked,
 Erdők, szőlők díszítenek téged.
 Sokác szívek leggyönyörűbb vágya,
 Aki látott, nevedet is áldja.

Dimbes-dombos Baranya, te drága!
 Sokác fiúk-lányok boldogsága!
 Tambura szól, hullámzik a kóló,
 Talpuk alatt még a föld is forró.

Kormos Sándor fordítása

Pávics György

Fiamnak

II.

Sejtettem,

hogy a szinte
vég nélküli fáradság
belém önti
a már-már sebzett lépteimet,
hogy naponta
újra újjászületve
gyötrelmet nem ismerve...
s mindezt
végül is
érted tettem.

Keresem

ártatlan,
piciny sírásodban a követ,
s amikor elalszol
álmaid között,
szívdobogásunkból az
rózsaszín lángot lövet.

Simara Gyula Puzsarov fordítása

Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon, Pécs

Skrapits Lajos
 Miért? Kinek?

Miért írsz?
 Hogy késő ne legyen!
 Kétekedsz, üvöltesz:
 nincs már idő a hallgatásra!
 Szántás nélkül
 nem lesz termés,
 gond nélkül gyümölcs
 sem terem!
 Vetés nélkül
 nincs aratás....
 Ha nem adsz,
 fiad mit örököl?
 A bölcsességet
 tán feledtük?
 Közös kötelességünk
 hanyagoltuk?

Írsz, kinek?
 Ki érti szavam!
 A pusztába kiáltasz,
 visszhang nélkül!
 Írj magadnak,
 lelked vigaszára,
 testvérnek, nővérnek
 hogy ne panaszoljanak.
 Írd meg, hogy
 egyszer mi is voltunk...
 Építettünk,
 nemcsak ettünk-ittunk!
 Falakat emeltünk,
 házakat, iskolákat, templomokat,
 emlékműveket,
 márványost, temetőit...

Menj és vésd
 a kőkeresztekre:
 a tűzhelyeknél
 már nem őrzik a lángot!
 Kicsiny népem
 szétszakítva, magányba
 taszítva
 a feledés szélén.

Számuk egyre kevesebb:
 tíz... kilenc... nyolc...
 mint az utolsó...
 legalább magam tudnám, ki vagyok!

Horváth Tímea Anna fordítása

Takácsné Gubrinszki Katalin

Cseppecskét dajkál
 sarkantyúka levele.
 Ragyog a gyémánt.

★

Én háttal álltam
 a napraforgónak: nap
 csókolja arcunk.

★

Mit a szél susog,
 ég kékjére jegyzi fel
 azt a jegenye.

★

Ébren öröködnék
 városok fénye alatt
 az éjjeli fák.

A csupasz fa a
 kerek, sárga szőnyegen
 retteg a széltől.

★

Komor estén a
 felüljáróról perog
 a rőt zsarátnok.

★

A bumerángot
 eldobod. Nem tér vissza.
 Biztos vacak volt.

★

Várjuk folyton a
 fájó percek elmúltát:
 s életünk elfogy.

Blazsetin István

Vers a hajról

Ősz barna mezejébe fontam be a hajad.
 Selymeset, fényeset a hideg őszi esőbe.
 Selymeset, feketét levelek színébe.
 A megfagyott cseppbe, az ezüstös dérbe,
 közelgő telünk ködös szemeibe
 fontam be a hajad.
 Zúg, zúzmarával,
 sárgászöld epeszínnel ősz álmaiban,
 tél enyhe árnyában,
 beleszöve az árnyékba,
 selymesen jajgat,
 simogat és él.
 Él a poros, hamvas mezei fűben
 befedve sárga, sáros álmokat.
 Ez az átkozott fekete haj.
 Idegek szenvedélye – agycsomók szövete.
 Átkozott fekete haj!
 Ősz barna mezejébe fontam be a hajad.
 Selymeset, fényeset a hideg őszi esőbe.
 Szívem könnyező álmaival vágja érzékeimet.
 Átkozott fekete haj!
 Látom mezítláb a sáros koszos mezőkön.
 Ősz tépett ingén fut szétbomolva,
 befonva álmaimat ősz barna mezejébe.
 Menekül jajongva, befonva álmokat – fekete
 álmokat.
 Ösztöneim hálójában vonaglik,
 s szívem ideges rángatózásának ritmusában.

Emlékek

Halhatatlan részecskék keringenek
 valami csodálatos mágneses térben.
 Mágikus vonzásokörökben közelednek.
 Közelednek és távolodnak.
 Távolodnak és közelednek.
 De soha, soha el nem tűnnek.

Vers a szürke Boldogságról

Esik!

Egyenletes zörejek gurguláznak a csatornában.

Folynak a vizek,

telnek a patakok,

zúgnak a folyók.

Varjak röpködnek a végtelenben.

Szürke Boldogság látogatott meg irodámban.

Az eső Szürke Boldogsága.

Belemelegedett a mesébe, mint tévériporter,

mikor magát tálalja első személyként.

Belemerült a mesébe kitárva lelkét:

– Én a Szürke Boldogság vagyok.

Sem sárga, sem vörös, sem zöld, sem fehér.

Csak szürke.

Szürke és semmi más!

Szürke és kész.

Szürke és punctum!

Feketíthetsz, fényesíthetsz, vörösíthetsz,

én mégis szürke maradok.

Olyan-amilyen.

Szürke és kész!

Meg kell békélned a ténnyel,

így nekem is jobb.

Fogadj el! Gyömöszölj szívedbe, s meglátod,

elegendő leszek az életedhez.

Tudom én!

Szeretnél látni zölden, vörösén, sárgán, barna

és narancsszínben.

Csak a szürkét nem szereted.

De ma ilyen vagyok.

Meg kell tudnod: szürke szín a kedvenc színem.

Ha hunyorítasz, mind amit eddig élvezettel néztél

szürke színűvé válik.

Eltűnnek a háztetők, fák, lámpák,

emberek és az ezerszínű esernyők,

és mind belém, szürke színembe vegyül.

Végy el!

Tarts meg!

Meglátod: napról napra kedvesebb leszek neked.

Simara Gyula Puzsarov

merészég

cserép-tetők-úsznak
 özön-feketében
 anyám-fehér-arca
 ablak-zárta-fényben
 biklák-tisztasága
 földre-hulló-gyászban
 ingvállaknak-selyme
 hármasköndülésben

te-me-tők-nek ja-ja
 fej-fák-ra ag-gat-va
 ke-ser-ve-m só-ha-ja
 nya-kam-ra fo-nód-va

nincsen könnyem
 a n y á m
 koporsódat
 l á t v a
 sírodnál
 á r n y é k o m
 merev
 n é m a s á g a

Magyarországi Horvátok Keresztény Gyűjteménye, Peresznye

vörös krisztus

hogy álljak elétek
 ti elit törvény-bitorló
 nagyfejek
 mikor nincs egy
 tisztességes öltönyöm
 csak egy kopott
 farmerom
 mit ha nem szégyellném
 meztelenségem
 már rég
 elcseréltem volna
 egy zsebóráért
 hogy bakancsszíjra fűzve
 nyakamon hordozzam
 e század
 atomkórral
 agyonterhelt perceit
 megkönnyítve
 előrehaladtát az időnek

hogy álljak elétek
 ti újdonsült pilátusok
 kik pénzért mostok kezét
 s bitóra külditek
 e föld krisztusait
 kik a becsület vizével
 keresztelkedve
 a vörös kánaán felé
 óhajtják
 vezetni népeiket

ím itt állok előttetek
 fehér palástban
 mit rám szabtatok
 sorsom a tiétek
 ítélkezzetek
 s én megbocsátok
 de tudnotok kell
 hogy harmadnapra
 végérvényesen feltámadok
 vörös palástban
 mely maga lesz
 az emésztő tűz
 s csonkká égeti majdan
 pénzért mosott kezeitek

Tisler Jolán

Nyárfa

ezüsthonalat szótt a nyár
villódzott büszkén és kecsesen a napon
aztán elaludt egyszer
és eső jött
büszkesége ettől
a másvilágra költözött

Voltál.....

Barackfavirágban bűvó
titkom voltál
Folyó medrében ezüstpikkelyes
kődarabkám voltál
Búzaszemben alvó
kenyerem voltál
Tél csendjébe simuló
hópelyhem voltál
Édes méz terhétől roskadó
akácfa voltál
Kútba röppent diófalevelem voltál
Mert szerettelek – szerettél
Víz oltott tüzet
Eke földet sebzett
Hold takart Napot
A rózsza szirmába rejtve
Ringatta a halált

Sírfelirat helyett

Álmoknak mikor utolsó
Hófehér órája üt
Fogadjatok mindörökre magatokba
Murai csendes partokra
Vetülő szelíd dombok ti

Nyelv

A nyelv ha
A gondolat elé szalad
A szív emeljen
Elé torlaszt

Anyanyelvem vadvirága

*Halálnál terhesebb
Életnél s dalnál súlyosabb
(Božica Jelušić)*

Anyanyelvem gyomvirága
Dísztelen kopár virág
Anyanyelvem vadvirága parázsló gondolat
Bisztrikai alamizsnás, töviskoszorú
Koldus könnye, orgonaág
Éj sötétje és nap fénye, hajnalom és éjszakám
Anyanyelvem vadvirága, te izzó parázs
Rét harmatja, szomjat oltó hús forrás
Hold udvarának úrasszonya, anyanyelvem vadvirága
Napsugár fonala te, anyanyelvem vadvirága
Métely te, és egészség, és hegedűszó
Szívbe mart mély seb
Ezredévnnyi szabadság-szomj gyötörte
Jobbágyi szív, alamizsnás nincstelen,
Kukoricakenyér, ködök és telek
Te szenvedő lélek
Nem büszke kertek királynője
Réten nőtt gyomvirág
Te legszebb vadvirág
Pajkos, koraszülött szabadság-gondolat
Igazságosztó nyomorúság
Anyanyelvem vadvirága, televény koszorújának szava
Izzó parázs a Mura és a Dráva partján
Hadba, harcba, keresztre, Amerikába,
A sírba menők őrangyala
Álmaink-vágyaink mindene
Szerelmek és szabadságok követe
Te halálnál terhesebb
Könnynél, életnél s dalnál súlyosabb
Anyanyelvem vadvirága

Bölcs Matild

Hozzon álmot...

Hozzon álmot a tenger. Harsognak
Még az utak, zörren a cserje.
Leanderek árnyékában csónak.
Álmos lepke huppan a levélre.

Férfi bandukol fel a lépcsőn.
Éhség húzza, nem részegítik
Szeszélyek. A város csak nyögjön
Odalenn. Tetők felé ásít.

Fürge éjszaka lopózik
Utána. Ajtaját már kitartha
Varázslatos vén szobrásza.
Poros kézzel seb simogat követ.

A víz illata egyre árad
És míg a pásztor a liget felé
Oson, fű nyeli el a nyáját.
Új könyvét zárja Mažuranic

A morzsa

Harapj körtébe erősen
A harmat homlokodra száll
Ne nyiss ajtót többé kertre
Mérget áraszt a szívvirág.

A lakodalmi vacsorán
Míg kalácsot morzsolgattál
A sok ifjú elkóborolt
S a világból ím jóllakott.

Egy darabka lassan levált
Már olajos padlón térdelsz
A fű növést hallgatnám
Indulj, égi jelre figyelj.

450 év

Szent János napján érkeztem
hogy lássalak
őseim földje
a dombokat és
völgyeket kutatom
Pusztikát és Dragát
mindazt ami
tenyérrel és könnyel
teremtődött
patak agyagjából
és sárga füzekből

Mindnyájan a tenger útján
távoztatok
veletek szálltak
június kék galambjai

A zsidányi templom oltárán
lehajtott fejjel áll
a kő-örökkévalóság
a Jordán pedig
folyik tova mert nincs
aki ma
vizébe álljon

Kópháza, a horvát tájház udvara (Fotó: Horváth Zoltán György)

Horváth Tímea Anna

Az üzenetrögzítőn
százszor unalomig hallgatott üzeneted
kiiktat a várakozás ritmusából
az utolsó és egyetlen, ami nekem maradt
Semmi több...

★

A gyanú körül
a remény épít kerítést
a halálos csend üzenetére.
Ki tudja, mikor szórja meg
a pillanat
a türelem oázisát
szavakkal?

★

Cigarettafüstben
kietlen ágyakban
mélységekben utazom
ködös képmutatásban
mezítláb gázolok.

★

A visszatérhetetlenségbe
darálom a napokat
míg a mozaik-magányban
az önámítás
a sebekben csavarog.
Nincs kiút!

Radnics Manda

Mladen

Mivel a reggeli vonatot lekéstem, a délivel utaztam Zágrábból Rijekába. Nagyon meleg volt már reggel, hát még délben, a júliusi nyárban. Elterültem középen a kárpitos ülésen, hogy minden oldalról érjen a légáramlat. Szemben velem egy ősz hajú, élveteg ábrázatú, de már a középkor utolsó harmadát taposó férfi ült, és zavartalanul bámulta meztelen lábszáramat, térdemet. Mellette az ablak melletti sarokban egy jó negyvenes, szemüveges, vörhenyes hajú és szakállú férfi szorongott. Hosszú lábainak sehogyan sem talált helyet.

Azonnal beindult a beszélgetés, melyben kezdetben mind a hárman részt vettünk, de később már csak a szemüveggel beszélgettem. Én mint idegen persze főleg kérdeztem, mert sok mindenre voltam kíváncsi. Először az élveteg ábrázatú ragadta magához a szót, és mintha nyomatékot akarna adni a szavainak, gyakran a meztelen térdemen felejtette a kezét. Úgy tettem, mint aki nem veszi észre, majd lesöpörtem magamról, végül aztán átültem Mladennal szembe. Mert így hívták a szemüveget.

Mladen mindenre tudott válaszolni, legyen az politika, gazdaság, történelem, asztrológia... Egyébként közgazdász volt. Az élveteg ábrázatú csak úgy kapkodta a fejét, amikor már egymás aszcendensét találgattuk, hát még akkor, mikor a telefonszámunkat diktáltuk egymásnak. Igaz, ez már a négyórás út vége felé történt, és teljesen spontán következett be.

Nagyon szeretem Zágrábot, s mivel ő is, kiderült, hogy nem ismerem elég-gé. Például Medveščakon sosem jártam. Ettől ő megdöbbsent, és felajánlotta, hogy ha legközelebb Zágrábba jövök, megmutatja nekem. Így került sor a telefonszámcsereére. Aztán Rijekában, a végállomáson mindenki ment a maga útjára. Azt még megígértette velem, hogy visszafelé jövet felhívom, és megmondom neki, hogy melyik vonattal megyek haza Budapestre. Ő akkor majd kijön Zágrábban a pályaudvarra, mert ott egy darabig áll a vonat. Megígértem, de nem gondoltam komolyan, mint ahogy, gondoltam én, ő sem, hogy kijön a pályaudvarra. Kellemes és mozgalmas napok, hetek következtek, sok utazással a tengerparton, hivatalos és nem hivatalos programokkal. Aztán visszatértem Rijekába. Mielőtt vonatra szálltam, mégis üzenetet hagytam neki a mobilján, hogy melyik vonattal utazom haza. Minden elvárás nélkül. Én attól kezdve gondolatban már otthon voltam.

Négy óra körül értünk Zágrábba. Már majdnem elájultam a nagy melegben, a zsúfolt, levegőtlen fülkében. Odatornásztam magam az ablakhoz, hogy levegőt vegyek. Ahogy kihajoltam, hát szinte szemben velem Mladen forgatta a fejét, kezében egy csokor virággal. Mellbe vágott a dolog, ezt azért nem vártam. De mit tagadjam, jólesett. Leszaladtam hozzá.

– Alig lehet téged megismerni, úgy lesültél – mondta tegezve, bár a vonaton nem tegeződtünk. – Gyere, szálljunk fel, nehogy elinduljon!

Amikor beléptünk a kupéba, az emberek még ugyanolyan elcsigázva, egymáshoz szorulva, némán ültek, mint mikor leszálltam.

– Hol vannak a csomagjaid? – nézett körül. – Gyere, leszállunk!

– Már hogy szállnék le, én megyek haza Pestre. Erről nem volt szó – feleltem csodálkozva.

Az utasok kezdtek felélnkülni. Hol egyikünkre, hol másikunkra néztek.

– Megmutatom neked Medveščakot – szólt rábeszélően.

– De, Mladen, nem most. És még ha le is szállnék, hol aludnék?

– Két lakásom van. Az egyiknek odaadom a kulcsát. Azt csinász ott, amit akarsz, én nem foglak zavarni – mondta szinte könyörögve.

– Haza kell mennem, holnap van a születésnapom, vendégek jönnek. Már minden meg van szervezve. Majd ha legközelebb jövök, mindent megnézünk.

– Azt tudod, hogy ez a pillanat már soha többé nem jön vissza – mondta szomorúan, de még reménykedve.

– Szálljon le vele – szólt egy idősebb úr, miközben a többiek feszült csendben figyelték a végkimenetelt. – Gyorsan, mindjárt indul a vonat, majd mi az ablakon kiadjuk a csomagjait.

Nem szálltam le, ez a nyár már addig is elég mozgalmas volt. De csak egy hajszálon múltott. Mladen épphogy le tudott ugrani a vonatról. Én meg Pestig azon merengtem, ha nem így döntök, hogy folytatódott volna a történet. Azt hittem, soha többé nem fog hívni. De míg csak újból el nem mentem, minden nap felhívott. És csak ennyit kérdezett: „Mikor jössz?”

Aztán elmentem. Két nap és két éjszaka azt csináltuk, amihez csak kedvünk volt, nem számított, hogy nappal van-e, vagy éjjel. Elmentünk Medveščakra, megmutatta Tuškanac azon részeit, melyeket még nem ismertem, felkerestük kedvenc éttermeit is. Közben én meglátogattam elhunyt barátnőm édesanyját. Megbeszéltük, hogy utána a Jelačić téren találkozunk.

De Mladen nem jött. Eltelt fél óra, háromnegyed, egy teljes óra. Végre befutott, zihálva.

– Nem fogod elhinni, mi történt, megtámadták Amerikát – mondta még mindig levegő után kapkodva.

– Hát ezt tényleg nem hiszem el. Jobbat nem tudtál kitalálni? – mondtam szemrehányóan, miközben azt hittem, hogy elment az esze.

– Gyere, elmegyünk abba az étterembe, ahová terveztük – mondta, és elkezdett húzni, mint aki tényleg eszét veszette.

Ez a közkedvelt étterem, melyben nem volt könnyű asztalhoz jutni, most teljesen üres volt. Csak a pincérek álltak a tv-készülék körül, nem is figyeltek ránk, amikor beléptünk. Odaléptünk mi is a tv-hez. A képernyőn a New York-i két óriás, a kereskedelmi központ két tornya égett és füstölt, hangzavar, emberek, tűzoltók, rendőrök rohantak fejvesztve.

– Mi ez, egy amerikai katasztrófafilm? – kérdeztem, de most már rosszat sejtve.

Aztán bizonyossá vált, hogy ez nem film. Elkezdett remegni a térdem, szinte sokkot kaptam. Le kellett ülnöm, és csak azt ismételtetem, hogy „ez nem igaz, ez nem lehet igaz”, miközben mereven néztem a tv-t. Ekkor az egyik pincér felvette a telefont, mely hosszan kicsörgött. Egy nőismerőse hívja – közvetítette nekünk –, ott van az egyik épületben, a becsapódott repülőgép feletti emeleten, nem tudnak lejönni. És én csak tovább meredtem a tv képernyőjén füstölgő toronyra, s közben arra gondoltam, hogy szinte hallom annak a nőnek

a kétségbeesett hangját, miközben látom is, hogy milyen borzalom történik vele. És továbbra is csak annyit tudtam mondani, hogy „ez nem igaz, ez nem lehet igaz”.

Kitántorogtunk az étteremből és lassan hazahajtottunk. A város teljesen kihalt volt, csak rendőr kocsi cirkált az utakon.

– Mladen, én hazamegyek holnap – mondtam, és közben mély szomorúságot éreztem.

– Jól van. De a lakáskulcsot vidd el. A lakás bármikor a rendelkezésedre áll. Csak hívj fel előtte egy-két nappal, hogy rendbe tegyem.

Aztán adtunk még egy esélyt a sorsnak. Igaz, hogy hivatalos út volt, lett volna szállásom, mégis elfogadtam a lakását. De szinte csak üzeneteket hagytunk egymásnak a lakásban, alig találkoztunk. Én teljesen kiszámíthatatlanul voltam elfoglalva, ő is sokat dolgozott.

És ezekre a napokra esett a halottak napja is. Most tudtam meg, hogy az édesanyja már nem él. Mladen részt vett a háborúban. Bár fegyveres akcióra állítólag nem került sor, de a lelke, az biztos, hogy ott maradt. Mire hazajött, édesanyja már súlyos beteg volt, hamarosan meg is halt. A bánatba és az aggodalomba halt bele, mondta Mladen. Rá egy öt évig tartó súlyos depresszió szakadt. Most kezd kilábalni belőle. De ilyen napokon még a behegedt sebek is felszakadnának. Idős édesapjával mentek ki édesanyja sírjához, és végig kellett látogatnia a vidéki rokonok sírjait is.

Nekem is vannak halottaim. Itt, Zágrábban is. A barátnőm halt meg fiatalon, közvetlenül a háború után. Mint oly sokan, ő sem tudta lelkileg feldolgozni azt a sok szörnyűséget. Pedig azt hittem, hogy ő mindent kibír. Derűje és energiája kimeríthetetlennek tűnt. Annyian táplálkoztunk belőle... Édesanyjával mentünk ki a sírjához.

A buszok fentről, a katedrális elől indultak a temetőbe. De a buszokra váró, hosszú sor vége lent, a Jelačić téren volt. Döbbenetes látvány volt az a lassan, némán felfelé kúszó fekete kígyó. Azt hittem, hogy nem sikerül, de végül is eljutottunk a temetőbe. A Mirogoj hatalmas temető. Hogy szerettem itt sétálni valamikor! Nézegetni az ismert írók, művészek, emberek síremlékeit, sírfeliratait. De amióta a temető egy újabb, nagy parcellával bővült, ahová az „ebben” a háborúban elesett katonákat temették, nem szeretek idejárni. Az a rengeteg fiatalon kihunyott élet. Azok az egymás mellett sorjázó, egyforma sírhantok és sírkeresztek...

Barátnőm anyja zokogva kérte, hogy aludjak nála, de nem tudtam. És Mladennal sem akartam találkozni. Nem tudom magamra venni az ő terhüket is. A magamét is alig bírom.

Mladen néha még felhív, és mindig csak annyit kérdez: „Mikor jössz?”

Éjszaka Szentborbáson

Könnyű szellő simítja a piros tetőket
Hold táncol a langyos éjben
Csöndes ligetek álmodják áldott álmukat
A Dráva partján erdő sóhajt
Őr halad át a tiszta utcán
Csillagok ragyognak az éji fátylon
Kicsi falumat csönd uralja

Újjászületés?

Napokkal a megtévedt idő után
marad a múlt vására
A felszabadult aktivitás
aszfaltúton
követi egyenetlen léptekkel
az alapjaiban megóvott nyilvánosságot
A fiatalok mozijában
minden szék foglalt
választ keresnek a mára
a jövő zenéjére
összhangban a huszadik
század generációjával
nyomot hagynak
a földalatti téren
A szabadidő milliomosai
magányosan állnak
tervek nélkül
az elégedetlenségben

ifj. Blazsetin István

szemedben

tengert láttam szemedben
amikor útnak indultál
hullámok halotti
táncot jártak sirályok
szabdalták az eget

napot láttam szemedben
amikor útnak indultál
szivárvány remegett
a verejtékcseppekben fény
bolyongott az égen

magamat láttam szemedben
amikor útnak indultál
megdermedt képek
a fehér szoba falán
a falon a falon a falon

éjszakai töredék

a hold felhők közt
loholt arcod
talán piros volt
tálca forgott
nesztelen
a jég fogyott
esztelen
szirén(a) sikoltott
meztelen
minden zakatolt mikor
a tavon meglátott
a hold

nightmare

illatod átjárta
testem minden
rezdülésed v/érezni
v/éltem a cigarettafüstben
egy pillanatra szemed
mögé lestem
lúktetett
a tér zúgott
az idő valahol
koccintás hallatszott
két pohár egymásba
gabalyodott
csillogó üvegdarabok
csíkokra szabdalták
az éjszakát

movie

hullámvasúton voltam
zúgtak a harangok
zuhantam a mélybe
repültek a galambok
peregtek a kockák
képek a falon
ott álltál előttem
ott álltál előttem
ott álltál előttem
kulccsal a kezében

Gáta Zoltán
ragaszkodás

E-nek

kitaposott hónyomokban
elhibázott gesztusokban
templomi csönd melegében
hozzád vágyó szívverésben
melléd térdelek

Ki vagy te?

...és kezdetben volt a különbség, amely nem ismer megállást, távolságot, befejezést, amely tele van vágyakozással, vonzalommal és odafigyeléssel – ereje az állandó vibrációban van. A fokozatosan kiépülő kötődés nem a találkozásokban, a közös forrócsokizás izgalmában, a kézen fogva templomba lépés csöndes áhítatában növekszik, hanem valami újban, személytelenben...

„Ki vagy te?”

Tegnap még bizsergető üresség és bizonytalanság mozgatta a pillanatok, mára dinamikája lett a besűrűsödött ürességnek. Hát mégis van ereje a személytelennek? Hiszen most az készülődik, ami eddig sosem történt meg: a vele való találkozásnak ez az ismeretlensége nemcsak kíváncsisággá duzzadt, hanem szokatlanul erős vággyá, hogy találkozni, s az első pillanat meglátáni-élményében megölelni s elidőzni a tekintetében...

(nem tudsz vigyázni?! ki adott neked jogosítványt?! örült!)

Most, ebben a pillanatban, látatlanul, de nem ismeretlenül, társként vagyok neked, az, aki elindult hozzád, aki rólad gondolkodik, fantáziál... De mégis tudom, hogy akiről beszélek, s a

dolgok, amiket mondok rólad, csak bennem vannak, vagyis pontosan ott vannak, ahol te nem vagy... (de lehet, hogy fordítva: ahol én nem vagyok?). Vajon találkozunk-e így?...

A csetelésben szavakkal megteremtett delej-mező, a „csak a szeretet számít, ahogy folyamatosan a szívembe írod magad” – ebben a kvantumalagútban nem lehet megtorpanás! A melegség, humor és szépség szavai azonban valahogy mégsem találnak mindig utat: mert vagy túl sok, vagy túl kevés, amit mondanak.

„Ki vagy te?”

Képekből, vágyakból, hangokból összerakott alakod, kérdéseidből, válaszaidból összerakott pszicho-hologramod mind bűvőpatakként energetizál, mert most hozzád tartok, és egyre inkább tudom, hogy a találkozás mozzanata lehet az a pont, amelyért érdekes azt kérdezni:

„Ki vagy – ...”

Eddig tart a diktafon felvétele, amelyet megkaptam a testvérétől, s egy nagy csattanással ért véget. Egy másik autóval ütközött... Nagyon sokszor visszahallgattam már... és most én kérdezném: „Ki vagy te?”

Frankovics György

Miroslav Krleža Pécsi balladája

*Pécsről álmodom, a Makár-hegyről,
virágzanak a barackfák...*

Miroslav Krležára (1893–1981), a magyarul beszélő horvát klasszikusra emlékezünk. Művére nemcsak a horvát, hanem a magyar olvasók is nyitottak a mai napig. Joggal tarthatjuk számon Krležát kimondottan pécsi íróként is, egyrészt a fordításban is elérhető *Temetés Terézvárott* c. kisépikája – különösen annak dramatizált változata, a *Terézvári garnizon* –, másrészt az *Utazás Magyarországra 1947* c. esszéje révén, amely utóbbiból magyarul bizonyára most először olvashat szemelvényeket a folyóirat közönsége.¹

Krleža 1893. július 7-én született Zágrábban, szegény polgári családban. A zágrábi gimnázium négy osztálya elvégzését követően került Pécsre. Magyarországon öt évig folytatott tanulmányokat: három évet a pécsi Honvéd Hadapródiskolában töltött, két évig pedig a budapesti Honvéd Ludovika Akadémián tanult.

Élete során jelentős szépirodalmi munkásságot fejtett ki. Regények, drámák, elbeszélések, esszék, valamint versek kerültek ki tolla alól. Életművének teljes bemutatását a jelen folyóirat keretei nem engedik meg. Csak arra szeretnénk felhívni az olvasók figyelmét, hogy Krležát nagy formátumú horvát íróként, számos magyar vonatkozású mű szerzőjeként, s minden túlzás nélkül pécsi és budapesti íróként is számon tarthatjuk.

Miroslav Krleža 1981. augusztus 8-án, pár hónappal a halála előtt, testamentumba illő szavakkal, szentimentálisan fogalmazta meg Lőkös István irodalomtudósnak: „Ne feledje, közöttünk csak egy patak folyik, mégpedig a *Dráva*, s a Drávan nem nehéz hidakat építeni [...] Mi mégiscsak közös hazában 800 évig éltünk...”

1981. december 29-én hunyt el Zágrábban.

Az ifjú Krleža hamar megérezte Pécs lüktetését. Miroslav Krleža 1908-ban érkezik a *gesztenye-fasorú városba, ahol Mária Valéria hercegnő fő korzója és a városi vámház mellett nyilvánosház áll.* Az először 1929-ben megjelent, *Temetés Terézvárott (Sprovod u Theresienburgu)* című novellájában Pécsset (írói fedőnévvel Theresienburgot) ilyenek írja le: *A városnak „három gyárkémenye, [...] városházának tornyán kivilágított órája, barokk jezsuita kolostora – laktanyává átalakítva –, és a székesegyház előtt sétatere van. Az alsóvárosi sétatér platánjai öregek és korhadtak voltak; a szél minden évben ledöntött egy fatörzset, és a fából épített zenepavilon előtt egy hatalmas, vasból készült kalitka állt, benne egy élő mókussal.*

¹ A tanulmányban idézett horvát szövegeket a szerző fordításában kurzívan adjuk közre. Az eredetileg is magyar nyelvű idézeteket normál betűvel, idézőjelbe fogva közöljük.

A pécsi Magyar Királyi Honvédtudományi Akadémia a Szigeti úton.
Később Orvostudományi Egyetem. 1970 előtt átépítették

Ilyen látvány fogadta a múlt század-
előn a Pécsre érkező
tizenöt éves zágrábi
ifjút, aki a kadétisko-
la (hadapródiskola)
leendő növendéke-
ként érkezik váro-
sunkba. Írói világának
Theresienburgja, pla-
tánfákkal és székes-
egyházzal bíró városa
– hatalmas tölgyerdő
rengetegek között
helyezkedett el –,
amelyek egyhangúan
hullámszerűen át a Du-
nától a stájerországi

határig, s a Balatonig. Az utak mentét nyárfák, kovácsműhelyek és kocsmák szegélyezik, távoli tornyokkal, a város szélén téglagyárral, kiterjedt erdőségekkel, a szőlőkben fából készült nyaralókkal kísérvé, ám mindez a panoráma egy garast sem érő giccsnek számított csupán, amely giccs, az őszi esők beköszöntével ködössé, egyszerre unalmassá vált. Hajnali fél három tájban és délután négy óra körül Theresienburgban két pesti gyorsvonat keresztezte egymást. És amikor a „Mátyás király” és a „Magyar nádor” szállók omnibuszai² a Rudolf trónörököséről elnevezett fasoron és a Mária Valériáról elnevezett utcán a lovak monoton ügetésével kísérvé visszatértek, akkor már Zsófi-ka, a „Szabadság” kávézó pénztáros kisasszonya is tudhatta, hogy kik is érkeztek Theresienburgba. Új katonatiszt vagy nyakkendőket áruló ügynök, aki jött? Theresienburgnak két kávézója, valamint a Deák utcában a Helmer és Fellner, császári és királyi építészeti cég – császári udvari és vidéki színházépítők – által épített, sűrű, rokokó stílusú színháza volt...

A Mecsek alatti város Krleža itt-tartózkodásakor közel 60 ezer lakost számlált, Zágráb 79 600 főt. Akkortájt az Osztrák–Magyar Monarchia lakossága elérte az 51,3 milliót, Közép- és Nyugat-Európa legnagyobb államának számított. Lakosságszámát a kontinensen egyedül az orosz cári birodalomé előzte meg.³

Miroslav Krleža, a pécsi hadapródiskola elsőéves növendéke karácsonyi szabadságon. Zágráb, 1908

² A lóvontatású omnibuszjáratokat hamarosan villamosjáratokra cserélte át a város vezetősége.

³ Đorđe Zelmanović, *Kadet Krleža Školovanje Miroslava Krleže u mađarskim vojnim učilištima, Školske novine / Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987, 128–129.*

Pécsi tanulmányait apja tudta nélkül kezdte meg. Miroslav Krleža 1908. június 24-én kelt magyar nyelvű kérvényében „folyamodik” a pécsi hadapródiskolához felvétele ügyében. *Apám Pécsre történő menetemben semmilyen formában nem vett részt, sem formálisan, sem másként. Mindent elvégzett helyette egyik kollégája, Hersek ezredes, nyugdíjas honvéd („domobran”) ezredes, akihez apám barátjaként fordultam. Kérvényemet megírta azzal a feltételezéssel, ha kitudódik, apám végül is nem fog ellenkezni, ami úgy is történt, mivel kész tények elé volt állítva. Így jutottam el Pécsre, így lettem kadét Pécssett, s nem azért, mert apám küldött volna oda.*⁴

Krleža évesztesként érkezik Pécsre, ugyanis Zágrábban a negyedik osztályban három tantárgyból megbukott. Erről így vallott: *átéltem erkölcsi katasztrófámat és egy éven át kimondhatatlanul szenvedtem emiatt, magam sem tudom, hogy milyen szégyen miatt. Ez nem szégyen volt, hanem megalázás, és kisebbségrendűségi érzést szült bennem. Arra kértem apámat, hogy küldjön el a senji konviktusba. De nem akart Senjbe küldeni. Ám egy év elteltével elértem, hogy elmenjek, mégpedig Magyarországra, minél távolabb ettől a várostól, ahol megalázottnak és megbántottnak éreztem magamat...*⁵

Pécs után Budapest, öt év ebben az országban. A magyarországi tartózkodás a fiatal növendék irodalmi érdeklődésére döntő fontosságúnak bizonyult. Vélhetően pécsi hittanára, aki magyar irodalmat és nyelvtant is tanított, Alfalvi Mándoky Sándor, az ezred káplánja⁶ – aki 1903-tól 1919-ig tanította a kadét-növendékeket – keltette fel az irodalom iránti érdeklődését.

A fiatal zágrábi horvát ifjú hamarosan beilleszkedik a pécsi iskolai közösségbe, elsajátítva a magyar nyelvet, s az 1910/11-es tanévben néhány tizednyi eltéréssel majdnem kítűnő tanulmányi eredményt ért el, melynek köszönhetően ösztöndíjas-ként került a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiára, rövidebb nevén a Ludovikára. Magaviselete: *jó*, tehetsége: *igen jó*, 18 tantárgyból *jeles*, 5 tantárgyból *jó*, köztük francia nyelvből is, mellette tanult még németül, horvátul és magyarul.⁷

A III. évfolyam során (1910/11-es tanév) kétszer „büntetve lett”. Először „mert sorban és menetben figyelmeztetés után is beszélget”, fenyítése „szigorított fogság 1 (egy) nap” (a fenyítés kiszabója: századparancsnok), amely 1910. X. 9-én „végrehajtattott”. Másodszer 1911. IV. 4-én büntették, „mert a torna gyakorlatokat hanyagul végrehajtotta” (helyesebben: *hajtotta végre*), fenyítése „egyszerű fogság 12 (tizenkét) óra”.⁸

A tanulók óraszámja igen magas volt, emellett szembetűnő a vasfegyelem, kötelező a magyar nyelv mellett két idegen nyelv (német és a francia), valamint a horvát növendékek esetében anyanyelvük tanulása!

A Monarchia alapkövetelményei közé tartozott a több nyelven tudó tisztek alapos kiképzése. A spártai nevelési rendszerben a növendékeknek a négy szemeszter során 37 tantárgyat kellett elsajátítaniuk, reggel 5 órakor keltek. Az iskolai előírások az ébresztőtől este 9-ig, a takarodóig kemény, katonás mun-

⁴ Zelmanović, i. m. 122.

⁵ Zelmanović, i. m. 122.

⁶ Zelmanović, i. m. 141.

⁷ Zelmanović, i. m. 30.

⁸ Zelmanović, i. m. 31.

kát, nagyarányú elméleti és fizikai igénybevételt követeltek a növendékektől. Minden hétfőn, szerdán és pénteken csuklógyakorlatot, kedden, csütörtökön és szombaton fegyvergyakorlatot tartottak puskával. Nem maradt el a napi rendszeres tanulás, gyakorlati kiképzés sem. Vasárnap és ünnepnap 6 órákor volt ébresztő, délelőtt istentisztelet és kihallgatások, egyéb foglalkozás. A parancskihirdetést követően 14 órától kimenő vagy szabad idő.⁹ A belvárosban sétálva ilyenkor Krleža megszámlolta, hogy a Király utcában összesen hány bolt van. A Caflish cukrászda édességei, süteményei, illatos kávéja, ízléses márványasztalaival csáberót jelentett a kimenőidőt töltő katonaruhás ifjú vitézeknek.

Novellájában Krleža a város éjszakai életét így rajzolja meg: *A lovastisztek a székesegyház közeli szűk utcában lévő „Káptalanhoz” címzett vendéglőben biliárdoztak, a 107-es gyalogezred tisztjei a színház és a Deák utca sarkán lévő „Szabadság” kávézót keresték fel. A theresienburgi utcákon tizenegy óra után senki sem jár. A főtéri szökőkútnál éjjeliőr áll [...] A „Káptalanhoz” címzett vendéglőben cimbalom szól. A dragonyosok ott lumpolnak, poharakat törnek. Egy fiáker gördül végig a Deák utca aszfaltján. Az „Üveg-liliom” irányába tart, messzire, ki a város szélére, a vámház felé. A vasútállomáson gőzmozdony jajong. Később jár. Elmúlt már éjfél is...*

Pécsett és a Monarchia más katonai intézményeiben tanuló diákok. Miroslav Krleža másodéves a hátsó sor bal szélén. Zágráb, 1909

Példaképei a magyar irodalom és zene nagyjai köréből. A fiatal pécsi kadétnövendék, magyarított névalakkal „Krlezsa Frigyes” alig tizenhat évesen Petőfi *Apostol* című művét, Ibsentől *A sellőt* fordítja horvát nyelvre. Felnőttként, ismert íróként 1971-ben a következőket írja Péccsel kapcsolatban: *Tizenöt éves koromban Petőfi művei első magyar olvasmányaim közé tartoztak. Róla, húsz év múlva írva róla, igyekeztem szólni az iránta való első lelkesedésemről; s személyéről mint Kossuth forradalmának tragikus bárdjáról is megemlékezni. Krleža lelkesedett Petőfiért, akinek a *Farkasok dala* című költeménye ösztönzi a *Moj obračun s njima* (*Leszámolásom velük*) esszé megírására.*

A Ludovikán töltött időszakra való visszaemlékezésében *A kirándulás Magyarországra 1947* (*Izlet u Mađarsku 1947*) című írásában ezeket jegyzi: *Minden válogatás nélkül szimultán harminc könyvet olvasok, verseket és drámákat írok.*¹⁰ – *Uram-Istenem, ezer okból mennyire voltam én elviekben lusta,*

⁹ Gál Attila, *Armis et litteris. A pécsi M. kir. Zrínyi Miklós honvéd gyalogsági hadapródiskola történetéből 1898–1944*, internet: <http://mek.niif.hu/04900/04967/html/>

¹⁰ Zelmanović, i. m. 51.

rendszerint hanyag, demoralizált, puha talpú, fiatal vadászkutya módjára bold, hisztérikusan ingerült, teljesen elveszettnek mondható.¹¹

Műveiben gyakran szerepelteti a magyar kultúra és irodalom nagyjait. Bármenyire is hadakozott, keményen ítélkezett némely nem kívánatos magyar jelenség, illetve politikai személy ellen, a magyar kultúrához mégis ragaszkodott! Az 1930-ban írt *Ady Endre, a magyar lírikus (Madžarski lirik Andrija Ady)* esszéjében kiemeli Petőfi és Ady eszmei kötődését: „a petőfies üstökösi, negyvennyolcas lelkesedés – több mint ötven évig titokban tartva – legutoljára Ady költeményeiben lobbant lángra bennem”.

Ady Sírní, sírní, sírní című versét Krleža *Tužaljka nad crkvom* címmel horvátra ültette, és a halhatatlan költőről nekrológot is írt. A fordítás két versszakkal rövidebb az eredetinel, az ötödik versszak tartalmát kihagyja, míg az utolsó előtti versszak gondolatiságát az előtte levő versszakba helyezi. Az Ady-vers Krleža-tolmacsolásában már külsőleg is szembeötlő a fordító nyelvi játéka, akusztikai nyelvi leleményei, az elérni kívánt effektusok, hangulatok, rímek gazdag tárháza, s a végén mintegy betetézi ezeket az igeidők morajlása. A létezés értelmetlenségéből fakadó költői életérzés mint ha kiáltásban törne ki, egyben kifejezve a XX. század világfájdalmát.¹²

Miroslav Krleža befogadta a magyar művészetet, a kiemelkedő alkotók teljesítményeit nagyra értékelte, akik jelentős hatást gyakoroltak írói világára. Tagadhatatlan, hogy rajta kívül nemigen akad olyan más nemzetbeli író, aki a magyar szellemi életet és kultúrát saját nemzete olvasóinak ilyen mélyen feltárta és közvetítette. Véltetően ez jellemezhetette volna kora monarchiabeli korszerű embertípusának felfogását: az igazi értékek

M. kir. honvéd hadapródiiskola Ócsa III. évfolyam.
1910/11 év

Büntetési jegyzőkönyv-kivonat
Juleva Franyes ... növendékről az 1910/11 tanévre.

Büntetve lett		A büntetendő cselekmény megjelölése	A büntetés megnevezése és kimérete	Ki által szabották ki a büntetés	Vajon és mikor hajtották végre a büntetés; vajon mennyiben és ki által engedélyezett el, engedélyezett arány szigorított a büntetés?
Ismeretlen	A büntetést kibírták				
1	✓	heltő	miel az órában lemondtem figyelmemetől, mert én nem tudtam...	szigorított büntetés 1 nap / nap	szigorított büntetés 1 nap / nap
2	*	"	miel a tanóránál a tanárval szembe fordultam...	Egy nap / nap	1 nap / nap
A kivonatot hitelesít Ócsa, 1911. évi május hó 11-én <i>Juleva Franyes</i> iskola parancsnok					

A hadapródiiskolában vasszigor uralkodott.

Krleža Pécssett harmadévesként az 1910/11-es tanévben csak kétszer kapott büntetést

¹¹ Zelmanović, i. m. 52.

¹² Lőkös István, *A Kaptoltól a Ludovikáig*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1992, 103–104. Lőkös István Dobitnik – A kitüntetett dr Lőkös István, *Godišnja nagrada IHE za promicanje hrvatske kulture u svijetu za godinu 2002*, Zagreb, 2003, 118.

számbavételét, érkezzenek is az ötvenegymillió ország bármely szegletéből. Sajnálatos, hogy nem így volt! Krleža a magyar eredmények értékelése mellett pillanatra sem mondott le horvát gyökereiről, származásáról és nyelvéről. Ugyanakkor az elit tisztképző Ludovikán a monarchia sokszínű és soknyelvű növendékei, Krleža osztálytársai mind magyar anyanyelvűnek vallották magukat, még a „magyarul gyengén beszélő” pravoszláv pap fia is.

Nem valószínű, hogy osztálytársaihoz hasonlóan – a későbbiekben még lesz róluk szó –, katonai sikereket könyvelhetett volna el, épp tudatos nemzetvállalása, azaz horvátsága miatt. Történelmietlen az ilyen kérdésfeltevés. Viszátérve a jelen fejezet alcímében jelzett gondolathoz, elmondható, hogy példaképei, Ady és Petőfi mellett, Liszt Ferencnek és Bartók Bélának, a hazai zene nagyjainak is szentelt több írást. Véleménye szerint Bartók művészete szellemi kapcsolatban áll Adyval: *Ami leginkább jellemzi Bartók belső világának szét-tört vágyait, beteljesületlen illúzióit, illetve látnoki álmait [...] az, hogy mindez önála nem iskolateremtésként, sem kísérletként nyilvánul meg, hanem Ady Endrével együtt – a nemzetközi háborúk drámai időszakában –, ők a magyar művészet tragikus képviselői.*

Az ifjúkor „felhőtlen” ege alatt, nosztalgiától gyötörve. Miroslav Krleža műveiben gyakran emlékezik vissza Pécsre és Budapestre, azokra a városokra, ahol fiatal éveit töltötte.

A régmúlt napjai (*Davni dani*) naplószerű feljegyzéseiben 1917. december 13-án írja: *Pécsről álmodom, a Makár hegyről, virágzanak a barackfák, a Mecsek felett fehér felhők keringenek. Májusi kumuluszok. A Mecsek jelentése Medve-hegy. Medvednica, mint Agram¹³ felett.* Szeptember 17-én pedig a következőket: *Papuk, Krndija, Psunj [...] Mennyit is szenvedtem nosztalgiától gyötörve, pécsi távlatból látva a ködben úszó Papuk-hegy zöldes-kékes körvonalait. Gondolatban itt, ahol vagyok, pár tíz kilométernyire innen kéklik a Mecsek... Több éven keresztül vezette naplóját, melyben elérkezik Pécs szerbantant megszállása időszakához (1918–1921), amikor a megszállók újabb és újabb területi követelésekkel állnak elő a párizsi békekonferencián, magukénak követelve a pécsi szénbányákat, vagy éppen a lakosság etnikai összetételével manipulálnak birodalomépítő terveik valóra váltásához. Feljegyzéseit ekképpen folytatja: *Tegnap olvastam az Obzorban, hogy a pécsi Mecsek-hegy „Jugoszlávia” északi etnikai határát képezi. Korábban, pécsi tartózkodásom alatt, magam is hittem az effélékben [...] évekig ábrándozva a Papuk-hegyről. Ma, itt a Papuk-hegy alatt tartózkodva, ez a gondolat furcsának és naivnak tűnik, hogy valaki etnikai motívumokból indítva kívánja a Mecsek-hegyet birtokába venni.* Emlékeiben vissza-visszatérő pécsi napjairól *Naplójába* (1942) bejegyzi: *Fekszem a júniusi fűben, valahol a pécsi Ráczváros környékén, a Mecsek alatt, a Szent Jakab hegye alatt, a Makár-hegy alatt, jelzéseket adunk le, lögyakorlaton veszünk részt, a távolban a Papuk kéklik, Horvátország után vágyódunk, a zágrábi székesegyház harangjainak hangjairól álmodunk, ott távol a Medvednica alatt.*¹⁴*

¹³ Zágráb német neve.

¹⁴ Zelmanović, i. m. 22.

Pécsi és budapesti emlékek kontaminációja. A *Temetés Terézvárott* c. elbeszélés pécsi környezetben játszódik, de az író magyarországi tanulmányai mindkét színterének, Pécsnek és Budapestnek pregnáns alakjait is megjeleníti. A *theresienburgi „Magyar Nádor Szálló és Kávéház”¹⁵ első ablakmélyedésében mindennap öttől hét óráig viaszbábuként ült „vafenrokjában”¹⁶ a Lipót-keresztrel kitüntetett őexcellenciája, von Schwartner altábornagy, hadosztályparancsnok és a helyőrség parancsnoka egy kapuciner mellett, a délutáni vonattal érkezett, előző napi „Reichspost”-ot olvasgatva...¹⁷*

Az altábornagy alakjában, aki a novella egyik főhőse, a fővárosi Ludovikán megismert Schwartner százados alakja sejlik fel. Schwartner százados 1912. VI. 13-án Krležáról az alábbi jellemzést adta: „Értelmes, de elbizakodott, szerénytelen és meggondolatlan.” Válaszként az író elbeszélésében elmondja róla, hogy *természeténél fogva apró termetű, öregesen asztmás, ez a kékvérű arrive von Schwartner.* A *Temetés Terézvárott* novella emléket állított a pécsi kadétiskola parancsnokának, Nónay Dezső ezredesnek is, akit az író Warroning von Mihály ezredes alakjában kelt életre. Theresienburg, illetve Terézvár helyőrségi város, amelyet Alsó Terézvárnak is nevez a fikció atyja, valójában az írói képzelet szülötte, a térképen ilyen nem található, ámde olyan város, mely Krleža novelláját arra inspirálta, hogy az a valóságban is létezzen. Az író saját Terézvárat a „*dunántúli alsóvári megye*” fővárosának tette meg.¹⁸ A valóság és a fikció szerencsés véletlene folytán Draveczy Béla százados a pécsi iskolai tantestületben 1908 és 1912 között tanított, az elbeszélésben pedig nemes Dravec Draveczy Lajos alezredesként, a „74. dandár dandárparancsnokaként” szerepel. A „hálás növendék” Sztatocsnny Emil főhadnagy alakját szimpátiával rajzolja meg, aki az elbeszélésben „a pesti képzőművészeti főiskola magántanulója”, illetve ő „Sommerfeld Oszkár hadnagy, aki valóban sokat rajzolt, főként magyar történelmi tárgyú festményeket alkotott”.¹⁹ A *Temetés Terézvárott*

¹⁵ A Nádor Szálló és Kávéház 1845-ben épült Pécs főterén, majd a tulajdonos a 20. század elején átépítette.

¹⁶ Waffenrock: német katonakabát

¹⁷ Saját fordítás. Nem használom Dudás Kálmán korábbi, publikált fordítását.

¹⁸ Zelmanović, i. m. 139, 140.

¹⁹ A tizenkilencedik alkalommal sorra került Eszéki Krleža-napok (Krležini dani u Osijeku, 2008) színházi és tudományos találkozón, valamint az azt követő koszorúzással egybekötött megemlékezés során Marija Ujević monumentális Krleža-szobránál a rendezvény főszervezője, Branko Hećimović beszélgetésünk során elmondta, hogy Krleža egyszer közölte vele: „Tudja, hogy nekem rajzkiallításom volt?” Sajnos nem tudjuk, hogy hol került rá sor, vélhetően Pécssett. Sztatocsnny nem véletlenszerűen került pozitív megvilágításba. A pécsi hadapródiskola iratanyagát a szerb megszállók elvitték, s a mai napig sem sikerült a nyomára lelni, vélhetően Belgrád második világháborús német bombázásakor a tűz martalékává lett. Kérdésemre Mann Jolán, az ígéretes budapesti Krleža-kutató ezeket válaszolta: Branko Hećimović nekem is említette Krleža egykori „kiállítását”, én úgy emlékszem, hogy a Ludovikán. Tény, hogy a Krleža-hagyatékban van pár olyan irat, amelyen Krleža rajzai, inkább tollpróbái vannak, Švejk-féle katonák rajzai, inkább karikatúrák. Fennmaradt tőle pár rajz későbbi időkből is, pl. lerajzolta a lábfejét, ill. ismeretes az *Őnarcképe*, ezt többször publikálták is már, a kiállítás bevezető tablóján is szerepel.

kisregényben teljes nevén megjelenik a budapesti Ludovika tanára, Döme Gyula hadnagy „részeseg és kártyás” alakja, aki első bejegyzésében, 1912. február 7-én ezt írja Krležáról: „Elbizakodott, szerénytelen, van tehetsége.”

Krleža 36 évvel későbbi budapesti és pécsi „kirándulása”. A második világháború éveit során a *Részletek az 1942 és 1943-as évek naplójából* (*Fragmenti dnevnika iz godina 1942. i 1943.*) Pécs városáról is ír.

Már elismert íróként, Miško Kranjec szlovén író társaságában 1947 tavaszán a jugoszláv íróküldöttség tagjaként tért vissza egykori tanulmányai színhelyére: Budapestre és Pécsre, s újonnan szerzett élményeiről *Kirándulás Magyarországra 1947* című esszéjében számolt be.²⁰

Vándor Gyula, a pécsi Horvát Iskola igazgatója *Naplójában*²¹ így emlékszik vissza a kéttagú jugoszláv íróküldöttség fogadtatására: a *Magyar-Jugoszláv Társaság helyi szervezete és a Batsányi Társaság együttműködésének* köszönhetően Miroslav Krleža horvát író, Miško Kranjec, Doroslovački jugoszláv kulturális attasé és Budapestről Csuka Zoltán április 12-én érkezett Baranya fővárosába. – Előző nap Boros István főispán a kormánytól szigorú utasítást kapott, hogy a fogadás minél ünnepélyesebb legyen. Úgy is volt. A főpályaudvart feldíszítették, a vendégeket vasúti díszőrség fogadta. A vendégeket Tolnai, a város polgármestere köszöntötte a farsztó pesti program után, majd a vendégek a Nádor Szállóban elköltött vacsorát követően pihenni tértek. Másnap a Megyeháza dísztermében előadások megtartására került sor, s alkalmam adódott, hogy séta közben jobban megismerjem a vendégeket. Krleža igen művelt, szellemes és intelligens. Nagyon szereti népét és hazáját, ugyanakkor széles körű európai műveltségével és éles logikájával küzd az elmaradottság és a sötétség ellen. Megveti a farizeusokat, elsősorban kritizálja az egoista kapitalista és burzsoá osztályt, kritizálva azok szűkkeblűségét és hibáit. Feltételezem, hogy kevesen tudják, hogy Krleža gyönyörű tanulmányt írt Adynkról. – A rendezvény megnyitóján a vendégeket anyanyelvükön köszöntöttem. A vendégekről bevezető előadást tartottam. Szükségtelennek tartom előadásom ismertetését, tekintettel arra, hogy teljes egészében megjelent a Déli Csillag folyóiratban.

Miroslav Krleža a pécsi kadétiskola elvégzése után a szünidőben, Zágráb, 1911

²⁰ Megjelent a zágrábi Republika folyóiratban, 1953-ban. Köszönet mondok a zágrábi Branko Ostajmernek, aki megküldte nekem az esszét.

²¹ Vándor Gyula, *Dnevnik II.*, in. Pogleđi folyóirat [szerk.: Đuro Franković], 98–99.

Angyal Endre, ismert szlavista irodalomtörténész a vendégek Pécsre érkezését Vándor Gyulától eltérően másnapra, április 13-ra teszi, megörökítve itt-tartózkodásuk legfontosabb momentumait. Tőle tudjuk, hogy másnap írói estet tartottak, amelyen a két jugoszláviai író saját műveiből olvasott fel. A sikeres rendezvényt követően Angyal a vendégekkel a Mecsekre ment. *Vasárnap lévén, mielőtt kocsiba ültünk volna, Krleža a város központjában lévő restaurált templomba²² ment; nagy figyelemmel hallgatta a katonazenekar előadását, amelytől visszhangzott a tér. Előző este – a barátaim elbeszélése szerint – el látogatott a kadétiskolába, ahol felelevenítette ifjúkori élményeit. Emlékszem, séta közben is a horvát-dalmát reneszánsz és barokk költészetéről beszélgettünk. Ebben az időben figyelmesen tanulmányoztam Gundulić²³ költészetét, róla tartottam nyitó előadást a Batsányi Társaságban. Krleža azonban azt mondta, hogy Marin Držićet, a XVI. századi horvát-dalmát reneszánsz író²⁴ tekinti magához közelebb állónak, mint a barokk Gundulićet.²⁵*

A Megyeház dísztermében megtartott írói estről Angyal feljegyzi, hogy kivételesen jelentős irodalmi rendezvény volt, amelyen számosan vettek részt, s az irodalomkedvelők az utolsó helyet is elfoglalták. Dr. Faluhelyi Veronika és Lenkei Nándor Krleža legismertebb drámáinak egyikéből, a *Glemay Ltd*-ből²⁶ néhány részletet bemutatót. A mű tartalmi ismertetését Csorba Győző, Baumgartner-díjas költő adta.

Az előadás után Krleža magyar nyelven köszönte meg a közönségnek és a szervezőknek a fogadtatást és részvételt.²⁷ Beszéde udvarias, protokolláris, de azért baráti jellegű, és inkább csak kordokumentum. De épp emiatt megérdemli a figyelmet:²⁸

„Eltársak – hozzátok jöttünk, Tito országából, a demokratikus népi köztársaságból, Jugoszláviából, hogy a

Miroslav Krleža horvát író (1893–1981)

²² Gázi Kászim pasa dzsámija

²³ Ivan Gundulić 1589-ben született, a raguzai költészet, Dubrovnik gazdagon áradó barokk korszakának legnagyobb költője volt.

²⁴ Marin Držić: a pásztorjátékok legnagyobb mestereként és vígjátékíróként tarja számon az irodalomtörténet az 1508 körül született költőt.

²⁵ László Lajos, *U povodu 20. obljetnice smrti Zoltána Csuke MOST*, in: Pogledi [szerk.: Đuro Franković], 7. szám, 71–72. Az idézet valójában a fordítás fordítása.

²⁶ Ez a dráma Krleža egyik legsikerültebb alkotása, témáját az Osztrák–Magyar Monarchia idejéből meríti.

²⁷ László Lajos, i. m. 71–72.

²⁸ Mann Jolánnak köszönöm a szöveget.

jugoszláv Írószövetség nevében köszönüdvözetet hozunk a jugoszláv művészektől és [?] a magyar dolgozó néphez. Mi történik tulajdonképpen odalent, minálunk? A nép saját kezébe vette a hatalmat, azaz felkelt, kidobta a fasiszta betörőket, megtisztította a földünket mindenféle fölösleges magántulajdontól, 86 miljardos büdzsétet [?] teremtett a saját jövedelméből, és épít és renovál, hidakat ver és tetőket emel, egyszóval dolgozik, hogy jobb legyen az élete itt és most, nem holnap, hanem lehetőleg még máma, ha lehet, minél előbb, és nem a másik világon, hanem itt, ezen a földön, a Dunán, a Balkánon, az adriai tengerparton, a Dráva és a Vardar között. – Mit akar Tito marsall Jugoszláviája? Dolgozni akar, és az életfeltételeket javítani, napról napra mindig jobban, azt akarja a saját jobbléte érdekében, azaz békében akar élni, tisztességes emberi módon, biztosan és nyugodtan. A mi népi köztársaságunk békében akar élni éppúgy, mint a magyar köztársaság dolgozó népe, és éppen azért, mert ez a két akarat minden kételyen kívül azonos, ezért jöttünk hozzátok tiszta baráti érzéssel, hogy a jugoszláv írók, költők és művészek nevében kijelentsük, hogy hiszünk a közös, jobb jövőnkben! – A mi sorsunk évszázadokon át hasonló volt. Sikerült nekünk a mi Marsallunk²⁹ geniális politikája következtében, hogy realizáljuk mindazt, amit a magyar népi Köztársaság 1919-ben realizálni szándékozott. Nincsen józan gondolkodó és politikailag iskolázott ész, amely ne értené, hogy mindaz, ami minálunk történik, hogy az tulajdonképpen a magyar dolgozó nép érdekében is történik. – A mi győzelmünk a tiétek, mint ahogy a magyar dolgozó nép 1919. katasztrófális balsorsa a miénk volt. Hogy a Duna völgye dolgozó népeinek a sorsa azonos, ez a ti és a mi politikánknak az első premiszszája, és a jugoszláv írók és költők éppúgy mint a magyar költők, ezt a gondolatot propagálták az utolsó évszázadban számtalanszor. És ha ez igaz, márpedig igaz, akkor nincs sok értelme, hogy időt vesszünk mindenféle sétafikára [?]. – A Történelem nem vár a népekre. A történelem vonatai nagy gyorsasággal eltűnnek a színpadról, száguldanak. Ha egy nemzet elkésett, akkor gyakran elmarad és eltűnik és a mi tisztünk az, hogy ez ne történjék meg! Egyszóval: mi vendégként jöttünk hozzátok, mint ahogyan barátok barátokhoz jönnek, a mi művészetünk és az a pár népdal, amit majd énekelni fogunk nektek...”³⁰

Krleža politikai állásfoglalása és elkötelezettsége a titói rendszer iránt nem hagy semmi kétséget. Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság iránti szimpátiáját nem egy esetben kifejezésre juttatta. Szembeötlő az is, hogy a Szovjetuniót, Lenint, Sztálint meg sem említi. Úgy véli, hogy a két, azonos sorsú szomszédos népnek össze kell fognia, ami vélhetően annak az előszele, hogy országa a Szovjetunióval szakítani fog.

²⁹ Josip Broz Tito, marsall, a jugoszláv hadserege főparancsnoka

³⁰ A kézirat itt félbeszakad. Krleža magyar nyelvű üdvözlő szövege kétoldalas, A5 formátumú.

Pécsi ballada – a Kirándulás Magyarországra 1947 egyik fejezete

Harminchét év után visszatérni a városba, s ott kinyitni egy játékdobozt, majd az öreg és elfelejtett játékokat egy kisszínház – melyet úgy nevezünk, hogy emlékezés – játékterére helyezni, szomorú dolog. Harminchét évig emlékezetben vinni e terep domborzatát és megállapítani, hogy minden a helyén van: az öreg sétány virágzó gesztenyefáival, Szczytowszky püspök emlékművének márványlapokkal kirakott dísztere, a román stílusú székesegyház monumentális tornyaival, Janus Pannonius – II. Pius pápa, Aenea Silvio Piccolomi barátja volt – verseihez hú jelenet. A távoli síkság, mely a Mecsektől a Szent Jakab-hegyig terjed, Abaliget felé nyúlik, majd a távolabbi Szigetvár felé tart, a Drávától messze délen a kéklő távolban a Papuk-hegy sötétkék kontúrjaival, a villányi szőlőskertekkel, ahol már érezni lehet (lélekből) a Duna távoli ezüstös tükrét, s amihez ma este, ezen éjszaka, a halál színpadául szolgál. Az a távoli, gyermekkori szerep eljátszódott már, a függöny lehullt. Itt ma új színészek utaznak sírjaikba, sajátomon kívül, mely szubjektív, lírai kantiléna, rajta kívül azonban semmi más sincs, mely együtt rezegne azokkal a régi melódiákkal. A természet nagyszerű, siketnéma közönye a kisszerű, eljátszott, elmúlt emberi komédiákban, melyek míg tartanak, mindenki számára oly fontosak; ma, ebben a pillanatban, már semmi sincs meg belőlük. A Rácváros domborzatának lankáin meghúzódó szőlőskertek felkapált földjeikkel, melyek szürkésbarnák (tejescsokoládé-színűek) a kora tavaszi megvilágításban, a virágba borult cseresznyefákkal és barackfákkal, az ódon városi nyaralók korhadt verandáival és tornyaival, a Szigeti út nyárfákkal együtt mind-mind a helyükön vannak. [...] Mindig talányos volt számomra, hogy mire szolgálnak a városi nyaralóknak ezek a magas tornyai, ahol a léptek alatt csikorognak az öreg deszkák. Felmászni a tornyokba kellemetlen és megerőltető, s ott fönt abban a narancs és kék színű üvegablakokkal bekeretezett, nyolcszögű dobozokban a lélegzetvétel sűrű és szellőzetlen a levegő: döglött legyekkel a lógó pókhálóknak, a hőmérséklet elviselhetetlen, mert egy ilyen torony alatti kilátót sohasem szellőztetnek, míg a kilátás belőle teljesen tárgytalanná válik: egy-két szénaboglya, tyúkók és vécék láthatók. – És az erdőparcellák, és a nagy horizontok, és a teraszosan kiépített Város narancssárga háztömegei, melyeken az ablakok fényesen csillognak, mint valamilyen nagy ünnepre készülődéskor, azokat tiszteletünkre lemosták, mind a helyükön vannak. Az ég sötét gyöngyházfényű, mély, derült, a sétányokon madarak csivitelnek, orgona illata árad, sárga tulipánok díszlenek, s minden a maga helyén van, csak a gesztenyefák törzseit gyötri elefántkór. Ezek már nem fiatal gesztenyefák, hanem öreg, beteg törzsek, amelyek fölött egy egész emberi élet száguldott már el szélesebben: dagadt erekkel, melyek a vénás vér trombózisától megduzzadtak. Közelít a halál már. – A reggelek idillikusak, hűvösek, és az Eszék felé tartó gőzmozdonyból fehér füstfelhő száll fel a magasba. Emlékszem erre a Városra, egy sok évvel ezelőtti pécsi trappista sajt gyári jegyén jelent meg: a Mecsek hegytömb élénkzöld színben, a Város kontúrjai igen hangsúlyos bíborvörösben, különösen a román stílusú tornyok körvonalainál, ami rám különösen hatott: a Város minaretjeivel. Sok éve már annak, hogy ennek a Városnak a képét először a trappista sajt dobozán megláttam, akkor még Van Dyck és Rubens női aktjai kísértetiesen hatottak. Itt százötvenhét évig a török

trónolt, és a bennem egyedül feltörő asszociáció az egyedüli, és pedig a nevek tömege, melyek úgy csiripeltek körülöttem, akár a verebek. Ezekben a pécsi játékok mise en scène-jében³¹ megjelenik a kakaószínű világosbarna porral, cseresznye- és barackfákkal, madárcsiviteléssel hintett és tarkított Makár-hegy, a Zsolnay-kerámialapokkal kirakott miniatűr vasútállomás előcsarnoka (nem látható többé a szürke bonapartés Underword-reklám sem), a főtér kis szállodájában, mely patetikusan a Nádor történelmi nevet viseli, szakadt ágynemű, melyből kikandikálnak a foltvarratok, a poloskaszag, a szemétdomb feletti, udvarra nyíló szoba az égő rongy búzával, a rövid és még vizes lepedők a strinderbergi³² alvilági szobát idézik. – Esti séta a Városban, valaki a kísérom közöl mondja, hogy Petar³³ anyja, Hengel: „pécsi leány volt”,³⁴ és itt élt Petar, ebben a kis földszintes házban. Csillagok a ház felett: és ettől a földszintes háztól a belgrádi Novo grobljeig³⁵ és addig a kis gyermeksírig a kör bezárult, és ez lenne az, ami itt megtörténhetett. A székesegyház éjjel. A huszár-laktanya és a Hadapród éjszakai körvonalai, amikor a csillagok úgy ragyognak, mint a déli féltekén, és oly közeli, hogy azokat az emberi kéz már-már eléri, míg az éjszakai szélben a gesztenyefák susognak, úgy, mint a temetőben. [...] Janus Pannonius városában a gesztenyefák alatt, a csillagok alatt, éjszaka a székesegyház előtt, a sírok sírjai előtt, a halott, aki nem halt meg egészen, a halott költő és halott gyermek a közömbös, zavart kispolgárok társaságában és kíséretében, minden fáradt, kialvatlan és melankolikus. [...] A pécsi beszélgetések (a megye magas politikai funkcionáriusaival) a balkáni kisebb testvér iránt megalomán superiority-komplexussal, a szabadesés törvényszerűségével tartatnak, és sehogy sem kívánják felfogni, hogy nálunk valóban valami történt, ami nem hasonlítható az övékéhez, ők háborús vesztesek és orosz csapatok megszállása alatt vannak.

Krleža a Pécsi balladában fiatalkori éveit temeti el, a halhatatlan költő, Janus Pannonius koporsója mellé saját koporsóját helyezi, s bele gyermekkorának pécsi világát, élményeit.

³¹ színrevitel

³² Johan August Strindberg (1818–1912) svéd íróra utal.

³³ Dobrovics Péter (Petar Dobrović) (1890–1942), festőművész, magyarországi szerb nemzetiségi politikus, a Baranya-Bajai Szerb–Magyar Köztársaság elnöke.

³⁴ Az idézőjelben közölteket Krleža magyarul írja.

³⁵ A temető neve

Lőrincz Nikolett

Lélekkel és tehetséggel

Simara Gyula Puzsarov magyarországi horvát költő

A mai Magyarország területén élő horvát írók közül az egyik legismertebb Dráva menti költő a Baranya megyei Felsőszentmárton szülőtte, Simara Gyula volt, aki élete jelentős részét itt töltötte.

Bár nem adatott neki hosszú élet, ez alatt a rövid idő alatt mégis jelentős pályaművet hagyott maga után. Két verseskötete még élete folyamán megjelent – *Stojim pred vama (Előtte-tek állok)* és *Djeci, a ne samo... (Nem csak gyerekeknek...)* –, további kettő pedig halála után látott napvilágot *Još uvijek snivam (Még mindig álmodom)* és a *San o majci (Anyámról álmodom)*.

Verseit magyarul és horvátul egyaránt megírta. Kéziratait a budapesti Narodne novine és a Narodni kalendar jelentette meg, s ezek a versek később bekerültek a *Gde nestaje glas? (Hol tűnik el a hang?)* című antológiába.

Alkotói munkásságára nagy hatással volt Ady Endre, József Attila és Gulyás József költészete, ezek közül is a legnagyobb hatást honfitársa, Gulyás József gyakorolta rá, akinek műveit magyarra is lefordította.

Simara Gyula nem volt irodalmár, versei mégis kortalanok, aktuálisak. Kivételes költői tehetség, saját verseit maga fordította le magyarra, egyes verseit pedig meg is zenésítették.

Még gyerekként két súlyos tragédiát élt át, anyja korai halála és a gyermekkorában átélt súlyos betegség és annak szövődményei nagymértékben

meghatározták későbbi költészetét. *„A barátaim gyakran odavetik nekem, hogy a verseim tele vannak peszsimizmussal. Ez valamilyen szinten igaz is. De meg kell érteni és szem előtt kell tartani, hogy sokat szenvedtem a betegségtől, és többek között talán éppen ezért is nyúltam vissza életem nehéz perceihez, amelyek fekete képeket hagytak bennem.”¹*

Ez a két élmény állandó motívuma lett verseinek, ezért azok tele vannak érzellemmel, szomorúsággal, szeretettel, csalódottsággal és megannyi más érzéssel.

Költészete szubjektív, verseiben meghatározó szerepet játszanak a szerelmi csalódások, az intim érzelmek és az élethez fűződő sajátos reflexiók, mindemellett azonban kihangsúlyozza azt a fájdalmat is, melyet anyja korai halála miatt érzett, s amely egy életen át elkísérte. Éppen ezért legszebb költeményei azok, amelyeket korán elvesztett édesanyjának írt. Azok a versek, amelyek róla, róluk szólnak, általában bibliai motívumokkal átszőttek, ennek az az oka, hogy a költő a vallásban talál menedéket a fájdalom elől.

Anyjához írt verseiben Simara egyik legjelentősebb és visszatérő motívuma az ablak. A költőnek ugyan-

¹ *San o majci* [szerk.: Đuro Franković], Croatica Nonprofit Kft., Budapest–Pécs, 2009, Barics Ernő, *Beszélgetés Gyula S. Pužarovval*, Narodne novine, 52. sz., Budapest, 23. december, 1971

is az ablak jelképezi a kettőjüket elválasztó világot. Ez egy keserű tárgy, amelyen keresztül látja a mamát, de nem érintheti meg, nem lehet vele.

Verseit a szabad forma és költői képek tengere jellemzi. Ezek segítségével igyekszik kifejezni saját lelkiállapotát, bánatát, szenvedését, átkozódását az elmúlt boldogság miatt. Mindezek ellenére azonban versei velősek, érthetőek, és kifejezik mindazt, amit érez.

Költészete két szegmensre osztható. Az elsőben önmagát mutatja be mint lelkileg sérült embert, az ő privát drámáját, az embert, aki élete folyamán elmondhatatlanul sokat szenvedett. A második szegmenst az intimitás határozza meg. Számára fontos a származása, a szülőföldje, és ebből adódóan a Dráva menti horvát mitikus hitvilág is, melyek visszaköszönnek verseiben.

Műveiben gyakoriak a bibliai motívumok és az elveszett boldogság miatt érzett fájdalom. Az olvasó rendkívül könnyen képes azonosulni a költővel. Művei külön-külön és egységként is olvashatóak. Ha egységként olvassuk őket, a költő élete teljes egészében megelevenedik az olvasó szeme előtt, a verseknek napló jellege van. Minden vers olyan, mint egy naplóbejegyzés. Bennük a költő meggyónja bűneit, őszintén beszél érzéseiről, és beengedi az olvasót lelkének legféltebb és legmélyebb zugaiba.

Verseiben az olvasót első számú első személyben szólítja meg, így az olvasó és a költő között már az első perctől fogva egy barátságos és feltétlen bizalmi viszony alakul ki.

Ennek tükrében a költő gyakran figyelmezteti az olvasót olyan emberi értékekre, mint a szeretet, a szerelem, az élet. Szeretné elérni a fi-

gyelmeztetésekkel, hogy az emberek megbecsüljék mindazt, amijük van, és értékeljék, amíg nem késő.

Simara versei negatív és melankolikus hangulatúak. Költészetére, bár melodramaiság jellemzi, mégis úgy tekint, mint egy terápiára, amely segítségével sikerül túltennie magát az őt ért csapásokon és fájdalmon. Versein keresztül megmutatja, hogy az emberi élet nem más, mint a boldogság hajszolása, küzdelem egy életen át.

Az élet olyan, mint egy bokszmeccs, amely során az ember rengeteg és hatalmas pofonokat kap, mégis fel kell állnia és meg kell próbálnia bevinni a következő ütést.

Ez az életen át tartó bokszmeccs azonban mindenkinek valahogy máshogy alakul. Van, akinek gyönyörű és tartalmas lesz, van, akinek szenvedés, az viszont biztos, hogy mindig az ember veszít, hiszen az utolsó ütést a halál viszi be. Ám ettől függetlenül az embernek optimistának kell maradnia, így tesz a költő is.

Akit már ért életében fájdalmas tragédia, nagy csapás, az a versek olvasása közben saját tragédiáját látja viszont.

Költészetében bemutatja a felnőtté válást, annak nehézségeit, és az élet körforgását, a gyermekkor gondtalanságától a halál pillanatáig.

Ezt a folyamatot igyekezett bemutatni a gyermekeknek szánt verseskötetében is. Még ha Simara Gyulát nem is tartják kifejezetten gyermekversek költőjének, a *Nem csak gyerekeknek* c. verseskötete elsősorban a gyerekeknek szól, másodsorban felnőtteknek. Célja az volt, hogy felébressze a felnőttekben rejlő gyermeket, továbbá felkészítse a gyermekeket a felnőttkorra. Sikerült bemutatnia a gyermek-

kor lényegét, a felhőtlen boldogságot, a természet szépsége iránti rajongást, a gondtalan életet. Annak ellenére, hogy verseskötetét gyermekeknek címezte, a benne lévő versek melankolikusak. Erre utalnak a visszatérő motívumok is, pl.: anyakép, elmúlás. Olvasásuk közben érezhető, hogy a költő idejekorán kénytelen volt felnőni, amit soha nem tudott feldolgozni.

Simara Gyula műfordítóként is ismert. Magyarországon élő horvát költők verseit fordította horvátról magyarra. Jó költőnek, műfordítónak tartották, a versek fordítása során ugyanis igyekezett megragadni és megtartani a költemények valós mondanivalóját. Elsődleges célként tekintett a versek ideológiai tartalmának pontos átvitelére, és törekedett arra, hogy minél kisebb legyen az eltérés az eredeti és a lefordított vers között. Amennyire csak lehetett, szó szerint fordított, ügyelvén arra, hogy a vers lényege ne vesszen el. A fordítás során a költő igyekezett a versek eredeti, írott formáját és mondanivalóját megőrizni.

A fordítások többsége eredethű. Minimális különbség van az eredeti és a fordított versek között, ezért is tekintik kivételes műfordítónak Simara Gyula Puzsarovot. A költőnek sikerült a verseket szó szerint lefordítania úgy, hogy a versek mondanivalója sértetlenül átjöjjön az olvasónak. Munkája során nagy szókincsről tett tanúbizonyságot.

A fordítások során se nem vett el, se nem adott a vershez sorokat, ezzel is törekedvén az eredeti alkotás formájának és jellegének megőrzésére.

Verseit a horvát irodalmi nyelven írtak mellett Dráva-menti horvát tájszólásban is írta, amelyet nehéz és csaknem lehetetlen magyarra átültetni. Ő nem is törekedett erre,

nem akarta a tájszólásban írt szavakat magyar tájszavakra fordítani, hisz a magyarban, nem úgy, mint a horvát nyelvben, nem léteznek nagy és lényeges különbségek, eltérések. Azoknak a verseknek a szépségét, melyek ilyen szavakat tartalmaznak, csak eredeti olvasatban lehet élvezni teljes mértékig. Az ilyen szavakat a műfordító-költő irodalmi nyelvre fordította le, nincs bennük tájszólás.

A fordítások hiányossága abban rejlik azonban, hogy bármennyire is jó műfordító valaki, mégis képtelenség egy verset teljes valójában visszaadni fordításban.

A műfordító célja a versek magyarra fordításával nyitás a magyar olvasóközönség felé. Puzsarov közelebb kívánta hozni a horvát irodalmi életet a magyar olvasókhoz. Azt szerette volna elérni, hogy a magyar lakosság megismerje az itt lakó horvát közösséget, az ő munkásságukat, szokásaikat, kultúrájukat és irodalmi életüket.

Lehetővé és elérhetővé tette a magyar olvasók számára a Magyarországon élő, illetve élt és alkotó költők munkásságának megismerését. Erőfeszítései új perspektívát nyitottak meg. Rajta kívül kevesen vállalkoztak erre a feladatra.

Sajnálatos módon Simara Gyula mint műfordító nem vált elismertté. Versei azért nem jelentek meg magyarul, mert a hazai horvát könyvkiadó nem ad ki magyar nyelvű munkákat, így sajnos nem tudhatjuk meg, mennyire sikeres és elismert író lehetett volna a magyar olvasóközönség köreiben.

Még ha saját művein kívül más Magyarországon élő és alkotó költők műveit is lefordította, saját magát ő soha nem tekintette se irodalmárnak, se költőnek, se műfordítónak.

Saját verssorait bármikor, bármilyen körülmények között el tudta szavalni akár horvátul, akár magyarul, kérés és igény szerint. Fejből ismerte összes művét.

Bár nem lehet tudni, melyik nyelven születtek meg a művei, vajon magyarul vagy horvátul írta le először azokat, tehetsége vitathatatlan. Könnyen, mindenféle nehézség nélkül alkotta verseit. Költeményei üdítően hatottak az őt hallgatókra még akkor is, ha éppen saját testi fogyatékoságáról szavalt.

Mint költő bebizonyította, hogy bár semmilyen irodalommal kapcsolatos végzettsége nem volt, meg volt áldva tehetséggel és kitartással, amivel mindent el lehet érni.

Költészetével a legismertebb horvát költők közé emelkedett országhatáron belül és kívül. Sikerei ellenére sohase felejtette el barátait, azt, hogy honnan is jött, ki is ő valójában. Saját származására élete végéig büszke volt. Szerény emberként élt egész életében, hatalmas lélekkel és hihetetlen tehetséggel megáldva.

A költő fordításaiból

Hófűtta Dráva mente

Fehér holdvilág
Egy pohár borban

(Josip Gujaš Đuretin:
Zavejana Podravina)

Gyertya

Ég a gyertya
látszik az árnyékom

Nagyobb fény kellene
már igazabb lennék

(Đuro Franković:
Gori svijeća)

Bunyevec parasztasszonyok

Lőkös István

Tetszhalál után

Zrínyi Péterné Frangepán Katalin a kaj-horvát irodalomban

A 16. század végén szárba szökkenő kaj-horvát nyelvű irodalom fejlődéstörténetében tallózva megannyi magyar vonatkozást, kötődést találunk. Ivanuš Pergošič Werbőczy *Tripartitum*-át fordította kaj nyelvre, Antun Vramec *Krónikája* nemcsak magyar forrása(i), tartalma okán is történelmünk közös fejezeteinek figyelmet érdemlő dokumentuma. A korábban *Murántúli (Prekomurska)*, ma *Martyánci énekeskönyv (Martjanska pesmarica)* néven ismert kancionálé magyar nyelvű textusaival s az egyházi évet átfogó énekanyagának gazdag magyar provenienciájával vonja magára figyelmünket. Benne található a szigeti ostrom alighanem legkorábbi verses feldolgozása, az *Ének a Szigetről (Pjesma o Sigitu)* c. kaj nyelvű históriás ének, de tartalmazza a Batizi András énekeként ismert *Cantio de matrimonio* c. vers Andrija Šajtić fordította kaj nyelvű változatát s az *Adhortatio mulierum* szintén kaj dialektusban készült translációját is. Egy 1632-ből való, a Csáktornya melletti Nedelistyén összemásolt protestáns énekeskönyvben nemrég Szenci Molnár Albert 42. genfi zsoldárának kaj nyelvű fordítását fedezhettük fel (Lőkös István, 2011, 309–328.). Az ún. Ščrbačić-énekeskönyv (*Cantiones Gerogii Scherbachich*) lapjain viszont egy a Zrínyi–Frangepán (magyar terminológia szerint Wesselényi-féle) összeesküvés katasztrófális végkifejletének leírását tartalmazó, terjedelmes epikus énekre bukkanunk.

Ez a becses kancionálé a 17. század második felének kaj-horvát nyelvű kéziratos költészetét reprezentálja, lelőhelye okán *Drnjanska pjesmaricának* is nevezik. Szerkesztője/összeállítója bizonyára egyházi személy volt, szövegeinek túlnyomó többsége erre utal, annak ellenére, hogy világi textusokat is találunk lapjain. Ez utóbbiak közül való az *Alia vero De rebellione Comitis Petri Zriny* c. terjedelmes epikus ének, Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf kivégzésének egykorú elbeszélése, s mint ilyen, az Európa-szerte elterjedt (valójában tudatosan terjesztett), az összeesküvést és a kivégzést tárgyaló, különböző nyelveken (latin, német, flamand, francia, angol, olasz, spanyol, magyar) készült és nyomtatásban is terjedt kiadványok és kéziratos emlékek sorába illeszkedik (Hargittay Emil, 1997, 141.) A Ščrbačić közölte szöveg valószínűleg másolat, későbbi változatai is ismertek, az eredetije máig sem került elő (*Hrvatski kajkavski pisci II*, 1977., 11.). Magyar párhuzamként (prózában) a németből fordított *Siralmas jajt érdemlő játék* c. röpiratot említhetjük (*Siralmas jajt érdemlő játék*, 1997, 86–140.), amelynél a horvát ének szűkszavúbb.

A kaj-horvát vers eredetijének keletkezését Olga Šojat az 1671. április 30. és 1672. február 15. közötti időszakra teszi (*Hrvatski kajkavski pisci II*, 1977, 11.), s úgy véli: szerzője a Zrínyi családhoz közel álló személy volt. Noha nevét nem írta műve fölé, illetve nem rejtette akrosztichonokba sem, a mű szerzőjének Šojat Boltžar Pogledićet tekinti, aki Bukovački kapitányt törökországi útjára Szarajevóig kísérte kapitánytársával, Beriszló Ferencsel (Ferenc Berisla-

vić) együtt, s aki ezt a feladatot Frangepán Katalin parancsára vállalta (*Hrvatski kajkauski pisci II.*, 1977, 12.). A horvát szakirodalom a művet pamfletként említi – mi inkább a pasquillusszal rokonítanánk –, nem is ok nélkül, hiszen a szerző célja az összeesküvés horvát szereplői, azaz Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf tragédiájának leírása mellett Zrínyiné Frangepán Katalin elmarasztalásátámadása. Ha valóban Boltižar Pogledić a vers szerzője, s Bukovačkit nem saját elhatározásából, hanem úrnője, „kívánságára” (parancsára?) kísérte el a korántsem kockázatmentes útra, úgy némiképp már magyarázható a szövegen átütő, Katalin iránti ellenszenv. Táplálhatta ezt a Zrínyiek hazai ellenfeleinek gyűlölete is, továbbá Frangepán Katalin tevőleges részvétele az összeesküvés szervezésében. Az okos, nagy műveltségű, hazafias érzületű, a németeket (pontosabban osztrákokat) gyűlölő, férje politikai ambícióit, terveit többoldalúan is támogató, diplomáciai akciókban is részt vállaló asszonyt, majd a bukás után vagyontól megfosztott, gyermekeitől elszakított s Grazba internált feleséget-özvegyet a kor társadalmának egy része hősként és mártírként tisztelte, más része kárhoztatta. Az utóbbi vélekedők nagyravágyó, a vers szerint királynéi ambíciókat dédelgető nőt láttak benne, aki egyedül felelős férje és féltestvére haláláért. A vers szerzője szerint királynéi dicsőségre vágyott: „Sanjala sam nočas, da bum još kraljica, // k čemu su prilična, štiram, moja lica” (Szívem, édes lelkem, álomom volt az éjjel, // királynévá leszek, rá méltó személyem) – olvassuk a 8. strófában, majd azt is: levélben tudatják a szultánnal, hogy elhagyják császárukat, s a levelet követ viszi – Bukovači Ferenc – Konstantinápolyba. A hír hallatán fellázad a nép is, Zrínyi pedig hitet tesz a szultán mellett, s tovább bővül a csatlakozók köre.

A versszerző Katalin iránti ellenszenvé a 23. strófában újabb motívummal bővül: férje báni méltóságát is semmibe véve, Csáktornyán Katalin „turbánban sétálgat”, „övében fényes handzsárt visel” („v Čakovcu v turbanu se šeče, // vsaki dan si za pàs svetli hanžar meče”), s a kanizsai török kegyeit keresi – a szultán kedvező válaszában reménykedve. A császár németjei azonban egyre közelednek, s midőn Csáktornyá alá érnek, Zrínyi indulatosan szól asszonyához:

Ó, átkozott asszony, mivé tettél engem,
vázat, falut immár mind el kell vesztenem,
ó, átkozott óra, mikor megismertél,
ily rossz tanácsokkal hogy félrevezettél.

O, prokleta žena, na kaj si me vsela,
da moram ostavit vse grade i sela,
o, prokleta vura, gda si me spoznala
i tolnač ovakov kada si mi dala.

Királyné trónjára oly áhítva vágytál,
most pedig lám végül bizony elárvultál.
Engem is ezáltal nyomorulttá tettél,
s fiadat is, akit hiába neveltél.

Štilo se je tebe vu kraljestvu biti,
a sada na sirotu morala si priti.
Siromaha mene jesi vučinila,
i sina svojega, koga si kojila.

Hol vannak váraim, hűséges szolgálaim,
mily keservesen kell viselnem bánatim!
Hová lett birtokom ott a Száva mentén,
jóságaim ott lenn a nemes Primorjén!

Kamo moja gradi, kamo moji slugi,
da sad moram biti vu takvoj tugi!
Kamo sada moje posavsko imanje,
Oh, kam plemenito primorsko držanje!

A vádló szavakra szűkszavú a szabadkozó válasz, a versszerző szerint Katalin „szegénységüket” tudomásul veszi, de ennél sokkal inkább bántja *reputá-*

ciójának, hírnevének csorbulása („... moram zdihavati tužno, // što vu reputatji moje je preružno”).

Szerzőnk itt hangnemet vált, kioktató sorok következnek, melyek ítéletet tartalmaznak. Katalint röviden szólítja meg: ne bánkódjék, rosszat se szóljon, rászolgált a „hóhérra”. Pétert viszont hosszabban „leckézteti” a császár iránti hűségéről, a kötelességről. Mért kellett lázadnod – kérdezi tőle –, „nem volt elég, hogy horvát bán voltál” („bil si ban hrvacki”), „országos uraság” („gospodin orsački”), most pedig oda a „hősiességed” („tve junaštvo”), „vitézi neved” („viteško ime”). A vétek súlyosságát bibliai motívumot felhasználó, vezeklésre felszólító képsor szemlélteti – mondván:

Ámító asszonyra ugyan mért hallgattál?	Zakaj si se ženi tak dal vukaniti?
Miként cselekedj most, halgass tehát reám.	Sad tu ču povidat, kaj moraš včiniti.
Éva hogy Ádámot kísértésbe hozta,	Kad Adama Eva vukanila beše,
Fügefalevéllal magát bétakarta.	tak s figovem listjem Adam se pokriše.

A te takaród most égő csalán legyen,	Ti se pako sada s koprivjem obloži,
merthogy fellázadtál király s az Úr ellen.	ar si puntar kraljev, vere, pak i Boži.

A csábítás, a félrevezetés, a becsvágy, az asszonyi fortély következményei súlyosak: Katalin a grazi börtönben vezekel vétkéért, Péter mindenkitől elhagyatottan kegyelemben reménykedik Bécsújhelyen, a „terzattóival”, azaz Frangepánnal együtt. Az elítélteknek – magukra maradván – már csak annyi vigasz marad, hogy „az utolsó órában” („na skardnju vuru”) egymás iránt kien-gesztelődjenek s egymástól búcsút vegyenek. Az „utolsó órák” drámai szituá-ciója készülődés a halálra, majd a kivégzés horrorisztikus jelenetei megrázóan hatnak, az egykorú kaj nyelvű epika maradandó szegmensei. A sorok között ott van az elretentés szándéka is, amit a versszerző udvar iránti hűsége diktál. Vagy talán kötelességből teszi, vagy felsőbb parancs kényszeríti a felségárulás elbeszélésére?! Kérdéses dolog. Az 54. strófa ugyanis így kezdődik:

Ó, én szerencsétlen, hogy meg kell ezt ímom,	Oh, nesrečni sam ja, kaj moram spisati,
érdemtelenül bár, a nép elé tárnom!	s mojom nevridnostjum pred sve ljudstvo dati!

A kivégzés „teátrális” előkészületeiről, az ítélet felolvasásáról, a „színháték-hoz” felvonult tömegről nem szól. A vérpadra lépő Zrínyi fohászatát idézi, majd a kivégzés aktusát beszéli el:

„Ura a vilának, ó kegyelmes Isten,	„Ti, kî svitom ladaš, Bog moj milostivni,
bocsássad meg nekem minden gonosz vétkem!	vsa moja zla dela oprosti jê meni!
Tudom, hogy e világ mulandó, s csak árnyék,	Vidim, da je ov svet tinja i nestalnost,
bánat követi a derűs napok végét.	vse veselje vu njem vu koncu neg žalost.

Elhagylak, anyaföld, s tégedet is, tenger,	Tebe, anda, ostavljam, zemlje, tebe, morje,
égi udvarba hogy feljusson a lelkem.	a dušu otpravljam vu nebeske dvore.
Fogadd be, ó, kérlek, Megváltó Istenem,	Primi moju dušu, Otkupitel, anda,
e világi erő ne csábítson engem.”	da me toga sveta jakost ne nadlada!”

Hóhér pallosának az első csapása
gyámoltalan ütés, a célt elhibázta.
Nyaka helyett vállát érinti csak a kard,
belőle vér ömlik, sűrűn, mint a patak.

Lefordul a teste a kiömlött vérbe,
Felkiált Istenhez kérve-könyörögve:
„Én Uram Istenem, Ura e világnak,
súlyos vétkeimet immár megbocsássad!”

Akkor a vérpadra testét visszatették,
szorosabban immár mellé áll a hóhér,
lesújt ismét reá, dolga most sem könnyebb.
Lám, minő a sorsa egy vitézi testnek.

Ömlik piros véred – és ugyan mi végre –
Piros ruhát öltön az öreg föld véle?!

Onak ga s palašem henkar jenkrat vudri,
nit na to spametni, niti na to mudri.
Nego ga nevernik posiče čez pleče,
otkud črne krvce potočec poteče,

Vu koju se telo iz stolca omeknu;
ter k raspetu Bogu premilo zakriknu:
„Ti, ki svetom ladaš, Bog moj, smiluj, mi se!
Jošče ti se molim, grehe oprosti mi!”

Onda pako telo na stol postaviše,
kojemu pristupi taki henkar bliže,
odsiče mu glavu nikak kruto teško.
Oh, što li dočeka tvê telo viteško,

Da se tvoja črna krv sada tak prelija
i črna zemljica da se š njom odeva.

A sorstárs Frangepán lefejezését négy strófában beszéli el – úgy tűnik, hiteles információk birtokában –, utalva előbb a fiatal grófnak feleségéhez írott levelére, amelyből „idéz” is néhány sort, ám ebben a formában a szöveg inkább csak fikció, üzenete viszont mindenképp hiteles:

Még ugyanaz napon követi Frangepán,
kevés idő múltán ő sorsa is: halál.
Levelet ír előbb ifjú asszonyának,
sajgó fájdalmától könnyei hullanak,

Hullatva könnyeit, kéri bocsánatát,
hogy bűnnel szennyezte ő szép ifjúságát.
Szépen szól hozzája: „Én szerelmes lelkem,
őrizd meg emlékem, ne feledd a nevem,

Élj majd boldogabban sok szép esztendőn át,
szívem virágszála, te szép liliomszál.”
Vitték ekkor őt is fel a pallos alá,
a bakónak bárdja háromszor csapott rá.

Ahogy úri fejét ekképp leválasztja,
lezuhan most a test a véres padlatra,
ömlik piros vére, fetreng benne teste,
hitvese siratja éjt nappallá téve.

Na smrt z njim pojde Frankopan gospodin,
ter kruto čez mal čas, ravno on isti dan.
Ali je još prvo svojoj gospi pisal,
naj ti je kontinom žive suze brisal,

Spričavajuč joj se, da mu neka prosti,
če je što vugrišil vu lipoj mladosti,
govoreći lepo: „Mâ duša ljubljena,
ne zabi se z mene, niz moga imena,

Neg mi živi srično na vnogo dobrih let,
mojega srdašca lep lilijumski cvet.”
Zatim pako njega popeljahu pod meč,
koga vudri henkar trikrat, ne nikaj več.

Ter tak kot otrže gospocka glavicu,
a telo pak belo opadne vu krvcu,
krv se črna zleja, vu njoj se telo moči,
što mu gospa plače vu dne i tak v noči.

A kivégzési jelenetek a versezet legértékesebb rétegei: a narrációba ékelt monológoknak (Zrínyi imája, Frangepán feleségének írott levele) feszültségteremtő erejük van, ami a feszes elbeszélőmóddal párosulva már-már az európai irodalomban csak a 18–19. században, a romantika évtizedeiben virágzó műfaj:

a ballada komorságát, az előadás szaggatottságát idézi. Ezt a műfaji asszociációt erősíti a leírások akusztikája, a páros rímű tizenkettősök (dvanaesterac) mellett az alliteráció olykori megjelenése (potočec poteče, ponizno te prosim) a szöveg befogadását fokozó formát képez. A kétszer rímelő (belső rimes) horvát epikus költészettel ellentétben (Marulić, Karnarutić) a négy soros strófaszerkezet a kaj nyelvű epika sajátosságaként is felfogható, előfordulása nem egyedi jelenség, a kor kaj nyelvű vallásos epikájának is kedvelt formája. Matija Magdalenić Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum*át és Szentmártoni Bodó János *Az tékozló fiú történetét* kaj-horvát fordítva – a magyar eredeti formához ragaszkodva – ugyanezt használja, de ebben a formában készült a *Visio Philiberti* vagy *Visio Sancti Bernardi* (Noćno viđenje Svetoga Bernarda), ugyancsak neki tulajdonított kaj nyelvű fordítása is. Bátran állítható tehát: a *De rebellione comitis Peri Zriny* a kaj-horvát epika fejlődéstörténetében figyelmet érdemlő állomás, császárpárti elfogultsága mellett és ellenére – elsősorban műfaj történeti szempontból – számottevő alkotás. Egyik bizonyosága a kaj irodalmi nyelv 17. századi fejlettségének.

A Šćrbačić-kancionálé imént tárgyalt, a Zrínyi–Frangepán összeesküvésről szóló éneke nem egyedüli feldolgozása a témának a 17. században. Franjo Fancev szerint – az eseményt követően – két nagyobb költemény is közkézen forgott Horvátországban, vélhetően mindkettő a történések közeli reflexiója. Az egyik, a *Samson beše kruto zmožen v jakosti* (Nagyon bízott erejében Sámson) a szerencsétlen Frangepán Katalin kárhozatása, a másik, a *Gospoda premožna i ostali ljudi* (Legyőzött uraságok és más férfiak) a bécsújhelyi kivégzés leírása. Ezekről szólván Fancev még két újabb költeményt is említ, amelyeknek tárgya viszont a költő Zrínyi Miklós tragikus halála – mindkettő a tragédia fakasztotta bánat kifejeződése (*Prosim te prelepo draga duša moja* = Szépen kérlek, drága lelkem; *Nebo i zemlja vse božje stvorenje* = Ég és a föld mind az Isten teremtménye) (Franjo Fancev, 1939, 101.).

Frangepán Katalin imádságoskönyve. A kéziratos versgyűjtemények mellett a 17. században relatíve nagy számú kaj nyelvű nyomtatott könyv is megjelenik. Mindjárt a század elején, két kiadásban egymás után (1609, 1611), a protestáns Grgur Mekinić *Dušeune pesme* (Vallásos énekek) c. énekeskönyve, 1608–1630 között Nikola Krajačević-Sartorius lép elő két, mára sajnos elveszett kiadvánnyal, 1640-ben pedig a *Molitvene knjžice* pozsonyi edíciójával, majd 1651-ben a *Sveti evangeliomi* (Káldi György Bibliája alapján) gyarapítja a kaj nyelvű, nyomtatott művek számát, mely utóbbi aztán a 19. század végéig számtalan kiadásban jut el a kaj dialektust beszélők régiójának olvasóihoz. Boltizár Milovec jóvoltából 1657-ben a *Molitvene knjžice* újabb kiadása is megjelenik. A kaj nyelvű könyvek bibliográfiáját ezután Zrínyiné Frangepán Katalin, Juraj Habdelić, Boltizár Milovec, Matija Magdalenić, Ivan Belostenec, Mihalj Šimunić művei gyarapítják. A könyvek nyomtatása mellett az irodalmi szerveződés további fontos jele az irodalmi nyelv kanonizálása irányában tett lépés: a kaj nyelvi lexikográfia megszületése. Juraj Habdelić *Dictionarium*ában a kaj nyelvű lexika kizárólagossága beszédes példája ennek, Ivan Belostenec *Gazophylaciuma* viszont már az egységes horvát irodalmi nyelv ideájának és gyakorlatának foglalata. A kaj nyelvű irodalom további, 17. századi eredménye az egységes stílus, a barokk térnyerése. Ez már az egész horvát szellemi-irodalmi diaszpórának is szerves alkotóeleme,

sőt a szláv barokk alakulástörténetéhez is számottevő hozzájárulás. Fejlődése sajátos, létrejöttét nagyban meghatározta a geopolitikai kontextus.

A *Vugerszki Ország* (Magyarország) és Ausztria szomszédságában lévő *Szlovenszki oszag* (azaz: a történelmi Szlavónia, ahol a kaj nyelv használata dominál) szükségképpen az osztrák és a magyar barokk irodalom és művészet világával került kölcsönös viszonyba, így karakteresen más arculatú, mint az itáliai barokk eredményeit befogadó dubrovniki, dalmáciai és tengeremelléki irodalom. Motivált-ságát tekintve nem hanyagolható tényező a magyar alapítású pálos rend térnyerése a kaj nyelvi területen, valamint a zágrábi püspökség és a kalocsai érsekség közötti egyházszerkezeti viszony, kapcsolat, amely a szellemi életben mindenképpen kedvezett a kölcsönhatásoknak. Angyal Endre ezek alapján – jellemzőképpen – okkal használja a *barokk pannonizmus* szintagmát, amely a 17. századi magyar–szláv–osztrák kultúra specifikumát fedi, s amely sajátos, a régió nyelvi, geopolitikai, szociális, kulturális képződményét is takarja, mint az Ozalji-Csáktornya kötődésű, félig-meddig spontán szerveződésű, laza irodalmi-tudományos-művelődési „szellemi csoportosulás”: az *ozalji kör*. A Zrínyi- és a Frangepán-család muraközi és tengeremelléki birtokainak 17. századi „(...) összekapcsolódása révén létrejött, a ča-horvát és a kaj-horvát nyelv közeledésén alapuló irodalmi nyelvi koncepcióról van szó (...)\”, amelynek két legjelentősebb képviselője Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf volt, s amelyhez a két családhoz kötődő olyan személyiségek tartoztak, mint például a *Gazophylacium* (monumentális szótárról van szó) alkotója, Ivan Belostenec vagy a turopoljei Derecskai János (Ivan Derečkaj), aki „(...) 1621–22 telén kaj-ča-što-horvát hibrid nyelven latin betűvel másol le három jelentős és népszerű középkori glagolita írású művet, a *Trója-regényt*, a *Nagy Sándor-regényt* és *A bölcs Ahikkáról* szóló történetet” (Lukács István, 2008, 110.). És természetesen idesorolandó Zrínyiné Frangepán Katalin, akinek imádságoskönyve, a *Putni tovaruš* (Útitárs) 1661-ben látott napvilágot, amelyet – szerzőként – „Horvát- és Szlovénország mindkét nembeli uraságainak és tekintélyes férfainak” figyelmébe ajánlott („Vsega Hervatckoga i Slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola ... od mene ... poklon”).

„Az imakönyv (...) egy nép hitéletének legjelentősebb kifejeződése. Szerepe a keresztény hívők életében oly nagy volt, hogy például a német nyelvterületen a más confessióhoz vagy keresztény felekezethez való tartozást »a hazug imakönyvet használókként« jelölték meg. Az imakönyvek valójában az Egyház történetét tükrözik, annak teológiáját és lelki életének teljességét, de az egyes népek kultúráját is. A lélek kicsiny enciklopédiái ezek, amelyek az evangelizáció, a kateketika és a pedagógia nagy segédeszközei” (Juraj Kolarić, 1996, 121.). A 18. században, de még később is, sokak életében az egyetlen, naponként használt könyv, személyes tárgy, amelyet – a halál után – birtokosával együtt temettek el. Így van ez a Muravidéken s a Muraközben, ahová – alkotója révén – a *Putni tovaruš* is megannyi szállal kötődik. Katarina Zrinski Frankopan imakönyve persze több is a konvencionális, a barokk évszázadában általánosan használt imakönyveknél: irodalmi alkotás, amely tükrözi alkotójának habitusát, műveltségét, vallásához való viszonyát. Már ajánlása elárulja: szuverén egyéniség ajánlja művét mindegyiknek „a Mindenható Istennek, Mennynek és Földnek Teremtőjének” („Bogu, Vsemogućemu Neba i Zemlje Stvoritelju”), továbbá – a barokk szokáshoz híven – a Boldogságos Szűz Máriának, végül valamennyi szentnek. Tehát nem egyházi

méltóságnak vagy valamely világi hatalmasságnak (bánnak, királynak stb.). Csak e tipográfiai is kiemelt ajánlást követően fordul a „Horvát- és Szlovénország mindkét nembeli uraságaihoz és tekintélyes személyiségeihez”. Már az első mondatok tudatos nemzeti elkötelezettségről árulkodnak. Úgy találja: az akkori világ (értsd: Európa) nyelveinek kontextusában szembeűnő a horvát nyelvű könyvek csekély száma. Műve megalkotásának e hiány felismerése volt egyik fő indítéka, a másik viszont a vallásos, a hitbéli elmélyülés segítése.

Az ajánlás és az előszónak tekinthető szöveg után a maga nemében s a kor viszonylatában mívesnek minősülő vers következik „Mindazoknak, akik olvasásák majd ezt a könyvecskét” („Vsakomu onomu, ki štal bude ove knjizice”). Ez a vers az alkotó keresztényi és morális üzenete, figyelmeztetés: az Űr számos „ösvényt alkotott”, melyek a Mennyország felé vezetnek, az igaz utat Krisztus követése jelenti, és a bűnök elhagyása. Csak természetes: ez a szemlélet hatja át a könyvecske teljes anyagát is, s határozza meg struktúráját, felépítését.

Az előszó s a vers után – a horvát imakönyvek gyakorlata szerint – *kalendariumot* találunk, amelyben a hónapok latin nevei és ezek horvát megfelelői sorakoznak – az előbbiek *magyarított* formában: *Januariuř* = Prosinac, *Februariuř* = Sećan, *Marciuř* = Suřac, *Apriliř* = Mali travan, *Majuř* = Veliki travan, *Juniuř* = Klasan, *Juliuř* = Srpan, *Auguřtuř* = Mejmašnjak vagy Velikomešnjak [Nagy Boldogasszony hava], *September* = Miholřćak, *Oktober* = Lukovřćak, *November* = Vsesveřćak, *December* = Grudan. Valamennyi horvát hónapnev a kaj dialektusból származik, a hónapnevek harmadik változata viszont már a keresztény néphagyományt követi: *Durđevuřćak* (Szent György hava), *Miholřćak* (Szent Mihály hava), *Vsesveřćak* (Mindszent hava), *Velikomešnjak* (Nagy Boldogasszony hava), *Malomešnjak* (Kisasszony hava), *Veliki Božićnjak* (Nagy Karácsony hava) stb. A magyar párhuzamok itt is nyilvánvalóak. A névnapokat szemlélve is, több ízben azok magyar átvételeire lelünk: Agnes, Florian, Marcell, Szt. Anna, Klara, Timoteus, Lajuř, Mihalj, Ferenc, Lukać stb. E nyelvtörténetileg is becses anyag az esztendő évszakok, illetve az egyházi év szerinti leírásával folytatódik („Od godišća i njegovih delov”). Az Ádventről például elmondja: „Krisztus eljövetelet („Dořastje Kriřtuřevo) jelenti és „Szent András apostol napjával kezdődik, ha az vasárnapra esik, ha nem, úgy Ádvent a hozzá legközelebbi vasárnapon, s a karácsonyi ünnepekkel, azaz Isten fia születésének ünnepével fejeződik be, amikor „az Emberiség megváltásáért Szűz Máriától megszületett” („On se za zveličenje ćlovićansko od Marie Ćisto Device porodil”).

A *Putni tovaruř* bevezető egysége a barokk vallásosságot kifejező *Emlékeztetővel* (Spomenek) zárul, benne a szerző az emberi élet „végső dolgairól” elmélkedik stiláris és retorikai effektusokra törekedve. „Emlékezz, ó, ember, akit az Isten teremtett, hogy egyszer meg fogsz halni, de nem tudod, mikor – mondja a bevezető passzusban –, hogy eljön majd egy nap, amikor holtá válsz reggelre és nem várod meg az estét, vagy az este, s nem éred meg a reggelt, és ez ma éppúgy megtörténhet, ugyanezen időben, sőt ebben a pillanatban, amikor veled beszélek. Jól gondold meg ezt, mert eljön majd az idő, amikor e gondolatok fölött nem fogsz siránkozni.

Emlékezzél, ó, ember, hogy haláloed után két hely közül az egyik lesz állandó lakhelyed, és vagy mindörökkön-örökké a Mindenható Isten, a dicső Szűz Mária, az üdvözült angyalok, az Isten választottjai, a szentek között a Mennyben, nagy

vidámságban, kimondhatatlan örömben és szeretetben lehetsz, vagy mindvégig fogsz változhatatlanul égni és szenvedni.” Ebből pedig a tanulság: ha a földi létben nem lesz életviteled Istennek tetsző, az örök kárhozát tüze lesz osztályrészed, mert évezredek múlnak majd el anélkül, hogy e kínoktól szabadulhatnál. Mindezzel szemben a Mennysországban a példásan, a bűnbánattal élőkre örök boldogság vár, „az angyalok éneklő kórusa, a próféták tiszteletre méltó sora, a tizenkét apostol, a vértanúk, a hitvallók, (...) a fráterek és a remeték megszámlálhatatlan serege vesz körül”. Épp ezért – inti olvasóját – a földi élet hátralévő napjaiban kerüld a bűnt, őrizkedj a gonosz kísértésétől, mert csak ez az út vezet az örök megváltáshoz.

A barokk prédikációk retorikájára, érvelésére emlékeztető struktúrája, választékos nyelvezete okán e rövid textus méltán tekinthető szépírói alkotásnak, amely formai és tartalmi egységet alkot s morális üzenete van.

A vétkek súlyát s a megváltás esélyeit mérlegelő *Emlékeztető* után imádságok sora következik, közöttük külön ciklust alkotva a Mária tiszteletére írtak, majd egy újabb, önálló kompozícióként felfogható, tizenöt imádságból álló ciklus *Salve Regina* címmel, melyben már a horvát nemzettudat egy korai költői kifejeződésével is szembesülünk. *Salve Regina hervacki* = Üdvözlégy, horvát királynő – olvassuk a második imádságot bevezető, az ördög kísértéseire figyelmeztető textusban, az imaszövegekben pedig nem nehéz fellelni mindama allúziókat, amelyek az egykorú horvát hétköznapiakra vonatkoznak. A 16. századtól folyamatos, a lakosságot rettegésben tartó török veszélyre, de a császári tábornokok zsarolására is.

E tudatosság jegyében került a *Putni tovaruš* lapjaira a *Szent Borbála himnus* (*Hymnus Sz. Barbare*), hagyományt követve, hiszen a harcosok védőszentjét dicséző szöveg a kaj nyelvterületen már ott van Krajačević imádságok könyve (*Molitvene knjižice*) 1640-es kiadásában, majd – némi nyelvi igazítással – felveszi Boltižar Milovec is a Krajačević-mű általa gondozott 1657-es edíciójába. A *Putni tovaruš* szerzője sem szó és betű szerint közli a korábbi változatok egyikét vagy másikat, nyelviileg is, stílárisan is igazít a szövegelőzmény(ek) en – a vers értékvilágának hasznára. A vers, amelyet a jeles horvát regényíró, August Šenoa – tévesen – Zinyiné Frangepán Katalin eredeti alkotásaként tartott számon, a jezsuiták révén lett Horvátország-szerte népszerű költemény.

A himnuszt követő litániák, imádságok mellett említést érdemelnek a kötetbe iktatott zsoltárfordítások, összesen hét psalmus, köztük a 130., a *De profundis clamavi ad Te Domine*. A modern szövegkritika szerint az egyes psalmusok a *könnyörgés*, a *tanítás*, az *ínség*, a *megpróbáltatás*, a *könnyörgés és bizakodás*, végül az *alázatos kérés* megfogalmazását jelentik, ami tudatos válogatásra utal, s ezáltal jól illeszkednek a könyv szemléleti struktúrájába. Az átköltés a régi, horvát nyelvű zsoltárfordítások kontextusában is figyelmet érdemlő kísérlet. Nyelvi megoldásai veretesek, kivált a *De profundis* (130.) és a 101. psalmus translációja.

Noha a *Putni tovaruš* a kaj-horvát barokk virágzásának századában, a 16. században készült, az irodalomtörténet-író mégis úgy véli: korántsem jellemzi a gazdag nyelvi színvilág, inkább az egyszerűség, s hiányzik belőle a szinonimák sokasága, a mondatok áradása, a barokk díszítettség, amit mások másként ítélnek meg, a felsoroltakat éppenséggel erénynek tartják – mondván: a mű szerzője a köznépek szánta lelki útítársul könyvecskéjét, ezért közérthetőségre, a könnyebb befogadhatóságra törekedett. Erre utal a három nyelvjárás elemeit elegyítő szándéka és gyakorlata is...

Az a nyelv – a kaj dialektus –, amelyen a fenti művek megszülettek, a 19. századi *nemzeti újjászületés* (horvátul: narodni preporod) idején defenzívába szorult. Pedig a 16. századtól a 19. század húszas éveig szüntelen a prosperálás jellemezte – olyannyira, hogy az irodalmi standard pozíciójára is esélyesnek látszott. Lexikai gazdagságát, stiláris lehetőségeit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy évszázados tetszhalála után Miroslav Krleža ezen a nyelven írta meg a 20. századi horvát költészet legzseniálisabb verseskönyvét, a *Petrica Kerempuh balladáit* (Balade Petrice Kerempuha). E balladák költői nyelvének elevensége, a versek képgazdagsága, motívumvilága archaikus nyelvi effektusaival ritka esztétikai élményt kínál, s annak bizonyága, hogy a kaj irodalmi nyelv – kortól függetlenül – maradéktalanul alkalmas a legmodernebb gondolatok kifejezésére is. Miként a horvát Mester maga vallotta (a verseket magyarra fordító Csuka Zoltánhoz írott levelében): a versek tematikája „...egy rég elfelejtett nyelven kerül elmondásra; olyan nyelven, amely ma már mindenfelől sebeket kapott, összevissza törődött és perforálódott, s amely ma már inkább csak különös spiritiszta szeánszokon mozog, mint kísérteties árny; inkább érzelmes sóhaj a sírok fölött, semmint élő szó, s amelyről a szerző is meg volt győződve, hogy nyelvi rejtvényt képvisel, s így alkalmas arra, hogy a líra (...) legnehezebb témáit lehessen kifejezni segítségével...” S mert mégiscsak maradandó nyelvi-irodalmi örökségről van szó, okkal fogalmazott később indulatosabban is, épp amikor a kaj nyelvet defenzívába kényszerítő illír mozgalom jubileumát ünnepelte a horvát szellemi élet: „Midőn ma pátosszal esik szó (szokás szerint) az illír kísérletről, úgy vélem, nem szabadna megfelelkezni a kaj-horvát, ča-horvát kör irodalmáról, amelyet a mi illírjeink hullaként hajítottak ki az ablakon. Egy már több mint száz esztendeje előttünk holtan kiterült irodalmi nyelvnek a sírja felett szónokolva ennek az önfeláldozó áldozatnak az igazi nagyságát csak úgy mérhetjük fel, hogyha a napjainkig alapvetően ismeretlen és elszánt nyereséggel elutasított irodalmi hagyománynak megadjuk a végtisztességet.” (Lukács István fordítása). A végtisztességet Krleža a *Kerempuh-balladák* megírásával rég megadta. A kaj-horvát irodalom közel fél évezredes történetének megírásával azonban a horvát irodalomtörténet-írás máig is adós. Fenti vázlatunk adósságtörlesztés kíván lenni – készülő, *Litteratura kajkaviana* c. terjedelmesebb munkánkkal együtt...

Bibliográfia

- Bene Sándor: „Hóhérok teátruma”. A Wesselényi-mozgalom perei és a hazai recepció kezdetei, in: *Síralmas jajt érdemlő játékok...*, PPKE BTK, Piliscsaba, 1997, 32–85.
- Fancev, Franjo: *Hrvatska kajkavska poezija prošlih vjekova*, in: *Ljetopis*, JAZU Knj. 51., Zagreb, 1939
- Hargittay Emil: „Habent sua fata...”. Epilógus a *Síralmas jajt érdemlő játékokhoz*, in: *Síralmas jajt érdemlő játékok*, Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról, PPKE. BTK, Piliscsaba, 1997, 141–146.
- Kolarić, Juraj: *Hrvatski kajkavski molitvenici i njihov utjecaj na duhovnost*, in: *Kajkaviana Croatica*, Zagreb, 1996
- Lőkös István: *O kajkavskom prepjevu 42. psalma kralja Davida prema mađarskom predlošku*, in: *Kajkavski u povijesnom i sadašnjem obzorju. III. zbornik radova sa znanstvenih skupova Krapina 2010. i 2011. godine*, Zabok, 2011, 309–328.
- Lukács István: *A passióhagyomány a horvát irodalomban*, Bp., 2008
- Šojat, Olga: *Hrvatski kajkavski pisci*, Knj. I–II., Zagreb, 1977

Milánkov Anna

A bunyevácok és a sokácok első két újsága

Bunjevačke i šokačke novine, Bunjevačka i šokačka vila

A XIX. században a bunyevácok és sokácok szinte kizárólag mezőgazdasággal foglalkoztak. Polgárságuk a háborúskodások és a rövid békés fejlődés időszakában nem tudott kifejlődni és csak a század végén jelentkezett. Kiszámú értelmiségük egyházi jellegű volt, és szintén csak a századfordulóra erősödött meg. Az a kevés bunyevác és sokác, aki nemesi rangot kapott és bejutott az uralkodó osztályba, anyanyelvét és kultúráját mint alacsonyabbat elvetette. Egyházi elemi iskoláik voltak, és néhány gimnázium, ahol néhány órában tanították az „illír” nyelvet.

Éppen ezért a felvilágosodás jóval később kezdődik náluk, mint a szerbeknél és horvatoznál, 1866-tal, Peštalić *Dostojan plemenite Bačke...* c. művének újrakiadásával. A mozgalom a bunyevác életforma, a nyelv és a nemzeti-ség megőrzéséért szállt síkra.

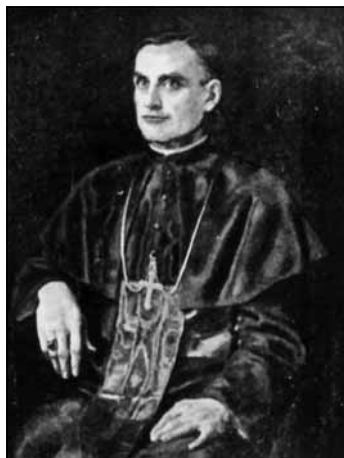
Ebben az időszakban jelentkezik első publikációival, majd könyveivel Ivan Antunović (1815. jún. 19. – 1888. jan. 13.), a későbbi kalocsai érsek.

Papi hivatásának megfelelően és elődeihez híven művei fele egyházi témájú, de írt egy élvezetes útleírást, történelmi regényt, képeskönyvet, és megírta a bunyevácok történetét is.

Könyvkiadói tevékenysége mellett jelentős az újságírói munkássága. Antunović nevéhez fűződik a bunyevácok első hetilapjának és annak

irodalmi mellékletének a kiadása, az 1870–72 között megjelenő Bunjevačke i šokačke novine (Bunyevác és sokác újság) és annak irodalmi melléklete, a Bunjevačka i šokačka vila (Bunyevác és sokác tündér) (1871–1876). A lap kiadásának tetemes részét Antunović fedezte, de tanítványa, Mijo Mandić Nevenjének kiadásához is 1888-as haláláig évi 400 forinttal járult hozzá. Jelentős összegekkel támogatotta volt szerkesztőtársra, Kalor Milodanović Subotički Glasnikjának kiadását.

Szinnyi József adatai szerint Magyarországon 1870 februárjában 14 szerb és 12 horvát, valamint 9 szlovén nyelvű hírlap jelent meg. Csak a Néptanítók Lapjának szerb és horvát nyelvű fordításai jelentek meg Budán, a többi hírlap és folyóirat túlnyomórészt Újvidéken és Zágrábban jelent meg. A bunyevácoknak és sokácoknak nem volt saját újságjuk. Antunović ilyen körülmények között próbálkozott egy hírlap kiadásával. A lap kiadását előkészítette, így 1869-ben két előfizetési felhívást adott ki. Szabadkán járva az ott élőket igyekezett lapja

Ivan Antunović

előfizetésére rábeszélni. Tudván, hogy a bunjevac és sokác lakosság egyetlen állandó olvasmánya a kalendárium, programját az 1870-es évi Bunjevački i šokački kalendarban is közzétette. Ilyen körülmények és előzmények után látott napvilágot a Novine első száma 1870. március 19-én.

Bunjevačke i šokačke novine.

Politikai hetilap. Indult 1870. március 19-én. 4 oldalas terjedelemben jelent meg heti egy alkalommal, esetenként 2–4 oldalas melléklettel. Megszűnt 1872. december 26-án. Utódja a Bunjevačka i šokačka vila. Felelős szerkesztő Ivan Antunović (ebben az időszakban kalocsai őrkanonok, ill. olvasókanonok). Készült a Malatin és Holmeyer nyomdában Kalocsán.

Bunjevačka i šokačka vila. Indult 1871. január 5-én a Novine irodalmi mellékleteként. Megjelent 1871. június 29-ig heti egy alkalommal, majd 1872 decemberéig kéthetenként. 1873-ban egy-két hetenként, 1874-ben kéthetenként, 1875-ben összesen 9 szám, 1876-ban összesen 18 szám. Terjedelme 4–6 oldal. Felelős szerkesztő 1875. március 13-ig Ivan Antunović, 1875. november 10-től megszűnéséig, 1876. szeptember 18-ig Blaž Modrošić. Kalocsán jelent meg, majd a szerkesztőváltás után Baján.

A BŠN-nek politikai tartalma miatt kellett megszűnnie, mivel Antunović nyíltan lépett fel a magyarosítás, a polgári házasság és az állami oktatás ellen. Ehhez hozzájárultak közvetlen munkatársának, Blaž Modrošićnak a temperamentumos cikkei, akinek ebben az időszakban két-három cikke is megjelent egy-egy számban, úgy tűnt, mintha ő lenne a főszerkesztő. A politikai okokon kívül anyagiak is jelentkeztek, kevés volt az előfizető, nagyok a költségek, a nyomdával is problémák voltak. A lap hangneme természetesen attól nem változott meg, hogy irodalmi lapként jelent meg.

A lap(ok) példányszámára nincs adatunk, azt tudjuk, hogy 1871-ben Szabadkára 148 BŠN járt, elképzelhető, hogy a lap fénykorában elérte az 500-600 példányt.

A két lapban közölt levelekből és szerkesztői üzenetkből megrajzolhatjuk azoknak a településeknek a körét, ahová eljutott a lap. Ez kb. 60 település. Természetesen sokkal több helyről érkezett tudósítás, sokszor külföldről is, de ez az „állandó tudósítók” köre. Sok esetben sem a név, sem a település nem azonosítható.

A lap hatósugara észak–dél irányban: Pest, Buda, Tabán, Szentendre, Kurd, Kalocsa, Dusnok, Sükösd, Felsőszentiván, Mátételke, Pécs, Somberek, Mohács, Siklós, Egerág, Baja, Bácsbokod, Bácsalmás, Katymár, Gara, Herczegszántó. Szeged, Szabadka, Tavankut, Bajmok, Nemesmilitics, Csantavér, Zombor, Ada, Szenttamás, Csurog, Szond, Kapronca, Suhopolje, Eszék, Aljmas, Dalj, Vajska, Bács, Brodjani, Vukovár, Našica, Pozsega, Gyakovár, Knježevac, Tovarnik, Sid, Erdevik, Kakuljevci, Futog, Újvidék, Karlóca, Péter-

várad, Ruma, Županja, Zimony, Belgrád, de még Zágráb, Sziszek, Szarajevó és Travnik, sőt Cetinje is.

A lap munkatársai között találjuk a kor legjelentősebb bunyevác és más nemzetiségű szerzőit. Így köztük van Rajčić Šandor (Fabković Skender), a Neven későbbi főszerkesztője, Fermendžin Eusebius történetíró, Grgić Stipan Krunoslav költő, író, Jukić Josip Manić költő, Kauk Róbert író, Manojlović Sanko, a Ljubav kéziratos újság szerkesztője, Medić Danilo költő, műfordító, Mihalović Ivan tankönyvíró, Milodanović Kalor, a Misečna kronika és a Subotički glasnik főszerkesztője, Modrošić Blaž költő, író, Okrugić Ilija népszínműíró, Popović Mića népszerű szerb költő, író, drámaíró, Popović Djordje, a Danica, Srpski narod és más lapok főszerkesztője, Šarčević Boza (Ambrozije) író, a Bunjevački kalendar főszerkesztője. A névsorból kitűnik, hogy a szerzők nagy része ma nem szerepel az irodalmi lexikonokban, monográfiákban. A kor ismert és népszerű szerzőiről van szó, akiknek neve az olvasókörök, amatőr színjátszó csoportok elsősorban az ő műveiket olvasták, ill. mutatták be.

Mint minden lapnál itt is a vezércikk volt az irányadó és meghatározó. Mindig a bunyevácságot és sokácságot érintő legaktuálisabb kérdésekkel foglalkozik, de nem csatlakozik semmilyen politikai párthoz sem. Több alkalommal foglalkozik az erők összpontosításával, különböző társulások (ipari, mezőgazdasági és pénzügyi) szervezésével. Szorgalmazza a tanulást, az olvasást, a művelődést. Szinte állandó téma a gyerekek hiányzása az iskolából, a rendszertelen iskolába járás. (1868-ban Eötvös József oktatási törvényének megszületésekor az ország lakosságának 2/3-a írástudatlan.) Foglalkozik a tanítók helyzetével, továbbképzésével, fizetésével, társadalmi megbecsülésével és az iskolák helyzetével. Mivel az anyanyelv szabad tanítását csak a felekezeti iskolákban látták biztosítottnak, továbbá mert a bunyevácok és sokácok közismertek voltak a vallásosságukról, és mert maga Antunović mint pap nem képviselhetett más álláspontot, minden alkalommal a felekezeti iskolák, a tanító és a pap együttműködése mellett agítált az újság. Követelik az anyanyelvi gimnáziumokat, tanítóképzőket, reáliskolákat, nyomdákat, könyvesboltokat, alapítványokat, ösztöndíjakat. A nemzeti nyelvért folytatott küzdelemben számos esetben a pánszlávizmussal vádolják őket, amit minden esetben visszautasítanak. A nemzetiségi követeléseket, mint mindig, minden kérdésben Modrošić fogalmazta meg a legvilágosabban, megalkuvás nélkül.

A vezércikk mellett a *Kučni poslovi* (Otthoni dolgaink) (1870–71) és a *Dopisi* (Tudósítások) (1872–76) rovatok a legérdekesebbek, ahol a levelezők tudósításait, ill. a szerkesztőnek írt leveleket olvashatjuk. A vezércikkek mellett ez az újság másik nagy propagandamunkát kifejtő rovata. Teljes áttekintést adnak a bunyevácok és sokácok életéről, szokásairól, helyzetéről és problémáiról. A rovatokban az első helyen tárgyalják az oktatásügyet. Mint az egyik szakfelügyelő jelentéséből megtudhatjuk, a bunyevác és sokác iskolakötelesek 63%-a, a szerb iskolakötelesek 55%-a nem jár iskolába. Természetesen a sok negatívum mellett akad néhány jó hír is, így például esti iskola szervezéséről is tudósítanak bennünket. A kulturális élet kezdeteit jelzik a dalárdák, zenekarok megalakulását jelentő írások.

Az iskolaügy problémái mellett gyakori téma az anyanyelv használatának a kérdése. A panaszok között szerepel, hogy a közérdekű hirdetések csak ma-

gyarul jelennek meg, és ezt sokan nem értik, a másik visszatérő panasz, hogy a hivatalnokok nem beszélnek a nemzetiségi lakosság anyanyelvét, így nem tudnak szót érteni az ügyfelekkel vagy a pereskedőkkel.

A másik visszatérő téma a képviselő-választás. A lap állásfoglalása megegyezik az irányelvekben közölt semlegességgel, azt a pártot kell támogatni, amely többet ígér a nemzetiségi kisebbség számára, és talán meg is valósítja azt.

A Vila szépirodalmi rovatából feltétlenül ki kell emelnünk Blaž Modrošić történelmi elbeszéléseit, amelyek a sokácok magyarországi történelmével foglalkoz-

nak. Valószínűleg a népköltészetből merítik a témát, egy-egy várhoz, halomhoz, romhoz fűződő mondát, esetleg eposzt dolgoznak fel. Ennek az anyagnak a továbbkutatása szükséges lenne.

A fenti rövid ismertetésből is kitűnik, hogy ezek a rövid életű lapok mennyi információt, érdekességet tartalmaznak.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a bunyevácok és sokácok megindultak a polgári fejlődés útján, még ha a dualizmus viszonyai között hiányoztak is a feltételek a polgári társadalmuk teljes kifejlődéséhez. A fejlődés igényeinek megfelelően rovatuk volt a gazdasági kérdésekre, a Duna vízállására és a piaci árakra. Az a tény, hogy a két újság felfigyelt ezekre a kérdésekre és foglalkozott velük, implicite a polgári fejlődés igénylését jelenti. De 1870-ben már nem a polgári fejlődés elfogadása vagy tagadása az alapkérdés. Ezen túlhaladva a bunyevácok és sokácok polgári fejlődését akadályozó dualista kormányzat iránti lojalitás vagy szembefordulás határozza meg a lap politikai arculatát. Le kell szögeznünk, hogy nem vállalja a nyílt szembefordulást a kormánnyal, de nem is vállalhatja. Az újság vállalja tehát a lojalitást, hogy ebből a pozícióból legalább a kirívó törvénytelenések ellen tiltakozzon. Programja nem megy túl ezen, de nem is állnak mögötte olyan társadalmi erők, amelyek radikálisabb programot tennének lehetővé. A két lap egész történetén végigvonuló csatározások, viták, panaszok és tiltakozások a bunyevácok és sokácok kulturális jogait védik, amelyek az adott történelmi helyzetben a további polgári fejlődés zálogai. A lap két vezéregyéniségének, Antunovićnak és Modrošićnak a személye is biztosíték arra, hogy a lap a realitás talaján maradjon. A viszonylagos stabilizáció a nemzetiségi harc új formáit alakította ki. Nagy szerephez jutottak nemzetiségi ipart pártoló és földfelvásárló testületek, városi takarékpénztárak, harc egy-egy jegyzői, tanítói vagy lelkeszi állásért.

A korszak Magyarországanak égetően fontos, Kossuth és Deák szerint egyaránt rég megkésített polgári reformja, az egyház és az állam szétválasztásának kérdésében Antunović véleményét papi mivolta befolyásolta.

Ha a lapok tevékenységét mérlegeljük, nem szorítkozhatunk csak a politikai tevékenységükre. Kulturális és ismeretterjesztő tevékenységükkel népművelő missziót teljesítettek, az utókorra pedig érdekes és feldolgozásra való kultúrtörténelmi és néprajzi adatokat hagyományoztak.

Bunyevec dallam- és táncvilág

Dékity Márk beszélgetése Kricskovics Antallal

– *Honnan és hogyan indult el a gazdag életpálya?*

– A ház, amelyben születtem, még ma is létezik a bácskai Gara „Putho” falurészében. A határban élő – német származású – Túri Tamás tanyasi gazdánál laktam, ahol szüleim – édesapám: Kricskovics Gergely és édesanyám: Zomorcsévity Márta béreskedtek. Természetszerűen, amint én is, úgy a bunyevec anyanyelvüket, mint a magyart és a helyi sváb dialektust is, beszélték. Az élő folklórral Penczéknél találkoztam. A német származású gazda szerette és tisztelte a szorgalmas bunyevecokat. Náluk jöttek össze a felnőttek. Édesanyám szoknyáját szorongatva szemléltem a kuglizó férfiakat és a csendesen táncoló asszonyokat. Zenei kíséret nem volt, csak ünnepkor vagy búcsú idején. Persze akadt egy-egy tamburica is. A falu akkori társadalmi életét – a bunyevecok lehettek olyan ezerötszázan – a három bunyevec kocsmá meglétéből is meg lehetett ítélni. Ebben a közegben – a vallási nevelés mellett – megtanultam a bunyevec dalokat, s az idősebbeket nézegetve, a táncokat is. Még ma is emlékszem Mrica néni arcára – hercegszántói sokác asszony volt –, aki tamburakíséret mellett csodálatosan tudott énekelni. Nos, ilyen volt a kezdet, az indulás, amely nagy hatással volt az egész életpályámra.

– *Művészi tevékenységéről, főképpen a néptánc-koreográfiáiról sokat hallhatott a szélesebb nyilvánosság. Úgy tartják, hogy a modern tánctechnika legeredetibb megoldásait alkalmazó bibliai feldolgozásai kevésbé ismertek...*

– Az úgynevezett bibliai témáim a templomból és a hitből nőttek ki. Éveken keresztül voltam ministráns. Az apácák, a papok és a katekizmus világa számomra különleges környezet volt: rejtelmekkel teli, bámulatos, misztikus világ. Számomra a liturgia – akár a későbbi budapesti színházi előadások, operettek – valóságos dramaturgiai történetet jelentett. A bunyevec dallam- és táncvilág szépségeit a vallásos zene hangsorai gazdagították. Lelki szemeim előtt még ma is látom Jézus és Mária lenyűgöző alakját a hatalmas garai templomban.

– *Aztán következett Budapest.*

– Budapest abban az időben elsősorban a méreteivel, a kulturális élet gazdagságával, a művelődési lehetőségek sokaságával ragadott magával. A bácskai, bajai diáksághoz szokott emberként úgy éreztem, mintha az egész város rám zúdult volna. Belecsöppentem az opera, a balett, a zene, a színpad, a kosztümök és színházi kulisszák számomra addig ismeretlen és tarka világába. Megvallom, ekkor még nem gondoltam arra, hogy a táncművészettel komolyabban foglalkozzam.

– *Hogyan kezdődött a kapcsolata a néptáncsal?*

– Amikor testnevelési főiskolás voltam, felkerestem a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének főtáncosát, a Zala megyei Fityeház szülöttjét, Matécz Jánost, és segítségét kértem a folklórgyűjtéshez. 1955-ben ismerkedtem meg Vujicsics Tihamér zeneszerzővel is. Vele együtt róttuk falvainkat, gyűjtöttük a folklóranyagokat. Tihamér a népdalok szövegeit és dallamát jegyezte

le, jómagam pedig a táncokat, mégpedig úgy, ahogyan azt az egyszerű falusi emberektől láttam, illetve helyben megtanultam az egyes táncmotívumokat. Tihamér furulyája mindig kéznél volt, s néha-néha helyi tamburás és „gajdás”, dudás is akadt. Ez egy fantasztikus munka volt! A nyugati végektől a keleti határig: Szentpéterfa, Und, Horvátsidány, Felsőszölnök, Hercegszántó, Katymár, Csávoly, Áta, Mohács, Pomáz, Budakalász, Lórév, Százhalombatta, Battonya...

– *Néhány évet a mai horvátországi hivatásos Állami „Lado” Táncegyüttesben is eltöltött.*

– A „Ladó”-val a budapesti Horvát-Szerb Általános Iskola és Gimnázium testnevelőtanáraként 1956-ban találkoztam. Magyarországi turnéjuk során tolmácsként közreműködtem. Két évvel később – már a táncegyüttes tagjaként – újabb állomást jelentett az együttes úgy a táncosi, mint a koreográfusi pályafutásomban. Ekkor már tudatosan, kamerával vettem fel és gyűjtöttem a táncanyagot. Sőt koreográfiákat is készítettem.

„Nagyon-nagyon régen, 1957-ben, Zágrábban váratlanul egy új folklorista – így hívták Zágrábban a néptáncosokat – jelent meg, és azonnal felkavarta az addigi békés vizeket. Átviharzott minden ismertebb zágrábi néptáncegyüttesen, kezdve az amatőröktől egészen a »Ladó«-ig. Volt szerencsém megismerni őt és együtt dolgozni vele a Joža Vlahović Művészeti Együttesben. Emlékezetem szerint éppen itt tapadt rá a Pista becenév. A zágrábi folklorkörökben a mai napig így ismerik őt. Kricskovics Antal Zágrábban nemcsak táncal foglalkozott, hanem megpróbálkozott a koreografálással is. A »Ladó«-ban legalább négy munkáját jegyzik. Zágrábban mi mindannyian elevenen és nagy örömmel, tisztelettel és büszkeséggel emlékszünk a mi Pistánkra” – így emlékezett meg a művészről Stjepan Sremac néprajz- és néptáncutató, a „Lado” Együttes igazgatója.

– *Mikor érlelődött meg önben az elhatározás, hogy drámai, tematikus műveket kellene létrehoznia?*

– Magyarországra való visszatérésemet követően, 1959-ben, az MDDSZ támogatásával – e sorok írójával együtt – megalakítottam a Központi Dél-szláv Táncegyüttest, amelynek utódja a Magyarországi Központi Nemzetiségi Táncegyüttes, majd a jelenleg budapesti Fáklya Horvát Művészegyüttes lett. Az együttes keretében először egyszerű gyöngyszemeket: sokác, bunyevác, szerb táncokat alkottam. A legelsőik közé tartozott természetesen a *Momacs-ko kóló* (1959), mely szülőfalum, Gara népi hagyományait hivatott megőrizni és bemutatni. Az első tematikus művem – Filipovity Máté zenekíséretére – a *Kilencen voltak*. Táncegyüttesünk ezzel a kompozícióval nagydíjas lett. Ezt követték aztán a későbbi nagy táncművek: a *Skopje 63.*, az *Elektra*, az *Antigoné*, az *Oresteia*, a *Jánosik halála*, az *Iphigenia*, a *Pygmalion*. A hetvenes években kezdődött nálam az új alkotói időszak: a *vallási és bibliai témák korszaka*. A már említett tematikus koreográfiák alap gondolata az agresszivitás ellen irányult. Egyfajta lázadás volt mindaz ellen, amit erőszaknak nevezünk. Napjaink világának ez ma is aktuális témája. Az idő múltával az ember egyre közelebb kerül a hithez, s egyre jobban vonzzák azok a művészi lehetőségek, amelyeket a Szentírás nyújt. Ennek az új érdeklődésnek első eredménye a *Tétközlő fiú* című tánc-koreográfiám volt, majd jöttek az *Ósi elégiák*, a *Carmina Burana*, a *Pólusok*, a *Relációk I., II., III.*, a *Fekete pár*, a *Salve Regina*, a *Jöjj*,

szép halál, az *Agnus Dei*, az *Emberék és farkasok*, a *Hegyek éneke*. Ezeket követte a – Vujicsics Tihamér zenéjére komponált – *Makar Csudra*, a *Jób*, az *Eszter imája*, a *Castor és Pollux*, a *Sisyphos*, az *In memoriam*, a *Ráckevei ballada*, a *Dodole (Esővarázslás)*. A *Ruzsicsáló* a pravoszláv húsvéti rítus áhítatát fejezi ki. Zenei ihletőim: Beethoven, Orff, Pergolesi, Kodály, Vujicsics, Theodorakis.

Belebetegednék, ha nem alkothatnék. Létezésem értelme az alkotás. Igyekeztem írásban is maradandót hagyni az elkövetkezendő nemzedékeinkre. 1970-ben harminc olyan koreografált népi tánc és azok leírásai kerültek napvilágra, amelyeket a hazai horvát, szerb és szlovén vidékeken gyűjtöttem. *Magyarországi délszláv táncok* – ez volt a címe. 1996-ban *Tanci i jačke (Magyarországi gradistyei horvátok táncai és dalai)* címmel, 1999-ben *A csend relációi – Relacije i tisine* címmel jelent meg kötetem. Mindhárom kiadvány horvát és magyar nyelvű.

Amikor az ember előbb a műkedvelő, utóbb a hivatásos táncművészet gondjaival-bajaival foglalkozik, a végén már csak arra vágyik, hogy ismét újra „kigombolkozva” érjen vissza oda, ahonnan elindult: a gyökerekhez. Nekem a legnagyobb örömet az jelenti, amikor a fiatalok, gyerekek között lehetek. Az én igazi otthonom a bunyevác-horvát anyanyelvem és hallatlanul gazdag folklórkincsünk. A bibliai és mitológiai, a népi és világirodalmi inspirációkat követően a klasszikus horvát irodalmi hagyományokhoz nyúlva – dr. Lukács István társszerző kezdeményezésére – táncművészeti emléket állítottam a horvát irodalom legnagyobb hatású költőjének, Silvije Strahimir Kranjčevićnek (1865–1908). A *Lucidum intervallum – Út a világosságba* című monumentális táncművemmel a horvát modernizmust megalapító költő előtt tisztelgettem. Meg vagyok róla győződve, hogy az emberiség életében léteznek tartós művészeti értékek. Már a hároméves zágrábi tartózkodásom idején is gyűjtöttem a horvát irodalom nagyjairól szóló anyagokat. A „tarsolyomban” még ma is fellelhető az akkori élmények gazdagsága, amely megjelenítésre talál akár a már említettekén túl a más római katolikus, zsidó, pravoszláv, muzulmán és buddhista szertartásokat felidéző hagyományos koreográfiáimban, egészen a horvát költő, Marko Marulic *Judita* című eposzáig. Mindezek kemény kihívások voltak, amelyeket művészi elszántságomban sikerült beteljesíteni. A modernizmus minden művészetnél – az irodalomtól a zenéig – mindig is a „gyöke-rekből” ered, hogy szükség és törekvés szerint haladjunk tovább a művészeti univerzum felé.

– *Anyji szépet írtak önről és a művészetéről, művészi hitvallásáról. Hogyan látta, hogyan látja ön, az alkotó?*

– Eddigi munkásságom és műveim a folklór és a korszerűség jegyében készültek. Táncdrámáim (például a *Kilencen voltak*, vagy a *Skopje 63.*) korunk lelkiismeretének felrázására, az embertelenség elleni tiltakozásra szolgáltak. A *Ruzsicsáló* és a *Sokác lakodalmas* kompozíciókban néhány hazai horvát és szerb népszokást vittem színre. Ezekben a műveimben is eszközként használtam fel a folklórt. Gondolataimat korszerű táncnyelven próbálom közvetíteni. Ars poeticám fundamentuma a mi néptáncvilágunk, ám hiszem és vallom, minden nép táncvilágja alkalmas arra, hogy korunk eszméit a művészet eszközeivel szolgálja.

Az alkotó ember csak önmagát adhatja

Közel fél évszázada érkezik Pécsre a felsőszevíváni illetőségu bunyevác fiatal-ember, hogy édesapja óhaja szerint tanári diplomát szerezzén. Mindezt olyan robbanékonysággal, dinamizmussal teszi, hogy rövid időn belül ismertté válik a neve, előbb a főiskola falain belül, aztán városszerte. Egy virga lábú néptáncos robban be a köztudatba, aki tehetségéhez méltó erős egyénisége, öntudata, dühő daca okán rövid időn belül a Pécsi Tanárképző Főiskola Baranya Tánc-együttesének művészeti vezetője lesz. Ettől kezdve nincs megállás: az ifjú táncos-koreográfus újabb és újabb elismerést szerez határon innen és túl. Színpadi munkássága mellett alkotó-szervezője, alakítója a magyar és a horvát művészeti élet egymásra találásának is. Élete hetedik évtizedének derekán a nyughatatlan természetű művészt egy alattomos betegség megállásra kényszeríti, de **Vidákovics Antal**, a Pécsi Horvát Színház és a Pécsi Szabadtéri Játékok nyugalmazott igazgatója nem adja fel. „A Tóni” nem az a fajta. Reméli, hiszi a gyógyulást. Szemének csillanása, jellegzetes mosolya jelzi, hogy beszélgetésünk alatt ismét végigtáncolja, -sistergi az emlékeit, újraéli mozgalmas, tartalmas életét.

– Minden emberre meghatározó hatással vannak a gyökerei, a szülői ház, a környezet, melyben értelme nyiladozik. Te miként élted meg gyermekéveidet egy magyarországi horvát család sarjaként?

– A két kultúra hatása, az, hogy nyomban két nyelv birtokosa lesz, feltétlenül gazdagítja az ember személyiségét. Főleg úgy, hogy a szülői házban éltek a bunyevác hagyományok, a mindennapi lét szerves részei voltak a régi szokások. Ezek olyannyira belém ivódtak, hogy a jeles ünnepeket azóta is a gyermekként átélt módon üljük meg. Sőt, ahogy mondani szokták, az anyatejjel szívtam magamba a bunyevác népdal, népzene motívumait. Édesanyám gyönyörűen énekelt, rengeteg dalt tudott. Későbbi gyűjtőmunkám alapja az ő dalos kincsestára lett.

– Ám e gyűjtés megvalósulásának előzményeként elengedhetetlennek gondolom, hogy a fővárosba kerültél és a Horvát–Szerb Általános Iskola és Gimnázium növendéke lettél.

Vidákovics Antal (balra) és Kricskovics Antal
(Fotó: Tóth László)

– Édesapám ragaszkodott hozzá, hogy a felső tagozaton és a középiskolában az anyanyelven tanuljak. Nekem óriási élmény volt a főváros. Habzoltam az élvezeteket, rengeteget jártam színházba és komolyzenei hangversenyekre. Persze ehhez olyan tanárok kellettek, mint első mesterem, Kricskovics Antal, aki napjainkra már több évtizede a Fáklya Horvát Művészegyüttes vezetője. Észrevette, hogy ügyes,

ugribugri gyerkőc vagyok, és már kisiskolásként eljárhattam az együttese próbáira. Balettet is tanultam, életemmé vált a tánc, és egyre inkább rajongtam a színházért. A Pesten, elsősorban Kricskovicstól felszedett igen értékes szellemi, erkölcsi muníció tudatosította igazán bennem a szülői örökség, a hagyományok jelentőségét is.

– *Mi vezérelt Pécsre, hisz a fővárosban számtalan lehetőség kínálkozik egy művészembernek ön maga megvalósításához?*

– Nagy garral jelentkeztem a Színművészeti Főiskola rendező szakára. Talán mert koreográfusképzés nem volt, és arra vágytam, hogy az én elképzeléseim szerint szülessenek meg színpadi produkciók. Persze nem vettek fel, viszont azonnal berántottak katonának. Leszerelés után szerződést kínált a Budapest Táncegyüttes, ahol profi táncos lehettem volna, de újra apám óhaja érvényesült: felvételiztem a Pécsi Tanárképző Főiskola testnevelés–délszláv szakára. A tanulmányok önmagukban nem kötöttek le igazán. Ám egyrészt apám miatt nem hagytam abba, másrészt éreztem, hogy a főiskola – időközben Baranyára keresztelt – néptáncegyüttesében, melynek 1971-ben művészeti vezetője lettem, előbb táncosként, majd koreográfusként is kiteljesíthetem magam.

– *Mielőtt erről beszélénk, térjünk vissza a már megemlített gyűjtőmunkára. Úgy tűnik, a szülőktől és a Kricskovics mestertől tanultak további ismeretek szerzésére sarkalltak. Esetleg néprajzusként is szerettél volna kitűnni?*

– Tudtam, hogy az autentikus néptánc, népzene nyelvezetét felhasználna szeretnék színpadi műveket koreografálni, és hogy ezek minél tökéletesebbek legyenek, gyarapítani kell a „szókincsemet”. Már elsőévesként néhány csoporttársammal a legkisebb falvakat is bejártuk gyalog vagy busszal. Eleinte technikánk sem volt a rögzítéshez. Lelestük a figurákat, és megtanultuk. Lábban tároltuk. Később persze használtunk magnót, filmfelvevőt, videokamerát. Leginkább lakodalmakban lehetett felbecsülhetetlen értékű motívumokat, táncrendeket, dallamokat felfedezni. Néhány sokat tudó öreg „csak úgy” megmozdulni sem volt hajlandó, de lagziban, egy-két pohár bor után már nem bírtak magukkal, és csodákat műveltek. Persze mi is helytálltunk emberül. Nem felejttem: Radics Márk és felesége Pécsudvardon, a Baraban Zenekar Felsőszentmártonban kápráztatott el. Olyan csodálatos archaikus zenét játszottak, amit ma már nem lehet hallani.

A magyarországi horvát etnikum teljes, addig fellelhető tánc- és zeneanyagát felgyűjtöttem, és ezeket a koreográfusi munkásságomban felhasználtam. A dokumentumokból létrehoztunk a Baranya Táncegyüttesnél egy folklórcentrumot, ahol az érdeklődők hozzáférhettek az archív képi és hangzó anyagokhoz. Csak remélni merem, hogy az utódaim ezt megőrizték.

– *Ha már a Baranya Táncegyüttest említed, emlékeim szerint igen erős egész estés magyar táncokból álló blokkotok is volt. Magyar anyagot is gyűjtöttél?*

– A Kárpát-medence néptánc-kincsének nagy vertikumát ismerve – amit Kricskovics Tónitól tanultam – állítottam össze az együttes műsorát. De elsősorban a Balkán folklórja számított szerelemnek. Illetve egy mikrovilág, a Dráva menti, horvátok lakta falvak tánckincse, mely sehol másutt nem lelhető fel. Ma is előttem van, ahogy dübörög a kóló, ez a sajátos ritmikájú, rezgő tánc, itt-ott variálva, s erre a ritmusra a legények az alaplépések színesítéseként magyar

verbunkos, csapásoló motívumokat adnak elő. Azon túl, hogy a látvány esztétikai és néprajzi szempontból is lenyűgöző és értékes, ennek a kettősségnek, a benne rejlő határtalanságnak máig érvényes filozófiája van.

– *Ennek a gondolatnak napjainkban is erős üzenete van, remélhetőleg ezt nem is kell kommentálni. Ám érdekelne, hol látható az anyagról felvétel.*

– Ismét csak a már említett Baranya archívumot javallhatom, illetve Zág-rábban az Akadémia is „fogva tart” ilyen anyagokat, szó szerint, mert semmiképpen sem akarják visszaadni. Egy ideje nem is kérem, hozzájárulásnak, adománynak tekintem. Borbély Jolánék filmeztek arra, de csak a népszízetet alkotó nyolc falu egyikén, Lakócsán. Holott ez a motívumvilág e falvakon belül is változott, de sem a Dráva horvátországi oldalán, sem a környező magyar falvakban nem honosodott meg. Az én táncnyelvemnek viszont egyik igen fontos elemévé vált ez a motívumkincs.

– *Alkotótevékenységednek jelentős részese volt az a Baranya Táncgyűttes, amely közel negyed századon keresztül az ország vezető együtteseinek közé tartozott, és Európa szinte minden pontján zajos sikerrel lépett fel, aratott fesztiváldiadalokat. Elismerésül kaptatok többek között Pro Urbe díjat, arany minősítést, „Örökös kiváló együttes” címet, és 1972-ben a „Ki mit tud?” döntőjébe is bejutottatok. Mi volt a recept?*

– Mindenekelőtt vasfegyelemmel, rengeteget dolgoztunk. Tudtuk, mit akarunk. Már a kezdetektől meggyőződéses volt, hogy az összegyűjtött táncanyagot nem egy az egyben kell bemutatni, hanem annak felhasználásával új produkciót kell létrehozni, a színpad törvényszerűségeit figyelembe véve. Még akkor is, ha nem egyfajta tematikus koreográfiáról van szó, hanem egy népcsoport táncainak előadásáról. Az alkotó embernek, még ha ilyen, kvázi szent anyaghoz is nyúl, önmagát kell adnia, a saját gondolatait kell tolmácsolnia. A legértékesebb munkáim is ebben a „Baranyás” időszakban születtek, és ebből a műhely-légkörből táplálkoztak még akkor is, amikor más formációkkal, vagy műfajokban dolgoztam.

– *Nem lehet véletlen, hogy Eck Imre is elismerte az együttest, és alkotótársaként kezelt benneteket. Miként emlékszel vissza az első találkozásotokra?*

– Imre is zsűrizett egy rendezvényen, ahol a *Szent Iván éjszakája* című koreográfiámat mutattuk be – egy balladát a felsőszentmártoni sámánról. A történetet idős adatközlők mesélték. A zenéjét is a saját gyűjtött anyagomból szerkesztettem. Abban az időben szentségtörés volt megjelenni ilyen elvont anyaggal, amikor mindenki autentikus táncot adott elő. Nem is nyertünk. Eck viszont biztatott, hogy jó úton járok, ne hagyjam magam eltántorítani. Bizalommal volt irántam, és elfogadott. Bejárhattam az óráira, sőt a Pécsi Balett próbáira is. Ösztönösen is vonzódtam a polifonikus szerkesztési módhoz. Mániákusan szerettem, ha sok táncos egyszerre többféle variációt táncol, és a különféle lépésanyag, formavilág mégis harmóniát mutat, egyben expresszív élményt nyújt. Imrétől ennek a módszernek sok titkát leshettem el. Zsenialitása csodálatos pedagógiai érzéssel párosult. Nagy adomány, hogy őt is mesteremnek vallhatom.

– *Közös munkálkodásokatok jellemző példája a Vonzódások című darab, amelyben a balettelemeket Eck koreografálta, a néptáncos részt pedig te készítetted, és ezek izgalmas montázsát láthatta a néző.*

– Hasonló koncepció jellemezte az *A szerelem* és *A fából faragott királyfi* című munkánkat is. Imre szerette a néptáncot, népzeneét. Különösen a balkánit. Tudta, hogy ez az ő nyelvezetét is gazdagítja. Számos koreográfiájában felhasználta, és én taníthattam be a balettművészeknek a lépéseket.

– *A pályafutásod, munkásságod igen plasztikusan köthető egy-egy meghatározó alkotótárhoz vagy intézményhez. A hetvenes évek végétől ilyen személy Bagossy László, és ilyen intézmény a Pécsi Nyári Színház, melyből aztán kinőtt a Pécsi Kisszínház, a Pécsi Horvát Színház és ennek égisze alatt az Anna utcai Nyári Játékok, majd a Pécsi Szabadtéri Játékok is. Bagossy lett az a játszótárs, aki a te ízlésednek, alkotói látásmódodnak is megfelelő totális vagy komplex színházat preferálta, és akit Eck Imre is elismert és alkotótársául fogadott. Nem véletlen, hogy az ő nevükkel fémjelzett Pécsi Nyári Színház vált az említett totális színházjátszás egyik hazai fórumává. Olyan jelentős, így utólag mondható, korszakos előadások születtek, mint az Antigoné, a Székelyfonó vagy a Szentistvánnapi búcsú.*

– Megint csak a sors adományát említhetem. Bagossy az a rendező, akivel nagyon értettük egymást. A Baranya Táncegyüttes is benne volt a legkülönbözőbb produkcióinkban.

– *Bagossy Lászlóval közösen hoztátok létre a Pécsi Kisszínház horvát tagozatát is, amely később az anyaország határain túl egyedülként működő horvát nyelvű színházzá nőtte ki magát. Mi motiválta ezt a folyamatot?*

– *Krleža Szentistvánnapi búcsú* című darabjának tettyei sikerén felbuzdulva határoztuk el, hogy horvátul is eljátsszuk a produkciót. A terv megvalósítására 1990-ben értek meg a feltételek. Az eszéki színház művészeiben és Zvonko Ivković intendánsban készséges partnerre leltünk a végül nem mindennapi siker eredményező vállalkozáshoz. Még az igen szigorú horvátországi kritikusok is csak elismerően írtak a spliti Horvát Dráma Fesztiválján az év legjobb előadásának kiállított produkcióról. Mindezt megfejelve Bagossyt is, engem is tagjai közé fogadott a Horvát Színházművészek Szövetsége. Ezután 1992-ben Budán, a Várszínházban ünnepélyes keretek között megalakult a Pécsi Kisszínház horvát tagozata.

Ezután 1995-ben ugyan létrejött az önálló Pécsi Horvát Színház, de az illetékesek engem megpróbáltak eltávolítani, ám úgy a horvátországi, mint a pécsi értelmiség határozottan kiállt mellettem, és ezt erősítette meg az Országos Horvát Önkormányzat is. Így előbb megbízott, majd mindenféle huzavona után kinevezett igazgatója lettem a Pécsi Horvát Színháznak.

– *Gondolom, valamelyest feledtette a kellemetlenségeket, hogy a következő években előbb a Horvát Köztársaság elnöke tüntetett ki munkásságod elismeréseként a Danica Rend – Marko Marulić-díjjal, majd itthon megkaptad a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjét és a Magyar Köztársaság Lovagkeresztjét.*

– Örültem ezeknek az elismeréseknek, persze. De leginkább a legelső kitüntetés, az 1983-ban kapott Janus Pannonius-díj motivált. Egyrészt mert a pályám csúcán voltam, másrészt mert olyan művészekkel együtt kaptam, mint Vári Éva és Amerigo Tot. Mit mondjak, kellőképpen feszélyezetten éreztem magam közöttük.

– *Miután nyugdíjba vonultál, Szlávén fiad lett az utódod az Anna utcai intézmény igazgatói székében. Gondolom, csak-csak megkérdezi az öreget*

egy-egy döntése helyességéről, az adódó probléma megoldásának mikéntjéről?

– Persze, szoktunk beszélgetni a teendőiről. Elmondom a véleményemet, de végül is csak önmagára van utalva. Tudjuk, a kultúrára sohasem volt elegendő pénz, de ami napjainkban történik, az nagyon elkésérítő. Nem irigylem a mai fiatalokat, főleg a vezető beosztásúakat, akik ilyen körülmények között csodát akarnak csinálni. Márpedig a színház, a művészet maga a csoda.

– A húszéves Pécsi Horvát Színház jövőjével kapcsolatban mi a meglátásod?

– A jövőbe csak optimistán szabad nézni. Különben mi motiválná az embert?... Ha nem hiszel a kitűzött cél megvalósításában, nem is tudsz érdemben tenni érte semmit. Tudom, hogy Szláven sem fogja feladni, hiszen a színház az élete. Meggyőződésem, hogy az általunk létrehozott szellemi műhely, a Csoport(t)-Horda Egyesület tagsága, és más magyar és horvát művészek is segíteni fogják a törekvéseit. Én már valószínűleg nem, de a gyerekeink, remélem, megérik, hogy vége lesz ennek az örült gazdasági és emberi válságnak, ami az országunkat napjainkban jellemzi. Az érték önmagáért lesz az, ami, és nem a politika színezetének, a hatalom érdekeinek következtében.

Juhász László

Horvát Színház, Pécs

A kétnyelvű színész

Az ifjú direktor erős kötődése Pécshez, a horvátsághoz és a színházhoz megkérdőjelezhetetlen. A Mecsekalján született 1977-ben, és az egyetemi éveit leszámítva azóta is itt él. Az ezredfordulón frissen végzett színészként a Pécsi Nemzeti Színházhoz szerződött, bár a diplomáján a Zágrábi Színművészeti Egyetem pecsétje díszel. Apai ágon magyarországi bunyevácok a felmenői. Anyai nagymamája is horvát volt, meg egy kicsit sváb is, nagypapája pedig egészen bolgár. Így elmondható, hogy a színpadon kétnyelvű művész alpból több nyelvet beszélve nőtt fel. Ám a legerősebb kapocs a fenn említett háromsághoz mégis az édesapa, Vidákovics Antal koreográfus, színházművész, a Pécsi Horvát Színház alapító igazgatója. Tőle kapta identitástudatát, a horvát nyelv szerzetét, a színház iránti vonzódását.

Vidákovics Szláven tizenöt éves korától számos szerepet, döntően főszerepet játszott a Pécsi Horvát Színház produkcióiban. A művészi munka mellett 2008 januárjától a színház művészeti tanácsának vezetője lett, mígnem 2009-ben megpályázta és elnyerte a Pécsi Horvát Színház igazgatói posztját.

– *Nem könnyű örökség ez a feladat, hiszen atyád magasra tette a léceket. Gondolom, az ő biztatása is erőt adott ahhoz, hogy ringbe szállj.*

– Feltétlenül szükségem volt arra, hogy apám támogassa a tervemet. Persze tudni kell, hogy ennek a színháznak a sorsa már a kezdetektől, személyes és szakmai okokból is a szívügyem. Nem hagyhattam, hagyhatom, hogy károsodjon, netán tönkremenjen az, amit apám felépített. Küzdelmes út vezetett az álmai megvalósulásához. A Pécsi Horvát Színházat ugyanis nem a „fensőbbség” hozta létre, hanem egy alulról jövő civil kezdeményezés ért célba. Apámnak nem egy jól megtámogatott intézmény igazgatói székét kellett elfoglalnia, hanem rengeteg falat kellett ledöntenie, nagyhangú ellenzót meg- és „legyőznie”. Persze ez nem egy magányos harcok küzdelme volt – és ezt ő hangoztatja leginkább –, hiszen pécsi és horvátországi értelmiségiek is mellé álltak, és így megtörtént a színház meghódítása. Ám csak eztán jött a neheze: a közönség meghódítása. Talán ebben az egy mondatban megfogalmazható az első tíz év törekvése. Annál is inkább, mert ha a nagyérdemű megszereti, igényli az előadásainkat, a fenntartók, támogatók is eredményesebben meggyőzhetőek a színház létjogosultságáról. Elértük, hogy a Bácskától Szombathelyig nyúló terület horvátok lakta településein örömmel, szeretettel látnak bennünket. Ennek érdekében eleinte elsősorban könnyebben befogadható népszínműveket, vígjátékokat utaztattunk, hisz a falvak lakói ritkán vagy sohasem láttak színházat, főleg nem olyat, amelyben az anyanyelvükön szólalnak meg a színészek. Arról nem is beszélve, hogy ezeket az előadásokat a horvát folklór elemei gazdagították, fokozva ezzel az identitástudatot is. És tán még ennél is fontosabb volt már a kezdetektől, hogy izgalmas, érdekes produkciókkal kedveskedjünk a gyerekeknek, mert így az anyanyelvük napi használatára ösztönözzük őket, egyúttal színházba járó, értő nézőt nevelünk belőlük. Természetesen a mi színházunkra is jellemző a műfaji sokszínűség. Az évek múltával egyre több klasszikus darab, valamint kortárs szerző műve került színre és épült be a tájelőadások sorába is.

– Kiemelten fontos, hogy a horvátság kulturális igényének kielégítése mellett az intézmény Pécs város művészeti életének szerves részévé vált, hisz magyar nyelvű előadások és a társművészetek is otthonra leltek az Anna utcában.

– Ez is a színház megismertetését, elfogadtatását, létjogosultságának megerősítését szolgálja. A belterjesség, az egyfajta kisebbségi öntudat mozgatta szűklátókörűség ugyanis nem vezet sehova. Nagyon lényegesnek tartom, hogy már az első tíz évben is voltak előadások, amelyeket magyarul is eljátszottunk. Terveim szerint a jövőben még nagyobb hangsúlyt kap a kétnyelvűség, mert ezzel népszerűsíthetjük mindkét ország kortárs drámaidomát is. A horvát darabokat magyarul játszanánk Magyarországon, a magyarokat horvátul Horvátországban. Sőt, az lenne a legszebb, ha ezek a művek kétnyelvű kötetekben olvashatók is lennének. Ezzel a darabok továbbélését is elősegítenénk, hisz más színházak is felfedezhetnék, bemutathatnák azokat.

– Figyelemre méltó terv, melynek megvalósítását segíti, hogy a színházat Horvátországban is ismerik, és számos kiváló horvátországi művész vesz részt a munkákban.

– Örömteli eredmény, hogy az elmúlt húsz év alatt szinte minden jelentős horvátországi fesztiválra rendszeresen meghívunk bennünket. Horvátországon kívül minden alkalommal számolnak velünk a mostari Horvát Fesztivál, valamint a tuzlai és a ljubjanai Nemzetközi Színházi Fesztivál szervezői is. Idén pedig meghívást kaptunk Szerbiába, a kikindai Színházi Fesztiválra, ahol zömében szerb társulatok lépnek fel, de alkalmanként vendégül látnak egy-egy külföldi színházat is. Ebben az évben ránk, egy magyarországi horvát színházra esett a választásuk. Nagyon fontos esemény ez, hiszen csak a kultúra, a művészet erejével lehet lebontani azokat a gátakat, amelyeket a politika felépített. Tény, hogy nekünk elsősorban ezek a külhoni alkalmak jelentik a szakmai megmérettetést. Magyarországon eddig csupán a budapesti Országos Nemzetiségi Színházi Fesztiválon volt lehetőségünk bizonyítani.

– A Pécsi Horvát Színházra jellemző a nyitottság, ami persze létérdeke is, de szerencsére ezt értékeli a horvátországi és a magyarországi színházak és művészek egyaránt, hisz számos koprodukciós munkában vállaltak nálatok szerepet.

– Valóban, egyedül nem megy, vagy ha igen, nehezen. Ezért az apám által felépített kapcsolatrendszer ápolása és bővítése kiemelten jelentős feladatomban. Természetesen továbbra is partnerként számítunk a Pécsi Tudományegyetem Horvát Tanszékére, a Horvát Tudományos Egyesületre, a Miroslav Krleža Horvát Gimnáziumra.

– A színház és a közönség meghódítása megtörtént, a folyamatos működés területén sincs baj, de mi a helyzet a már a kezdetektől vizionált állandó társulattal, illetve a négy-öt éve élő bővítési tervvel?

– A társulat létrehozására szinte semmi esély ebben a gazdasági helyzetben. Manapság a státusokat nem adják a színházaknak, hanem inkább elveszik tőlük. Így marad az eddigi gyakorlat: szerepre, feladatra szerződtejük a művészeket. De nem adom fel. Négy esztendeig már működött nálunk egy stúdió az én vezetésemmel, melyben horvát anyanyelvű fiatalok kaptak képzést a színházi lét több területével, főleg a színészmesterséggel és a színpadi mozgással

kapcsolatban. Ezt szeretném újraindítani úgy, hogy az eszéki Színművészeti Egyetem tanárait kérem fel kurzusok tartására, azzal a nem titkolt céllal, hogy a legügyesebb résztvevők bekerülhetnének az eszéki egyetemre, és diplomásként akár a majdani Pécsi Horvát Színház művészei is lehetnének. Még akkor is, ha a jövőben sem lesz társulat. Pedig egy hat-tíz fős csapat hosszú távon szakmai és gazdasági szempontok szerint is hasznos lenne. A bővítés 2006 óta húzódik. Akkor a két állam megállapodott a színház új, korszerű részének megépítéséről. Ennek jegyében Zágráb megvette a szomszédságunkban lévő pécsi telket, és finanszírozta az épület tervezését, valamint az építkezés engedélyeztetését. A munkálatok beindításával kapcsolatban azonban az ígéretesen kívül nem történt semmi. Tárgyaltam az akkori kultuszminiszterrel, Božo Biškupić-tal és Ivo Josipović köztársasági elnök úrral, akik megígérték, hogy minden alkalommal lobbizni fognak a magyar partnereiknél. Itt tartunk. Ha 2014-ig nem kezdődnek meg a munkálatok, az egész engedélyezési procedúrát előlről kell kezdeni. Azt remélem, hogy addig kiírnak olyan uniós pályázatot, amely számunkra megoldást jelenthet, ha az önrészt elő tudjuk teremteni. De hát a városnak nincs pénze, és a jelek szerint a kormányzat sem fog erre áldozni.

– A Pécsi Horvát Színház sohasem dúskált a pénzben. Egy kisebb csoda, hogy működik, sőt közel húsz éve gondoskodik arról, hogy Pécsen nyaranta se legyen színházi uborkaszegény.

– A horvát tagozat 1992-ben csupán néhány millió forintot kapott. A színház önállósulásakor, 1995-ben húszmillióból lehetett gazdálkodni. Történetünk második tíz évének kezdetére ez a pénz a duplájára nőtt, de anyagi biztonságról sajnos nem beszélhettünk, mert nem kerültünk be a költségvetési automatizmus rendszerébe, hanem egy a kisebbségi színházak számára kreált alaphoz kellett minden évben újra pályázni. Ennek ellenére évente legalább négy bemutatót és több mint száz előadást abszolváltunk. Aztán 2010-re végre sikerült elérnünk, hogy bekerüljünk a színházak automatikus költségvetési rendszerébe – aminek azért is nagyon örültem, mert édesapám rengeteget küzdött érte. A jelentős megszorítások ellenére ez egyfajta biztonságot jelent, illetve jelentett, mert 2013-tól megszűnik ez a rendszer. Az új előadó-művészeti törvény szerint három kategóriába sorolják a színházakat: az elsőben a nemzeti, a másodikban a kiemelt intézmények szerepelnek, a harmadikban pedig mind, az előbbiekhöz nem tartozók – így a nemzetiségi, az alternatív és a szabadtéri színházak is. Ez eléggé kilátástalan helyzetet teremt. Arról nem is beszélve, hogy az idén már 30%-os volt az elvonás. De nem adjuk fel! Sőt, mindent meg fogok tenni, hogy az általunk üzemeltett Pécsi Nyári Színháznak továbbra is legyen létjogosultsága, és elérje a nyolcvanas években Eck Imre, Bagossy László és Vidákovics Antal nevével fémjelzett nívót és az ezzel járó elismertséget.

A Pécsi Horvát Színháznak pedig ezentúl még inkább a város és a régió szellemi életének szerves, meghatározó elemeként kell működnie, közös nevezőre hozva ezzel az itt élő népeket és kultúrákat.

Juhász László

Ha valami szívügy

Két nyelv, két kultúra – egy színház.
Húszéves a Pécsi Horvát Színház,
a Pécsi Horvát Színház jubileumi kiadványa, szerkesztő: Juhász László

Egy saját kiadású könyv. Pécsi, vagyis vidéki székhellyel. Egy kétnyelvű színházról. Eszembe jut, vajon hány emberhez jut majd el ez a kiadvány, mennyien olvashatják. Szinte biztos vagyok benne, nem annyian, mint kellene.

A Pécsi Horvát Színház, amely idén húszéves, és amely ebből az alkalomból jelentette meg a *Két nyelv, két kultúra – egy színház* című jubileumi kiadványát, különleges intézmény. A hivatalos ismeretők szinte mind azzal indulnak, hogy az egyetlen anyaországon kívüli horvát nyelvű színház. És igen, ez tényleg elsődleges, fontos, sőt, kiemelkedő tényező. A horvátoknak – gondolnám, ha csak ezt az információt hallanám, és nem ismerném magát a helyet. Hiszen hogyan is tudna átlépni a nyelvi korlátokon a horvátul nem tudó többség felé egy horvát nyelvű színház?

Pedig ez az, ami ennek a maroknyi közösségnek sikerült, és számomra elsősorban épp arról szól a könyv, hogy hogyan.

Mert azok, akik ezt a színházat megálmodták, létrehozták, és azok, akik azóta és/vagy jelenleg működtetik, sohasem egy zárt helyben gondolkodtak, hanem épp ellenkezőleg, mindig is az volt a céljuk, hogy összekössenek egymástól akár nagyon különböző embereket, népeket, kultúrákat, művészeti ágakat, stílusokat és műfajokat. Ez pedig nemcsak azzal járt, hogy a színház ritkán látott gazdagságú repertoárt tudhat a magáénak a klasszikus színházról a népszínházig, a zenés daraboktól a monodramáig, a bábjátéktól az alternatív előadásig – hanem kézenfekvően fesztette szét egy teátrum pusztá kereteit: ha a Pécsi Horvát Színházat említjük, óhatatlanul beszélünk egyúttal a Pécsi Szabadtéri Játékokról, a Csopor(t)-Horda Egyesületről és a Csopor(t)-Horda Galériáról is. Az Anna utca név mögött pedig mindig ott vannak a Tettyei romok és a Káptalan utca. És Pécsen túllépve persze Eszék, Zágráb, Tuzla, Virovitica, és az együttműködés és a „tájékozás” ki tudja, hány kisebb és nagyobb települése.

Mélyen bele sem kell merülni, elég csak átlapozni a könyvet ahhoz, hogy mindez kiderüljön. Már az egyes fejezetek is egyértelművé teszik, hogy nem pusztán egy kis színház ünnepel most. Az előadások színlapjain alkotók, alkotóközösségek, színházak tucatjai sorjáznak, a galéria kétszázát közelítő kiállításlistája igazi nemzetköziséget, tematikus és formai gazdagságot sugall. És a Pécsi Horvát Színházhoz fűződő kapcsolatokról, érzelmeikről vallók, múltra emlékezők és jövőt tervezők sora: írók és rendezők, képzőművészek és színészek, táncosok és újságírók, közéleti emberek és kultúraszervezők,

magyarországi horvátok és magyarok, és horvátországi magyarok és horvátok – megannyi szín, amitől ez az alkotói közösség mára azzá vált, ami. És miattuk, a személyes írások miatt mégiscsak az az igazi, amikor valóban olvasni kezdjük ezt a könyvet, oldalról oldalra, vallomásról vallomásra, hogy a végére kicsivel közelebb jussunk ahhoz: hogyan lehet, hogy egy elvileg kisebbségi színház gyakorlatilag Pécs egyik meghatározó kulturális tényezőjévé, a város minden művészetkedvelője által ismert és kedvelt helyévé vált.

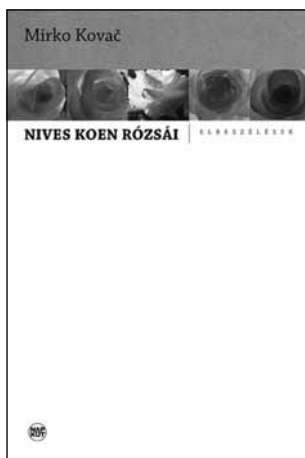
Ebben az egyik kulcstényező pedig az lehet, amit akaratlanul is mindig üzen ez a színház, most épp ennek a könyvnek a hangulatán, attitűdjén keresztül. Azt, hogy ha valami szívügy, azt muszáj csinálni. Bár – különösen, ha tudunk a sorok között olvasni – mind az interjúk, mind az emlékezések egy részéből kiderül, hogy a Pécsi Horvát Színház húsz éve alatt talán még sosem volt igazán könnyű helyzetben a jövőjét tekintve, rövid távon is csak nagy ritkán lélegezhetett fel. A kultúra döntőnökeinek gyakrabban jutott eszébe a büszkélkedés, mint a pénzosztás idején – mégsem, soha, egy percig sem vetődött fel senkiben igazán komolyan lehetőségként, hogy a Pécsi Horvát Színház ne legyen. Mert akár a könyv, úgy a színház (és az egyesület, és a galéria) működését, működtetőit is áthatja a kitartás és az optimizmus, a hit, hogy ezt az egészet érdemes és kell csinálni.

És ha már itt tartunk – bár ezen írás bármelyik részébe természetes módon lehetett volna őt beleszólni –, muszáj szót ejteni a könyv és az intézmény kapcsolatán arról az emberről, aki több mint húsz évvel ezelőtt ezt az egészet megálmodta, és akinek a kötet is külön fejezetet szentel. Bár ma már nem Vidákovics Antal, hanem fia, Szláven igazgatja a színházat és a körülötte zajló nyüzsgő életet, „A Tóni” egyénisége, szellemisége, lelkesedése továbbra is része mindannak, ami az Anna utcában történik. A kiadvány talán legszebb részét adják a róla és neki szóló írások és nem utolsósorban a vele készült interjú, mert élő, lüktető emberi kapcsolatokról szólnak, örömeikről és indulatokról, közös sikerekről és kudarcokról, megvalósult és megvalósítandó tervekről és álmokról, barátságokról és munkakapcsolatokról – mire végigolvassuk, megértjük, hogy valójában ez az, amitől olyan izgalmas hely lett a Pécsi Horvát Színház, és hogy csak így, ebből születtek, születhettek jó előadások és kiállítások.

Nem lehet kérdéses, hogy a készítői és a „szereplői” számára ez a könyv is szívüggé vált: tartalmilag, grafikailag és szerkesztését tekintve egyaránt igényes és színvonalas kiadvány, amelyet egyszerűen jó kézbe venni. És ami – teljes színlaparával és kiállításrendjével – nemcsak értékes adatgyűjteménynek vagy akár forrásmunkának tekinthető és akként használható, hanem szubjektív visszaemlékezéseinek és „hangulatjelentéseinek” köszönhetően élvezetes olvasmányként tesz a színház igazi részesevé bennünket.

Varga Éva

Sötét pátosz

Mirko Kovač: *Nives Koen rózsái*
(Elbeszélések), Napkút Kiadó,
Bp., 2012, ford. Borbély János

Irigylésre méltó volumenű és rendszerességű magyar nyelvű recepcióval dicsekedhetnek a múlt század második felében kibontakozó délszláv novellisták, regényírók. Külső tényezők összeadódó kedvező hatása mellett – a jugoszláv kulturális térségnek a vasfüggöny mögötti környezethez képest előbbre tartó és nagyobb fokú nyitottsága és a vajdasági kisebbségi irodalom erőteljes ráhangolódása, az Európa Könyvkiadó szovjet központú látókörének tágulása – közrejátszott ebben egyfajta szomszédsági egzotikum varázsa, a Balkán nyersebb színei, és tagadhatatlanul a stílus és lelkület gátlástalansága, mert hiszen a posztmodern itteni követői nem átallottak egyszerre meríteni Dosztojevszkijből és Borgesből, nem téve le ezenközben sem a történelmi, sem a metafizikai dimenzióról.

A sors ironiája, hogy így is, vagy éppen így, fenegyerekeknek bizonyultak saját közegükben, botrányok, megbélyegzés tarkította Danilo Kiš, Svetislav Basara, Borislav Pekić pályáját, többüknek lett osztályrésze – még az utódállamokra bomlás előtt – a szellemi, sőt a tényleges hontalanság.

Mirko Kovač esete azért különleges, mert – a Triesztől Brémáig és Budapesttől Odesszáig mindig „odahaza” kalandozó Dragan Velikićhez némileg hasonló sokarcúsággal – hercegovinai szülővidékétől a belgrádi metropolison át sötét színeket, elátkozott lelkeket rajzolva már első munkáival belebotlik a kommunista pártállami akadályokba, és végül egyszerre horvát és szerb, hercegovinai és montenegrói identitással a miloševići Szerbiával szakítva az isztriai Rovinjban telepedik le.

Több regénye, valamint esszékötetete is olvasható magyarul, az új írásokat is tartalmazó, eddig legteljesebb elbeszélésgyűjtemény kétségkívül abban a zsánerben mutatja meg, amely a legfőbb erőssége: a tilalmasnak, viszolyogtatónak határozott vonalvezetésű, érzékletes miliőjú megjelenítése egy letűnő világ bugyraiban, történelem és fantasztikum határterületén, olykor a látószögön is ravaszul csavarintva.

A kötetnek van egy különleges hozadéka, amely a magyar olvasó előtt sem marad rejtve, nem lepne meg azonban, ha egyszer egy, az eredeti nyelvben is jártas filosz felfedezné, prózatechnikai gyakorlóterep mellett milyen fordításelméleti kincsesbánya Borbély János mostani fordításainak párhuzamos olvasása a huszonöt évvel ezelőtti, kisebb terjedelmű novellaválogatással, amely Brasnyó István munkája volt.

E sorok írója mindkettejünkkel állt már gyümölcsöző fordítói munkakapcsolatban, így nem titkolt élvezettel böngészhetette, ahogyan más-más attitűddel – Borbély megkülönböztetett gondot fordítva a szavak patikaméregére, illetve az írói vénája folytán sokszor „lendületből” fordító Brasnyó –, de egyenrangú eltökéltséggel birkóznak a szöveggel, mintegy a szerző bőrébe bújva.

Az idiómák, fordulatok szintjén a két nyelv, két nyelvi szemlélet között egyensúlyozó fordító jól teszi, ha inkább az áttetszőség felé billen. Egy máshonnan vett friss példával érzékeltetve: ha azt olvasom egy párbeszédben: „Kellemetlen, az istenét, bizony kellemetlen”, gyanút kell fognom, mivel magyarul ez a szendvicsbe tett, indulatos kifejezés így hangozna: ‘az istenit’. Nem nehéz kikövetkeztetni, hogy az eredetiben ‘boga mi’, ‘boga ti’, ‘boga mu’ állhatott, de ezek mind más-más árnyalatait közvetítik a csodálkozásnak, fogadkozásnak, nyomatékosításnak (ilyen jelentésekben: istenemre; mit ad isten; a mindenit), s mivel a szövegkörnyezet a harmadik esetet valószínűsíti, a hű fordítás úgy lenne pontos, ha eltávolodna a kifejezéstől: „Kellemetlen, a kutyafejét, kellemetlen.” Miközben itt a jelenet intonációja, az alak beszédmodora és nem utolsósorban a szerző stílusa is közbeszól. Ilyen gondjai Mirko Kovač eme két fordítójának nincsenek.

Az egyik látomásba áthajló elbeszélés címe Brasnyó fordításában *Emlékezés a cifra madárra*, Borbélynál pedig *Emlékezés a tarka madárra*. Ember legyen a talpán, aki a ‘šarena’ jelző itteni megfelelőjét megtalálja (a szerző az újraírt változatban a gerleszerű lélekmadárra való tudálékos utalást is kihagyja), minthogy egyszerűen egy ‘különös’ madárról van szó.

Brasnyónak és Borbélynak természetesen kisujjában van a fordítás tudománya, és ha megoldásaik hol átfedik egymást, hol szétindázódnak, az a szöveg egészre való egyéni rálátásuk folyamatának különböző alakulásából adódik.

A fordítói figyelem e tekintetben egyszerre azonosít eltérő hullámhosszon futó gondolati-logikai, grammatikai és dramaturgiai szekvenciákat, s ahogyan emitt szétbontja a három szálát, amott a befogadó nyelv, észjárás, dikció szellemében újratagolva kísérli meg egybesodorni őket.

Mirko Kovač csak magyarul tudó olvasója is fölöttébb érdekes felismeréseket tehet azonban a párhuzamos olvasással. Eltöprenghet rajta, miért érezte szükségesnek a szerző, hogy az *Apám és mondásai* című történetet egy utóirattal lássa el, vagy hogy a *Találkozásom Valentyinnal* című elbeszélés felvezetését miért hagyja el teljes egészében. (Vesna Cidilko egy tanulmánya egyébként nyelvi-nemzeti identitást érintő szövegmodosításokat vesz számba.) Tanulságos, hogy a legtöbb húzás a kultúrtörténeti utalásokat éri, lecsupaszítás jellegű. Az új szövegváltozatok fényében tűnik fel, hogy a korábbi prózaváltozat még körül volt állványozva utalásokkal, kitérőkkel – majd minden író cipel magával ilyen dédelgetett koloncokat.

Különös módon ez a nyugtalanító, sötétségben fogant elbeszélői opus meggyőzően bizonyítja, milyen nagy tévedés azt feltételezni, hogy a prózaművészet letehet például a pátoszról, még akkor sem, ha látásmódjában uralkodó a vonzódás a bizarrhoz, mint a címadó elbeszélésben. A korábbi kötetben a cifrázkodó, *Az emberélet harmincharmadik esztendeje* címmel közölt elbeszélés itt *Krisztusi életkorban* címmel írja le, számos helyen módosulva, feszesebbre vonva a nagybácsi meghurcoltatása és apja elárulása történetét. És itt a ráadásul érzelmesre hangolt búcsújelentben, lezáró szerepben meghagyott irodalmi utalás sem hat sallangként, amikor egy tolsztoji felismerést idéz fel: a boldogság az, amikor megérezed, hogy ami terhesnek tűnt, az élet egyedüli értelmévé vált (B. I.) – boldogság, ha úgy érzed, hogy az, ami kínosnak látszott, az élet egyetlen értelme lett (B. J.).

Balogh Jánosné Horváth Terézia

Közelítések a Daruvári Jankovichokhoz

Alábbi áttekintésem azért kívánczok a Napút horvát számába, mert a daruvári Jankovichok története a közös horvát–magyar történelem egy szeletét képezi. Hasonló tartalmú szlavóniai, horvát nyelvű publikációm után illő, hogy magyarul is közreadjam a nálunk jobbra csak egy szűkebb nyugat-dunántúli térségben ismert, főnemesi Jankovich-család kutatásának történetét, a teljesség igénye nélkül.¹ A jelen, továbbfejlesztett közlésemben utalok a kutatás mozgatórugóira is, arra, hogy kik, mikor, miért érdeklődtek a téma iránt.

Horvát-magyar földesurak

A rangos-nemes, és közéleti tevékenységben is érdemdús, Daruvári előnevű, római katolikus Jankovich földbirtokos család a XVIII. század közepe után hirtelen tűnt föl és meggazdagodott. A Jankovich (Jancoviz, Jankovics, Jánkovics, Jankovits, Jankovicz, Jankoviz, Jankowitz, horvátul Janković) családnév is árulkodik délszláv eredetükről. A Boszniából átszármazott, előbb Zala vármegyében, majd Pécssett, 1760-tól pedig Szlavóniában megtelepedett, horvátként számon tartható, magyarul jól beszélő nemesi famíliának a XVIII. század utolsó negyedéig csak az egykori Pozsega vármegyében (ma: Požeško-slavonska) feküdtek nagy kiterjedésű jószágai, a többnyire daruvári néven emlegetett birtoktömbben. Majd 1775-től kezdve rendelkeztek Magyarországon, az akkori Sopron vármegyében vásárlás révén földbirtokkal, az összefoglalóan szinte mindig csepregiként emlegetett uradalommal. Végül a szlavóniai birtokokat 1861 és 1879 között, a csepregit 1884-ben eladták.

A *férfinemből* egymás után csupán *négy* daruvári Jankovich bírt Daruvár (Darugar) és Csepreg környékén javakat. Ugyanők négyen viselték (felnőttként is) a *Daruvári* előnevet, amelyet két testvér kapott egyszerre 1765-ben: a neves politikus és birtokszerző Antal (1729–1789) és öccse, János (1731–1798). Antal egyetlen fia gyermekkorában meghalt, ezért Antal birtokainak örököse a saját öccse, János lett. Jánosnak csak egy fia nőtt fel, Izidor (1789–1857). Ő a harmadik Jankovich, aki ezt az előnevet viselte. Neki csak egy fia volt, Gyula (1820–1904), aki a negyedik Daruvári előnevű. Gyula egyetlen fia újszülöttként elhunyt, így utóljára Gyula használta a nevet; haláláig. *Grófságot* a négy férfi közül csak a *két* jelentősebb politikus: Antal és Gyula nyert. A legkevésbé jelentős férfi családtag, János legfőbb elért rangja: császári és királyi udvari tanácsos. A hatalmaskodó Izidor pedig császári és királyi aranykulcsos kamarás volt.

¹ Egy rövid, vetített képes pécsi előadásom volt a jelen, tartalmában bővített és gazdagabban kommentált áttekintésem alapja. Horvát kiadása sok illusztrációt tartalmaz. Részletesebben ezekről a *Magyar–horvát együttműködés* fejezetben, a 2010-es évnél.

1816. p. 253–259. – A művet a külföld tájékoztatása céljából párhuzamosan német nyelven is kiadták, ugyancsak Pesten.

Két évvel az után, hogy Gyula is gróf lett, az egész család bekerült a nemesek országos kézikönyvébe:

Nagy Iván: *Jankovich család (Daruvári gróf és nemes)*, in: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 5. kötet, Pest, 1859. p. 300–302. Rövidítve idézte Antal életrajzát Kölesytől.

A főnti alaplumból merítettek a század végéig megjelent magyar és német nyelvű, országos érvényű nemzetséggyűjtemények.

A Jankovichok időközben bekerültek a hazai birtokközpontjuk vaskos helyi monográfiájába:

Farkas Sándor: *Csepreg birtokos urai*, in: *Csepreg mezőváros története*, Budapest, 1887. – A helység káplánja saját kutatásaival gazdagítva az egész Daruvári Jankovich-családot bemutatta ezen a fejezeten belül a 345–352. oldalakon.

A magyarul és a németül értők a XXI. század elejéig csak a főnti közlésekből ismerhették meg jól-rosszul a családot.

Horvát publikációról nem tudok a XIX. századból.

XX. század

Horvát részről. A XX. században a Daruvári Jankovich családdal tudomásom szerint csak horvátországi horvátok foglalkoztak, először az egykori birtokaik területén élők, a Pozsega megyeiek. A megyeszékhelyen, Pozsega (Požega) városában egy jeles közéleti személyiség, Julije Kempf tanár múzeumot alapított 1924-ben. Szinte a véletlen folytán került oda Jankovich Gyula idősebb lányának, az 1918-ban megölt Máriának a hagyatékából több családi ereklye és egy nagyobb iratgyűjtemény. Élve a lehetőséggel, ennek a javarészt német és latin nyelvű archívumnak az alapján Kempf hamarosan készített egy összegzést a Jankovichok történetéről:

Kempf, Julije: *O grofoskoj porodici Janković Daruvarskih*, Vjesnik državnog arkiva u Zagrebu, 1929, p. 141–157. – Címfordítás: A daruvári Jankovich grófi családról. (A cím nyomán a horvát köztudatban az a tévhit terjedt el, hogy mind a négy férfiú gróf volt.) A tanulmány a négy Daruvári Jankovichon kívül szól a pécsi nemes elődeikről is, akiknek még nem volt előnevük: Bonaventúráról és fiáról, Miklósról. Miklós fiai voltak a későbbi Daruvári Jankovich Antal és János.

A szerző a tárgyalt családról kiállítást is rendezett a pozsegai múzeumban (ma: Gradski muzej Požega). Az általa kézzel készített kiállítási feliratokat máig az objektumok és dokumentumok mellett tartják a gyűjteményi raktárban. A családi levéltár egyik terjedelmes német kéziratát pedig önálló kiadványként adta közre horvátra fordítva Julije Kempf:

Posljednja... Dnevnik Ane Jelisave Janković, „Grafika”, Slavonska Požega, 1933. – Címfordítás: *Utolsó... Jankovich Anna Erzsébet naplója*. Félrevezető a cím. A kiadvány ugyanis Gyula fiatalabb lányának, az utolsó Daruvári Jankovich nevű személynek, Anna Erzsébetnek memoárját, családi visszaemlékezéseit tartalmazza, tarkítva Gyula feleségének naplórészleteivel.

A XX. század végén az állami önállóság elnyerése a horvát öntudatot erősítette. Újra elővették a Jankovich-témát, de csak horvát nyelvű forrásokból dol-

goztak. Ilyenek viszont a XIX. század közepe után sokasodtak meg, tehát csak Gyula, a legifjabb Jankovich működéséről tájékoztatnak.

A pozsegai múzeum történésze az ott őrzött Jankovich-levéltár horvát nyelvű dokumentumai alapján Gyula országos jelentőségű kulturális adományairól tájékoztatott:

Šperanda, Mirjana: *Dobrotvorni rad Julija grofa Jankovića*, Zlatna dolina, Vol. 1 (1995), br. 1, p. 201–206. – Címfordítás: *Gróf Jankovich Gyula jótékonykodása*.

A zágrábi városi múzeum (Muzej grada Zagreba) történésze megvizsgálta Gyula országos szintű politikai tevékenységének egy szeletét, reflektálva Šperanda közlésére is:

Szabo, Agneza: *Politički stavovi grofa Julija Jankovića u Hrvatskome saboru godine 1861*, Zlatna dolina, Vol. 5 (1999), br. 1, p. 91–100. – Címfordítás: *Gróf Jankovich Gyula politikai állásfoglalása az 1861-es horvát országgyűlésben*. Országgyűlési naplókat dolgozott fel a szerző.

A fenti szerzők nem használták a XIX. századi magyar és német publikációkat. Horvátországban mások is csak Kempf horvát közléseit idézték, ha a Jankovich-családról esett szó. Magyar publikációról nem tudok a XX. századból.

A magyarok a XX. századi horvát publikációkat csupán 2007 után kezdték megismerni.

XXI. század

Magyar részről. Amint horvát részről a XX. században főként az egykori Pozsega megyei birtokaik térségében jelentkezett az érdeklődés a Jankovich-család iránt, úgy magyar részről a XXI. század elejétől elsősorban az egykori Sopron megyei birtokközpontjukban fordult a földbirtokos család felé a figyelem. Csepregen az volt ennek az első megnyilvánulása, hogy Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna hagyományápoló tanárnő biztatta a szerzőt az elhanyagolt Jankovich-sírokat bemutató kis közlésre:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Sír az angyal a csepregi temetőben. Még egyszer a katolikus temetőről*, Csepregi Promenádné X. (2001) 7–8. sz. (július–augusztus) p. 9–10.

A fenti cikk szerzője lett a téma gazdája, aki egy valamikori csepregi jobbágycsaládból származik, de Budapesten született és él, néprajz szakos muzeológus. Horváth Terézia – többek közt a reformkori sajtó alapján – kisebb közlésekben, végül egy pesti családi és csepregi hagyományápolói összefogással elkészült önálló kötetben feltárta egy csepregi népszokás múltját és párhuzamait. Kiviláglott, hogy egy helybeli földbirtokos, Jankovich Izidor éltette sokáig a lóversennyel nyerhető pünkösdi királyság szokását. Ezek után egy Csepregen élő, Bükön működő könyvtáros és helytörténész, Sági Ferenc a népszokást pártoló földesúrra és családjára irányította Horváth Terézia figyelmét. Összefogásukkal hamarosan fellendült a Jankovich-kutatás, és sorra születtek a hazai feldolgozások szóban, nyomtatásban, valamint kiállítás formájában.

Ez a könyvfejezet volt az ötletadó:

Jankovich Izidor, pártoló földesúr, in: Balogh Jánosné Horváth Terézia, *A pünkösdi király Csepregen és Jókainál*, A Farkas Sándor Egylet kiadása, Csepreg, 2005, p. 33–37.

Sági Ferenc 2006-ban elkezdett Csepregen és a szomszédos Bükön megemlékezést szervezni egy-egy hajdani ottani földesúr 1857-ben bekövetkezett halálának 150. évfordulója alkalmából. Ez adott lökést Izidor, majd a többi Daruwári Jankovich személyének kutatásához, a velük kapcsolatos hagyományfeltáráshoz és hagyományörzéshez.

2007. március 6. Csepreg Múvelődési Házában, a Jankovich Izidor Emléknapon két hosszú előadás hangzott el: Sági Ferenc *Felsőbüki Nagy Pál és Daruwári Jankovich Izidor kapcsolata*, illetve Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Daruwári Jankovich Izidor élete és munkássága*. Az előadások frissen feltárt magyar, német és latin források alapján készültek (Magyar Országos Levéltár, Soproni Levéltár).

2007. március 30. Bük Múvelődési Házában a Felsőbüki Nagy Pál és Daruwári Jankovich Izidor Emléknap alkalmából rendezett konferencián több Felsőbüki témájú előadás mellett elhangzott a fent említett két csepregi előadás is, átdolgozott változatban. Kis időszaki kiállítás nyílt a *Felsőbüki Nagy és a Daruwári Jankovich családról*, melyet Sági Ferenc és Balogh Jánosné Horváth Terézia állított össze a csepregi emléknaphoz is gyűjt adalékokból.

2007. április 15. Csepreg Múvelődési Házában időszaki kiállítás nyílt *A Daruwári Jankovich és a Felsőbüki Nagy család élete* címmel, amelyben a büki kiállítás továbbfejlesztett változatát nyújtotta a két rendező (lásd: fotó). Kiállítás kísérelő szemelvényeket tartalmazó kis füzetet is adtak közre: Balogh Jánosné Horváth Terézia – Haizler Lászlóné Párdi Bea, *Jankovich Izidor csepregi földesúr halálának 150. évfordulójára*, Budapest, 2007.

A környék nagyközönségét a Csepregen kiadott, kistérségi havilap részletekben tájékoztatta az egyre bővülő Jankovich-kutatási eredményekről:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Jankovich Izidor sírjának rejtélye*, Promená III. (2007) 4. sz. (április) p. 13.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Jankovich gróf temetésének mondája*, Promená III. (2007) 5. sz. (május) p. 11. – Antalhoz és Izidorhoz egyaránt köthetőnek látja a Csepreg környéki mondát.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Jankovich Izidor és a csepregi pünkösödök*, Promená III. (2007) 6. sz. (június) p. 11.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Jankovichok nyomában Szlavónia földjén I. rész*, Promená III. (2007) 7. sz. (július) p. 13. *Jankovichok nyomában Szlavónia földjén II. rész*, Promená III. (2007) 8. sz. (augusztus) p. 13. – Csepregiek utazása a négy földbirtokos férfiú emlékhelyein.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Gróf daruwári Jankovich Gyula 150 éve nyerte el a grófi rangot*, Promená III. (2007) 11. sz. (november) p. 13.

A következő évben a megyei tudományos folyóiratban adtak számot a kutatók:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Daruwári Jankovich Izidor élete és tevékenysége*, Vasi Szemle LXII. (2008) 1. sz. p. 36–62. – A szerző 2007-es előadásának átdolgozott változata, a családtörténet első részletes személymonográfiája.

Sági Ferenc: *Felsőbüki Nagy Pál és daruwári Jankovich Izidor kapcsolata*, Vasi Szemle LXII. (2008) 1. sz. p. 63–69. – A szerző 2007-es előadásának kidolgozottabb változata.

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Jankovich-bélyeges téglák a csepregi Falumúzeumból*, Vasi Szemle LXII. (2008) 2. sz. p. 235–240. – A négy földbirtokos férfiú csepregi téglauzemeréről a Magyar Országos Levéltár emlékanyaga alapján tudott képet adni a szerző.

Az első csepregi ötletadó is bekapcsolódott a témába:

Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna: *A csepregi Boldogasszony temploma története és legendája*, Honismeret 36. évf. (2008) 4. sz. p. 18–21. – Antalhoz köti a temetési mondat.

Csepregtől távol, Hevesen, a VI. Nemzetközi Szötteskonferencián elhangzott egy vetített képes előadás egy szlavóniai és egy csepregi kastélyleltár elemzése alapján:

2008. augusztus 30. Balogh Jánosné Horváth Terézia, *Fonás, szövés, vászon a Jankovich-birtokok önellátásában (Levéltári barangolás a XIX. század elején)*

Újabb közlés az egykori magyar birtokközpontban:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Főúri esküvő 125 évvel ezelőtt Csepregen*, Promenáád IV. (2008) 10. sz. (október) p. 10. – Gyula lányának, Máriának esküvőjéről ad közre újabban föltárt részleteket a szerző.

Abban az évben készült Debrecenben, minden Jankovich-birtoktól távol, a többi XXI. századi Jankovich-publikációk ismerete nélkül egy dolgozat, amely a maga nemében egyetlen módon, gazdag forrásanyag elemzésével alapos értékelést nyújt Jankovich Antal gyakran emlegetett politikai ténykedéséről, a román parasztlázadás leverésében való részvételéről. A doktorandus külön fejezetet is szentelt személyének, azon túl, hogy értekezése több más helyén is szól róla:

Gorun-Kovács Blanka Sidonia: *Gróf Jankovics Antal királyi biztos levelezése a Helytartótanáccsal*, in: *A Horea-felkelés és magyarországi forrásai*, Kézirat Ph.D. értekezés az interneten, Debreceni Egyetem BTK (Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola) 2008. p. 182–194.

A következő évben jelent meg a 2007-es konferencia-előadás:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Fonás, szövés, vászon a Jankovich-birtokok önellátásában (Levéltári barangolás a XIX. század elején)*, in: *Tárgyalkotók a kulturális turizmus szolgálatában. – A Hevesen 2008. augusztus 29–31-én tartott VI. Nemzetközi Szötteskonferencia előadásai*, szerk.: Dr. Füzes Endre. Hagyományos Értékek Megőrzéséért Alapítvány, Heves, 2009, p. 119–128. – Illusztráció nélkül.

Egy pécsi horvát, Frankovics György folklorista, történész és folyóirat-szerkesztő buzdítására a szerző (a Jankovichok Pozsega megyei és Sopron megyei jelenlétének korábban elvégzett kutatása után) megvizsgálta a pécsi jelenlétüket az egyházi anyakönyvekben, s közreadta eredményeit, Izidor életrajza után a családtörténet második, részletesen kidolgozott fejezetét:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Családtörténeti adalékok a daruwári Jankovichok elődeinek pécsi időszakából (XVII. század vége – XVIII. század közepe)*, Pečuški Horizont / Pécsi Horizont 2009/1. Broj / szám 3. p. 137–158. – Bonaventúra és fia, Miklós a „főszereplők”.

Horvátországi magyar és magyarországi horvát összefogással, Frankovics György szervezésében először Horvátországban jelent meg magyarul a harmadik részletes Jankovich monográfia, amely ismét egy családtagot mutat be. Véletlenül egy *befejezetlen* mutatványt hibásan szerkesztve közölt a folyóirat:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Gróf Daruvári Jankovich Antal horvát-magyar földesúr és politikus*, Horvátországi Magyarság 2011, 10. sz., p. 5–27. – A végleges kidolgozás közlése a Vasi Szemlénél folyamatban van.

2011 októberében a fenti kutató további Jankovich vonatkozású forrásokat tárt fel a soproni levéltárban.

2012 januárjában pedig újabb levéltári forrásokat tanulmányozott Bécsben Fazekas István levéltári delegátus útmutatásával, és gazdagította adatkészletét.

Horvát részről. Az első tanulmány a daruvári gimnáziumi diákok önálló kutatómunkájának eredménye:

Samostalni istraživački rad učenika (Gimnazija Daruvar): *Okvir slobode – slavonska plemkinja krajem XIX. i početkom XX. stoljeća*, Vrela – Glasilo Ogranka Matice hrvatske Daruvar za znanost, kulturu i umjetnost, br. 27–28 (2006) p. 33–41. – (Címfordítás: *A szabadság kerete – a szlávón nemes nők a XIX. század végén és a XX. század elején.*) A pozsegai Jankovich-levéltárban kutattak a nők szerepének témakörében Jankovich Gyula két leányának életéről, de nem tudták olvasni Anna Erzsébet német kéziratát, csupán a horvát fordítást (1933) használták.

Jankovich János birtokán, a strazsemáni (Stražeman) templomban állított művészi szoborkompozíciót gyakran emlegetik a horvátok. Erről önálló, ikonográfiai szemléletű tanulmány is született egy zágrábi történész tollából:

Zajec, Vlasta: *Aeternae memoriae Ioannis Jankovics de Daruvar – spomenik obitelji Ivana Jankovića Daruvarskog u Stražemanu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 31 (2007) p. 205–220. – Címfordítás: *Daruvári Jankovics János örök emlékének – Daruvári Jankovich János családjának emlékműve Strazsemánban.*

Egy daruvári író, történész (csehül Bláha, Karel) lefényképeztette Tirolban a Gyula sírját és klasszikus horvát források alapján írt hozzá szöveget:

Blaha, Karlo: *Grob Julija Jankovića daleko od rodnoga kraja*, Vrela – Glasilo Ogranka – Matice hrvatske Daruvar za znanost, kulturu i umjetnost, br. 30 (2008) p. 17–21. – Címfordítás: *Jankovich Gyula sírja távol a szülőföldtől.*

Magyar-horvát együttműködés. Első lépésként levélbeli megkeresés érkezett Magyarországról Horvátországba 2006 végén, szöveges és képi adatok kérésével Jankovich Izidor pályájának feldolgozásához az emléknapi előadásra és kiállításra, majd a Vasi Szemlében publikálásra. A horvát részről tanúsított jó fogadtatás megalapozta a továbblépést.

2007 folyamán és a következő években, minden hivatalos formaság mellőzésével, tágultak az együttműködés keretei a két ország kutatói és kutatóhelyei között. A szlávóniaiak inkább befogadóként álltak hozzá a témához, míg a magyarországi horvátok aktívabban csatlakoztak a Csepregből kiindult magyar kezdeményezésekhez. Kezdetől fogva, előbb Izidor személye ügyében, majd a további években, amikor a témakör az egész családra kiterjedt, többféle segítséget nyújtott a pécsi horvát Szatanek József várkutató, majd egy másik pécsi horvát, Frankovics György folklorista, aki főképpen rendszeres fordításokkal segítette és segíti Horváth Terézia munkáját. A csepregi Horvát Kisebbségi Önkormányzat elnöke, Kissné Krály Mária 2007 tavaszán önként ajánlkozott a kutatások parto-

lására. Nem véletlen, hogy a Jankovich-ősök és a Daruvári Jankovichok magyarországi lakóhelyén (Pécsett és Csepregen) nyilvánult meg az aktivitás. A (budapesti) Horváth Terézia ugyanabban az évben megkereste a daruvári cseheket és magyarokat is. Mindkét ottani kisebbség komoly érdeklődést tanúsított és tanúsít a saját helytörténetük jelentős részét képező Jankovich-család iránt.

Király Mária már az emléknepok évében két tanulmányutat is rendezett a daruvári Jankovichok egykori szlavóniai lakóhelyeire, hogy a csepregiek megismerjék egykori földesuraik másik birtoktömbjét.

2007. május 16–17. Hat helytörténész autós útja, melynek során a pozsegai múzeum Jankovich-levéltárában kutathatott Horváth Terézia. Fogadta: Mirjana Šperanda. Horváth Terézia azóta is folyamatosan tájékoztatja őt a saját eredményeiről.

2007. október 6. Egy autóbuzsznyi Csepreg környéki horvát és magyar érdeklődő látogatta meg az emlékhelyeket.

2008. szeptember 20. Csepreg Művelődési Házában a Hagyományörző Horvát Nap alkalmából Kissné Krály Mária szervezésében *A daruvári Jankovichok – horvát-magyar földesurak* címmel időszaki kiállítás is nyílt az utolsó év szlavóniai és magyarországi kutatásait is beépítve, magyar és horvát szövegekkel ellátva. Balogh Jánosné Horváth Terézia rendezésében, Kissné Krály Mária fordításaival.

Közben a családtörténet első részletes személy-monográfiája – majdnem a magyar nyelvű Vasi Szemle cikk előtt – horvát változatban is megjelent Szlavóniában, mert megszervezte egy daruvári cseh, Vjenceslav Herout történész:

Balogh Jánosné Horváth Terézia (magyarból fordította: Kissné Krály Mária): *Tko je bio Izidor Janković Daruvarski?* Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, broj 5 (2008) p. 55–85. – Címfordítás: *Ki volt Daruvári Jankovich Izidor?*

2009. szeptember 19. Csepreg Művelődési Házában Horvát Napot szervezett Kissné Krály Mária. Azon a rendezvényen Csepreg és környékének horvát kórusa a fennállásának ötödik évfordulója alkalmából a Daruváriak emlékére felvette a *Jačkarni Zbor Janković* (Jankovich Énekkar) nevet.

A nemzetközi együttműködést jelentősen előbbre mozdította egy tanulmányút:

2009. október 12–16. Kissné Krály Mária kettejüknek Balogh Jánosné Horváth Teréziával szlavóniai Jankovich-kutatóutat szervezett családi személygépkocsijukkal. Stražemanban egyházi iratokat bocsátott rendelkezésükre msgr. Josip Devčić plébános. A Gradski Muzej Požegában Mirjana Šperandától gazdag adatanyagot kaptak tanulmányozásra, javarészt immár digitálisan. Jankovich-kiállítási tervekről konzultáltak Pakrácon a városi múzeumot vezető művészettörténésszel, Jelena Hihlikkel, Daruváron pedig Vjenceslav Herouttal. – Horváth Terézia azóta is együttműködik a pakráci múzeummal, az ott tervezett Jankovich állandó kiállítási egység témájában.

2010. május 8. Daruváron, a Jankovich Antal által épített kastély három helyiségében, horvát és magyar szövegekkel ellátott állandó kiállítás nyílt, ezzel a címmel: *Čiji je bio dvorac kroz sto godina? Doba daruvarskih Jankovića – Kié volt a kastély száz évig? A daruvári Jankovichok kora.* Balogh Jánosné Horváth Terézia készítette és ajándékozta a városnak a kiállítást, amelyhez már a közelmúltban végzett bécsi kutatási eredményeit is felhasználta. Da-

ruvár önkormányzata (Vjenceslav Herout közvetítésével) elfogadta a munkát, vállalta a szövegek lektorálását, valamint biztosította a bemutatás megvalósításához szükséges anyagiakat. Magyarországi horvátok – Frankovics György és Kissné Krály Mária – közreműködésén túl horvátországi (daruvári) magyarok – főként Juliska Plehati közéleti szervező – nyújtottak számottevő segítséget. A kiállításban helyet kaptak a Jankovichok pécsi elődei is, valamint Izidor lányai, és fiának, Gyulának a gyermekei is. A megnyitón a kétszáznál több jelenlevő fele horvátországi, fele magyarországi volt. Horváth Terézia terve és szervezése alapján horvátok is és magyarok is szerepeltek. Előbb a csepregi Jankovich Énekkar horvátul énekelt néhány dalt, utána a Daruvári Magyarok Közössége Énekkara magyar népdalokat adott elő. Majd a két együttes tagjai – váltakozva egy magyar / egy horvát főállásban (lásd: fotó) – közösen elénekelték egy előre betanult horvát és egy magyar népdalt, mindnyájan horvátul, illetve mindnyájan magyarul. Hiszen mindkét kórus tagjai, akik magyarországi horvátok, illetve horvátországi magyarok, bírják mindkét nyelvet! Nemcsak a kiállítás, hanem ez az ünnepség is azt bizonyította, hogy bár nehezen, de megindult a horvát–magyar együttműködés egykori közös földesuraink, a daruvári Jankovichok életének, pályájának föltárása érdekében, közös történelmünk megismerése céljából.

A kiállítás az évi sajtóvisszhangjából kiemelhető a magyarországi országos horvát hetilap két cikke egy nyugat-magyarországi horvát újságíró tollából, aki jelen volt a megnyitón:

Horvat, Timea: *Povijesna nit grofovске familije Janković povezuje Čepreg i Daruvar*, Hrvatski glasnik, godina XX, broj 23, 10. lipnja 2010. p. 6. – Címfordítás: *A Jankovich grófi család történeti szálai kötik össze Csepreget és Daruvárt. – Od duhovskih konjskih trkov do Jankovićevoга obiteljskoga stabla*. Hrvatski glasnik, godina XX, broj 25, 24. lipnja 2010. p. 6–7. – Címfordítás: *A pünkösdi lóversenyektől a Jankovichok családfájáig*.

2010. szeptember 16. Jelena Hihlik háttérmunkája nyomán Balogh Jánosné Horváth Terézia a pécsi levéltárban áttekintette az eredeti Jankovich-adományleveleket.

2010. október 15. Pécssett, a „Pečuški znanstveni skup (III.) – Suradnja zajedničkih kultura” című konferencián, Frankovics György szervezése nyomán Balogh Jánosné Horváth Terézia előadásában elhangzott: *A Daruvári Jankovichok – horvát-magyar földesurak, horvát-magyar kutatástörténet (povijest hrvatskog-mađarskog istraživanja)*. – Aznap ott Pécssett adódott lehetősége az előadónak konzultációra a pakráci Jelena Hihlikkel.

Az előadás bekerült horvátul Pakrác-Lipik történészeinek évkönyvébe:

Balogh Jánosné Horváth Terézia: *Obitelj Jankovići Daruvarski – povijest istraživanja u slici i riječi*, Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, broj 7 (2010) p. 70–84. Címfordítás: *A Daruvári Jankovich család – kutatástörténet képből és írásban*.

A daruvári cseh lap az ottani kiállítás megnyitásakor csak rövid hírt közölt, de a következő évben értékelte is a kastélybeli új látnivalókat:

Bláha, Karel: *O rodině Jankoviću stále méně neznámých faktů*, Jednota 12. 02. 2011. br. 6., p. 14–15. Címfordítás: *Egyre kevesebb az ismeretlen tény a Jankovich családról*.

2011. szeptember 17. Csepreg határában, a Jankovich Gyula-féle kápolnánál rendezett Horvát Napot Kissné Krály Mária. Megemlékezett egykori földesurainkról és a szlavón–magyar kapcsolat jeleként a kápolna mögé ültette a facsemete-párt, amelyet Daruvárról kapott a Jankovich-parkból.

A nyugat-magyarországi horvátok tájékoztatására Frankovics György szervezésében és fordításában rövid összefoglaló jelent meg az ottani kalendáriumban:

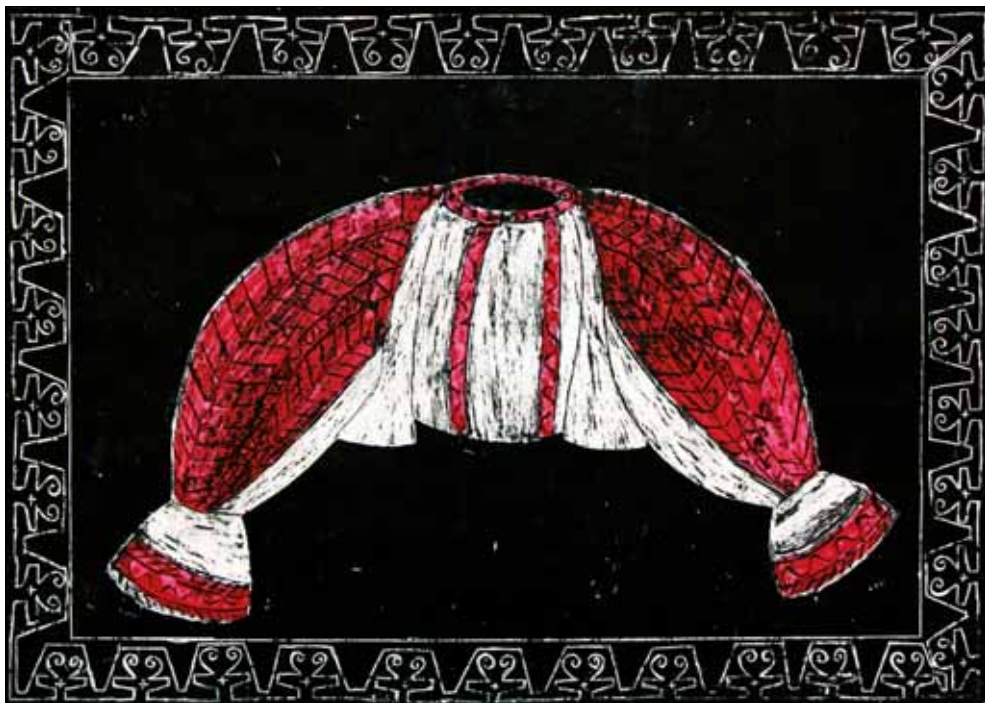
Terézia Balogh Horváth: *Hrvatski vlastelini u Čepregu 1775–1884*, in: *Gradišće kalendar i ljetopis gradišćanskih hrvatov za prestupno ljeto 2012*, szerk./ured. Ingrid Klemenčić, Hrvatska štamparsko društvo, Željezno, 2011, p. 98–101. – Címfordítás: *Horvát földesurak Csepregen*.

További tervezett kiállítások és kiadványok már a magyar–horvát együttműködés jegyében készülnek folyamatosan.

A horvátok korábban túlzottan pozitívan értékelték a tárgyalt földesurakat, a magyarok pedig túlzottan negatívan szemlélték. Igaz azonban, hogy a Jankovichok századában Daruvár és környéke gazdasági és kulturális szempontból is felfelé ívelt, Csepreg és környéke pedig éppen hanyatlóban volt. A jelen áttekintés szerzőjének alapvető célkitűzése, hogy a magyarokkal is megismertesse a horvát forrásokat és feldolgozásokat, hasonlóképp a horvátokkal is megismertesse a magyar forrásokat és feldolgozásokat. Csak így kaphat mindkét néphiteles képet a daruvári Jankovichokról.

Magyarországi Horvátok Kulturális, Képzési és Szabadidő Központja, Pag-sziget, Horvátország

MARTIC IVANA (14 ÉVES) | TÁNC A MARINDANI BÁLON

GÁZSITY ANNA (17 ÉVES) | DRÁVA MENTI HORVÁT NŐI ING

DALMACIA

BARANYA

DOMBOLDAL

BOSZNIA

KAKASÜLŐ MOHÁCSON

VÖLGYI JÁNOS | TAVASZ HIDEGSÉGEN

Horváth Sándor

„Mi csikorog az égen?”

Archaikus népi imádságok a magyarországi horvátoknál¹

Az archaikus imádság – a fogalomról. A horvát népi vallásosság kötött szövegei több alcsoportba oszthatók. Ezzel kapcsolatban Estela Banov a Kvarner-szigetek vidékének népi vallásosságát taglalva a következőket írta:

„Fennmaradtak a helyi kegyes társulatok énekeskönyvei, amelyekbe olyan énekeket jegyeztek fel, amelyek az esztendő egyes ünnepeihez kötődnek, verses legendákat, különösen az adott társulat védőszentjével kapcsolatosakat. A védőszent ünnepét megülvén odaillő énekeket énekeltek. A szövegek egy sajátos csoportja nagyobb közönség előtt hangzott el, általában vásárokon énekeltek őket vakok és koldusok. A legkevésbé jegyezték fel a rövidebb énekeket-imádságokat, amelyeket elsősorban nők, gyerekek és idősek énekeltek családi körben, s amelyek formálisan a népi vallásosság énekeinek legegyszerűbb alcsoportja, de egyúttal a legjobb példái az interferáló folyamatok összetettségének, amelyek meghatározták a végső formájukat” (Banov 2000, 57.). Mi most éppen ezt az utóbbi csoportot, helyesebben műfajt vizsgáljuk.

A népi vallásosság költészetének a csoportosításánál „az előadás alkalmi és körülményei” alapján Banov az egyházi liturgiához kapcsolódó szövegek – mint az eucharisztikus énekek, az egyházi év ünnepeihez kötődők, a Mária-énekek (idesorolva a búcsús énekeket), valamint a gyászénekek – mellett a második csoportba népszokások jeles napi szövegeit (koledák és más énekek) helyezte. A harmadik csoportba sorolt szövegeket pedig kisebb közösségek használták: a kegyes társulatok, valamint családi körben énekeltek, imádkozták azokat. „Legnagyobb számú az egyszerű népi vallásos szövegek (imák és énekek) csoportja, amelyeket kisebb közösségek éltettek, amelyek sokban hasonlítanak a népköltészet világi témájú alkotásaihoz” – mondja Estela Banov (Banov, 2000, 85–86.). De ki kell ezt egészítenünk azzal, hogy e szövegek alkalmanként szélesebb körben is hallhatók voltak: például a zarándokhelyeken, amikor az éjszakai virrasztás alkalmával fel-felhangzottak. Erre mutatott rá a magyarországi horvátok körében folytatott kutatás, valamint az archaikus népi imádságok paraliturgikus szerepére is (Erdélyi, 1988, 704.).

Az archaikus népi imádságokat gyakran átszövik az apokrif motívumok és témák. A legtöbbjük pedig – Erdélyi Zsuzsanna meghatározásával – záradékkal, klauzúrával fejeződik be. E záradékkal az egyházi hivatal nem ért egyet, mivel sokszor olyan ígéretek tartalmaz – elsősorban a bűnbocsánatot illetően –, amelyek egyházilag nem lehetségesek. Emiatt az egyház gyakran egyenesen tiltotta ezeket az imádságokat. Az egyik ima így fejeződik be:

¹ A szöveg az *Arhaične molitve kod Hrvata u Madarskoj* című előadás magyar nyelvű átdolgozása, amely a *Na rubu (A peremen)* című kroatista konferencián hangzott el az ELTE szlavisztikai tanszékén 2010. március 24-én.

....Akkor Jézus mondja:
 Aki erről az imáról többször megemlékezik
 Vagy napjában háromszor elimádkozza
 Annak minden bűne megbocsáttatik
 Mint annak a három szent segítő asszonynak, akik a szent sírt őrizték
 Estétől éjfélig
 Éjfélről hajnalig
 Maga Jézus Krisztus van velük
 Éjfélig Máriával
 Éjfélről Jézussal.
 Amen"

Pintérné, Pock Julianna imádkozta, Horvátlövő, Vas megye,
 1976. augusztus 17. (Erdélyi, 1993, 17.).

Egyes falusi papok mégsem tettek különbséget az egyházilag engedélyezett és az apokrif imádságok között (Bošković-Stulli, 1978, 147.), sőt, olyan papok is voltak, akik önként vállalt feladatuknak tekintették az archaikus népi imádságok gyűjtését, közlését.

A népi imádságok gyűjtése a horvátoknál. E sajátos műfajra a horvát szakirodalomban már a 19. században felfigyeltek. De évtizedekig aztán mégsem foglalkoztak az archaikus népi imádságokkal. Pedig az új műfaj felfedezésének a lehetősége fennállt, hiszen Vladimir Kačanovskij akadémiai előadása 1880. február 12-én – amelyet a *Starine* periodika közölt 1881-ben – *Apokrif imák, jóslások és mesék*² címmel hangzott el.

Az archaikus imádságok jelentős hányadát a középkorban énekelték. A horvátoknál pedig ez a középkori gyökerű éneklés az évszázadok során több esetben fennmaradt – néha egészen napjainkig. Erről szólnak a korai adatok (Toschi, 1935, 26. és tovább), valamint napjaink éneklő-deklamáló-recitatív előadásmódja (Erdélyi, 1988, 739.). A *Mária álma* típusú, Európa-szerte ismert szöveget a horvátoknál nemcsak imádkozták, hanem énekelték is: Vinko Žganec ezt az imádságot a muraközi Dekanovciban „Majka Božja je zaspala” című énekként gyűjtve publikálta (Žganec, 1925, 100–101.). A horvát archaikus népi imádságok legújabb kötetét közzétevő Marko Dragić ugyancsak megerősíti, hogy ezeket az imádságokat énekelték is. „Egykor rendszeresen imádkozták, mondták vagy énekelték őket minden horvát otthonban, amelyekben számos családtag – köztük gyerek – élt. Adatközlőim szerint a második világháború után kezdtek érzékelhetőbben fogyatkozni” – írta a szerző (Dragić, 1997, 174.). Ez lehet egyik magyarázata annak, miért nem alakult ki a horvát szakirodalomban új műfajként az archaikus népi imádság. Ezeket többnyire „vallásos énekek”, ritkábban pedig „imádságochkák” (molitvice) néven tették közzé.

Már a 19. század közepétől olvashatunk ilyen szövegeket a különféle – regionális, országos vagy szélesebb tematikájú – gyűjteményekben. Kukuljević Sakcinski már 1847-ben közzétett néhány archaikus népi imádságot. Ezek:

² *Apokrifne molitve, gatanja i priče*

A bűnös lélek ítélete (186–192.), *Három égi madár* (207.), *A csalogány éneke-lés Mária ágyánál* (209–210.), *Madarak* (215.), *János és Mária* (220.) és *Mária és a fiatal vasárnap* (újhold vasárnap) (246.); Senjben pedig egy nagyon archaikus, kereszténység előtti, pogány elemekkel tarkított szöveget közölt *A nap anya tanítása* (161.) címmel (Kukuljević Sakcinski 1847.).

Fran Kurelac sem hagyta ki ezt a műfajt, amikor a grádistryei horvátoknál gyűjtött népdalait megjelentette: a legtöbbet az *Egyházi történetek* (Priče crkovne) fejezetben, de egyet – a *Felrepült három kis madár* (Izletile tri drobne ptičice) kezdetű – a *Régi énekek* (Pesme starodobne i starotrajne) között adott ki (Kurelac, 1871, 295.).

Franjo Ksaver Kuhač szintén sok imádságot szedett össze, amelyek a „jugoszláv népdalok” (*Južnoslovenske narodne popijevke*) öt kötetében elszórtan láttak napvilágot. *A föld az éggel perlekedik* (*Zemlja se sa nebom kara*) című kolduséneket nála valamivel korábban tette közzé Juraj Lahner (Lahner, 1931, 63–64.).

Az Isztria és a Kvarner-szigetek népdalait bemutató monográfiában huszonöt szöveg képviseli a népi vallásosságot – köztük koledák és koldusénekek is –, amelyek közül tizenkilencet Jakov Volčič gyűjtött össze. A kötetben, amelyet a *Naša sloga*, az isztriai horvátok nemzeti mozgalmának lapja adott ki, Volčičről – többek között – a következő olvashatjuk: „Most káplán a Pazin melletti Porečeben. Ez az idősebb férfi, az elhunyt Fran Kurelac közeli barátja, Krajnából hozzánk költözve megértette küldetésének lényegét (...) Mindent közzétett a Slov. Glasnikban, amit fontosnak tartott” (Volčič, 1997, 16.)

A 19. század végén Pécs környékén gyűjtött népdalokat, népmeséket és népszokásokat Nikola Tordinac: s eközben archaikus népi imádságokat is leírt (Tordinac, 1986).

Amint már jeleztük, Vinko Žganec a muraközi egyházi népénekek között dallamlejegyzéssel együtt jelentetett meg néhány archaikus népi imádságot is – például a *Mária álma* típusút (Žganec, 1925, 100–101.). Ennek egy változatát Frankovics György közölte Tótszentmártonból (Franković, 1993, 83.).

Népi vallásos költészetként három kötetben adott ki archaikus népi imádságokat a *Jeronimska knjiznica* sorozatban Juraj Lahner, aki a zágrábi vincés nővérek lelkésze volt. Ezek: a *Horvát népi vallásos költészet* 28 imával (Lahner, 1926), 40 imádsággal a *Jézusról és Máriáról* című könyvecske (Lahner, 1928), valamint 50 imával a *Isten szentjeiről* című kiadvány (Lahner, 1931). Lahner kétfajta értékükre utal: „Ezekbe a keresztény vallási költeményekbe a népünk a legnagyobb, a legmélyebb és a leggazdagabb gondolatait és érzelmeit foglalta oly nagy szépséggel és édességgel, hogy e szövegek minden kétséget kizáróan egészében a népköltészetünk legszebb és legértékesebb részét képezik – írta ezzel kapcsolatban Lahner, majd így folytatta: – Értéküket növeli rendkívüli régiségük, és így ezek a horvát kultúra legrégebbi emlékei is” (Lahner, 1928, 3.). Lahner már az első soraiban figyelmeztetett arra, hogy különbséget kell tenni a keresztény-katolikus valláshoz kötődő és a régebbi emlékek között: utóbbiakban pedig több téves tartalom is található. De e szöveganyag „a horvát néplélek megismerését” szolgálja (Lahner, 1928, 3.).

Nemcsak a magyar nyelvterület nyugati részén élő grádistryei horvátok őrizték meg archaikus népi imádságaikat, hanem a romániai – erdélyi –, tehát

a keleti magyar nyelvterületen élő horvátok is. O. Petar Vlašić koledák között publikált imákat e vidékről (Vlašić, 1928, 46–48.).

Dalmáciában gyűjtött ilyen anyagot Lujo Plepel, és 1930-ban *Dalmát vallásos népköltészet és legendák* címmel adott ki kötetet (Plepel, 1930).

A horvát néprajzi kutatásban Nikola Bonifačić Rožin írt először önálló műfajként az archaikus népi imádságokról. Igaz, csak marginálisan foglalkozott velük a „rövid lírai alakzatok” között a horvát irodalom öt évszázadát bemutató sorozat egyik kötetében. Többek között bemutatott egy régi imádságot, amelyet egy glagolita pap jegyzett fel 1564-ben Isztriában. Ennél is régebbi az az átok-szöveg, amely egy Párizsban őrzött glagolita kéziratban található (Bonifačić Rožin, 1963, 322. és 204.).

A horvát archaikus népi imádságokról – „népi vallásos költészet”-ként – átfogó áttekintést Jeronim Šetka nyújtott (Šetka, 1969 és Šetka, 1970). Tartalmuk szerint a következőképpen csoportosította őket: „kegyes elbeszélések, legendák, (...) amelyeket az Egyház nem tekint biztos igazságnak”, „a pogány vallás mitológia maradványai”, „a különféle szekták téves tanításának maradványai” és „a népi jámborság gondolatai, érzelmei” (Šetka, 1970, 189.). Šetka kiemelte, hogy „néhány imádságnak – amelyek Jézus szenvedéséről és a Szűzanya fájdalmáról szólnak – nagyon jellegzetes a befejezése” (Šetka, 1970, 192.). Ez az a bizonyos klauzúra vagy záradék, amelyről részletesen írt a műfaj nagy rendszerezője, Erdélyi Zsuzsanna, amelyben a bűnbocsánatra és más „kedvezményre” kap ígéretet az ima elmondója, ha a záradéknak megfelelően jár el. „Talán ezeknek és hasonló részeknek köszönhető, hogy az imák rendkívüli módon terjedtek és évszázadokon át megőrződtek a népnél” – véli Šetka (Šetka, 1970, 193.). Ezt más kutatók is többször megerősítették, noha az archaikus népi imádságok nemcsak a záradék miatt virágoztak évszázadról évszázadra. „A falusi nép – írta Šetka – csaknem mindig ‘imádságocská’-nak nevezi” (Šetka, 1970, 188.).

Ritka az olyan horvát népköltészeti gyűjtemény, amelyikben ne szerepelne legalább egy ilyen szöveg. 1929-ben például Szabadka környékéről közölt tizenhárom bunyevác népi imádságot Ive Prčić, amelyeket továbbiakkal gyarapított saját gyűjtésével és elemzett Silling István (Silling é. n.).³ Az *Isztriai szökrönyben* Jakov Mikac pedig ezt írta: „A hosszú őszi és téli estéken, amikor a nők a tűz körül fontak és kötöttek, vallásos énekeket énekeltek, mint a *Három lélek sétál*, *Szent Katalin*, *Krisztus szenvedése*, *Szűzmaria*, *A lélek és a test vitája* és mások, Danama faluban pedig Szent Lőrincről, Szent Mártonról és más vallásos énekeket énekelnek (Mikac, 1977, 267.).

Az archaikus népi imádságok helyet kaptak a horvát irodalomtörténet nagy összefoglalásában is, bár nem önálló műfajként, hanem a népköltészet bemutatásánál hozott idézetekkel Maja Bošković-Stulli írásában, a sorozat első kötetének abban a felében, amelyben a középkori irodalom és a népköltészet kapcsolatát elemezte (Bošković-Stulli, 1978, 68–152.).

A horvát archaikus népi imádságok legújabb kötetét *A lélek mondá a testnek* címmel Marko Dragić állította össze. Ennek alcíme: *Horvát népi imakölté-*

³ Itt nem áll módunkban sem a teljes magyar, sem a nemzetközi kutatás archaikus népi imádságokkal kapcsolatos összefoglalását adni. Az egyre gazdagabb szakirodalomból utalhatunk például Silling bácskai és bánáti magyar gyűjtésére: Silling, 1995.

szet *Bosznia-Hercegovinából* (Dragić, 1997). Dragić saját és hallgatói gyűjtését az egyházi év rendjének megfelelően, valamint az imakönyvek rendjéhez igazodva szerkesztette meg. Könyvében a következő fejezetek találhatóak: adventi és karácsonyi, böjti és húsvéti, ima-énekek Jézushoz, ima-énekek Máriához, ünnepnapiak, reggeli, esti, szertartási, alkalmi és közösségi imák. A terepi gyűjtésnek köszönhetően a gazdag kötetben az imák életére, használatára is figyelemre méltó adatokat találhatunk. Például: „A szent Péter és Pál imát a pásztorok a közelmúltig akkor mondták, ha kígyót pillantottak meg” (Dragić, 1997, 191–192.). Dragić emellett a horvát népköltészet egyetemi tankönyvében számos archaikus imádságot is közölt (Dragić, 2007/2008).

E sorok írója még középiskolás diákként segített Erdélyi Zsuzsannának, aki a magyarországi nemzetiségek közül elsőként éppen a horvátoknál kezdett archaikus népi imádságokat gyűjteni: 1976-ban a vasi grádistyei horvát falvakban (Nardán, Felsőcsatáron, Horvátlövön és Szentpéterfán), továbbá a szomszédos, németek lakta településeken (Vaskeresztesen és Pornóapátiban). Önálló gyűjtést is végeztem a grádistyei és a zalai horvátoknál, valamint Kásádon, ebből néhány közlés és elemzés napvilágot látott (Horváth, 1990, 1991, 1998 és Horvat, 1994).

Begovác Rózsa a mohácsi délszláv bázismúzeum munkatársaként, majd később a pécsi múzeum muzeológusaként gyűjtött archaikus népi imádságokat a magyarországi horvátoknál, elsősorban Somogy és Baranya megyékben. Gyűjtését „*Megyek aludni, Isten szólítani, Máriát dédelgetni*” címmel 1993-ban jelentette meg. Rendszerezése alapjául az egyházi év szolgált: karácsonyi ünnepkör (advent, karácsony, vízkereszt), húsvéti ünnepkör (nagyböjt, nagyhét, húsvét), pünkösöd, Mária-énekek, temetésiek. Azonban a gyűjtemény utolsó két csoportjában nincsenek archaikus imádságok (Begovac, 1993).

Frankovics György saját gyűjtését mások közléseivel egészítette ki, amikor a magyarországi délszlávok népi imádságainak kötetét összeállította. Az anyag horvát nyelvű tematikus felosztása kissé pontatlan, következetlen: ráolvasások és imák archaikus motívumokkal; archaikus imák és védő erejük; Jézus születése – Szállást keres a Szentcsalád; Mária siralma; Jézus szenvedése és halála; Mária fájdalma; Jézus feltámadása; szentek az imákban meghatározott keresztény szimbólumokkal; „Mestereknek Mestere”; archaikus imádságok. A kötetben több olyan szöveg szerepel, amely nem archaikus népi imádság (Franković, 1993).

Az archaikus népi imádságok kora – a szóbeliség és az írásbeliség interferenciája. Számos archaikus népi imában együtt jelenik meg a keresztény üzenet és az azt megelőző korszak tradíciója. „A szövegek egyes nehezen érthető vagy érthetetlen töredékei e részek nagy múltjára utalnak” – erősítette meg a más szakemberek által is tapasztaltakat, és másokhoz hasonlóan értelmezi azokat Estela Banov (Banov, 2000, 132.). Másutt pedig Banov így fogalmaz: „A vallásos költészet a legrégebben feljegyzett horvát irodalom körébe tartozik. Az ‘Az év minden idejében’, az ‘Isten született Vitliomban’, és az ‘Égi király született’ karácsonyi énekek például több kéziratban megjelentek a középkori kéziratok énekeskönyvektől kezdve (13–15. század), ugyanakkor ma is éneklék azokat” (Banov, 2000, 57.).

Ismerünk olyan középkori feljegyzéseket – esküket és a bajelhárító, védő, azaz amulett-szövegeket –, amelyek az archaikus imádságokhoz sorolhatók. Bošković-Stulli szerint a legjelentősebb horvát amulett-szövegeket a 14–15. század fordulóján jegyezték fel Észak-Isztriában, Beramban;⁴ az egyház már a középkorban tiltotta e szövegeket: egy 1486-os feljegyzése szerint „bűnt követsz el, ha magadnál cédulákat vagy szövegeket hordasz és hiszel bennük, vagy amikor bú-bájolsz” (Bošković-Stulli, 1978, 149.). Korábban már utaltunk más középkori szövegekre.

„Szent levél” címmel találtam egy 1946-ban feljegyzett amulett-szöveget Kásádon: ezen többek között „B.I.T.K.H.B.H.I.” jelzés állt, továbbá az, hogy ez „Jézus öt sebe”. (A papíron feljegyzett név szerint tulajdonosa „Márjanovics Mátá” volt.) A szöveg szerint: „Amikor a gróf látta ezt a levelet, megparancsolta szolgájának, hogy minden szolgájának magánál kell hordania azt, és ha valakinek vérzik a sebe vagy vérzik az orra, helyezték a seb egyik vagy másik oldalára e levelet és a vérzés nyomban eláll.” A középkori tiltások ellenére sem hagytak fel hát e szövegek alkalmazásával.

Az archaikus népi imádságok másik csoportját alkotják a vallásos epikus szövegek, amelyekből többek között Mária csodáit vagy egyes szentek életének, legendájának egy vagy több epizódját ismerhetjük meg.

Az archaikus imádságok szoros kapcsolatban állnak a misztériumjátékokkal is. A horvát misztériumjátékok monográfusa, Francesco Saverio Perillo kiemelte, hogy „a horvát egyházi színjáték kezdetei eredetiek, azaz mentesek az analóg olasz, francia és német műfaj hatásaitól (Perillo, 1978, 15.). De az elemzésnél ezzel kapcsolatban már nem következetes, s nem is lehet az. A többnyelvűség a középkori rendházaink legtöbbszörében általános volt. Az archaikus imádságok nemzetközi terjesztésében jelentős szerepet játszó ferenceseknek emellett nemzetközi konventjei is voltak bizonyos időközönként. E közvetítés igazolására a jövendő kutatás talán majd közvetlen bizonyítékokat is felmutathat.

A horvát archaikus népi imádságokkal kapcsolatban az olasz mellett a magyar és a német hatással is számolnunk kell. Hogy a magyar anyagra hatott a horvát, az bizonyos, hiszen például mivel magyarázhatnánk különben a moldvai magyar archaikus népi imádságban szereplő „sulica” szót: „hosszu szulicával szulicálták” (Erdélyi, 1999, 567.)? A „sulica” horvátul a „lándzsa/dárda” szó. – Az archaikus népi imádságok nyomtatásban (is) való terjesztésére és széles körű földrajzi elterjedésükre utal az a grádistyey horvát archaikus imádságos és apokrif szövegű ponyva, amelyet Nardán gyűjtöttem, de valamikor a 20. század elején nyomtatták Amerikában (Bencsics, 1990). Még egyes grádistyey horvát kéziratos imakönyveket is „a távoli idegenben Amerikában” írtak, amint azt horvátul róttá fel füzete elején a horvátlövői Pintér Júlianna 1908. szeptember 14-én (lásd: Erdélyi, 1990, 95.).

A hazai horvát archaikus népi imádságok régiségére utal, hogy a grádistyey horvát szövegekben használják az aorisztoszt (Sučić, 2003, 197.). A régies igeidők használata egyébként stílussajátosságnak is tekinthető. A magyar archaikus népi imádságokban tömegével maradtak fenn nyelvi archaizmusok (Erdélyi, 1988, 717.).

⁴ A település neve ismert a templomának freskóján látható Haláltánc-jelenet miatt.

Az archaikus imádságok felosztása

Az előadás alapján. E szövegek jelentős hányadának a Passió a témája. A *Mária álma* is idetartozik. Egyes archaikus imádságok az esztendő ünnepeivel kapcsolódtak – ahogy a szenvedéstörténet is. Ivan Milčetić arról tudósított, hogy a 20. század elején két archaikus népi imádságot a horvátoknál koledálaskor énekeltek: a „*Kereszt megy az égen*” és a „*Menjünk aludni, Istent szólítani*” imákat „Dobrinjban a gyerekek a koledálaskor énekeltek” (Banov, 2000, 116–117.). Ehhez hasonló vagy esetenként (szinte) azonos szövegeket más vidékeken családi körben vagy kegyes társulatoknál mondtak el.

Az *Arany Miatyánk* párbeszédese, meditatív imádság, amelyben a Szűzanya kérdéseire Jézus megválaszolja, mit fog csinálni a nagyhét napjain, azaz a szenvedéstörténet összefoglalása hangzik el. Értelemszerűen a nagyhéten imádkozzák. Még nem sikerült egy lehetséges közös forrást megtalálni, de ismert egy 15. századi német változat. Eddigi adataink alapján a 19. századtól pedig horvát, szlovén, cseh, szlovák és magyar variánsai is léteznek (*Miatyánk*, 2004, 108., Kozar, 2001, Novak, 1983, 34.). Egy német ferences, Johannes Gristsch prédikációs gyűjteményében a nagyhét hasonló tagolása jelent meg, és a történések többször hasonlítanak az *Arany Miatyánk*ban lévőkhöz. A középkori olasz devóciós gyakorlat mellett ez más – egy vagy több – lehetséges forrás meglétére emlékeztet minket, amint erre Medgyessy Smickli Norbert figyelmeztetett (Medgyessy S., 2002). Ez a típus is megjelent ponyván: horvát nyelven 1884-ben adták ki Budapesten (Zlatni, 1884).

A szimbolikus képek alapján. Tánczos Vilmos az archetipikus szimbólumok elemzésével osztályozta az archaikus népi imádságokat. Azaz képekre (K:01 és további jelölések) – összesen az alább sorolt 31 képre – osztotta az archaikus imákat, olyanokra, amelyek szimbolikus tartalmúak. E képeket további részekre is bontotta (a, b és más betűjelek a képek jelzése után). A romániai csángó magyarok imádságaiban 31 szimbolikus tartalmú képet különített el. Ezek a következők:

A csángó imák képei

- K:01 A reggeli imavégzés rítusait megjelenítő képek és keleten feltűnő égi látomás
- K:02 Mennyei látásban feltűnő gyermek Krisztus
- K:03 A pénteki kereszthalálra való emlékeztetés
- K:04 A mennybe való bebocsátás megtagadása
- K:05 A lélek mennybe jutásának képei
- K:06 Égi misét hallgató angyalok
- K:07 Krisztus a keresztfá gyümölcse, a mennyei templom létrejöttének záloga
- K:08 Gyász-jegyekkel székében ülő istenség vagy szent
- K:09 Gyászoló kozmosz, gyászoló mennyország
- K:10 A passió felidézése párbeszédese keretben
- K:11 Imazáradékok
- K:12 Hajnalban nyugvó Mária-kép
- K:13 Kakas általi ébresztés és Grál-jelképesség
- K:14 Hajnali égen repülő madár-képzet
- K:15 A teremtés–megváltás–üdvözítés hármasságát tartalmazó képsor
- K:16 Az üdvözítő eucharisztia metaforái

- K:17 Órzóangyal-kérés
 K:18 A haldoklót mennybe hívó angyali zene és a lélek felajánlása az angyaloknak
 K:19 A „gyónás-vallás” elmulasztásának megvallása
 K:20 A megvallott Isten „gyóntatott embere”
 K:21 Az esti imahelyzet metaforikus megjelenítése
 K:22 Esti defenzív fohász Krisztushoz és Máriához
 K:23 Az esti imák mágikus védettség-jegyei
 K:24 A Gonosz lehetetlenségelvű elhárítása
 K:25 A „Minden lélek az Urat dicséri, én is őt dicsérem...” defenzív fohász
 K:26 Felsorolást tartalmazó sztereotip esti fohászok
 K:27 Rögtönzésjellegű mutató kérések, fohászok
 K:28 Imafelajánlások
 K:29 A hálaadás szövegformulái
 K:30 Himnikus dicséretet tartalmazó akklamációk
 K:31 Értelmezhetetlen, romlott szövegű imarészlet

(Tánczos, 2000, 237–361.)

Tánczos K (azaz „kép”) kódjához hasonlóan az ő anyagából hiányzó, de a horvát imákban megtalálható képeket az S (azaz „slika” = kép) jelöléssel kódoltuk. Az új képeket nem rendeztük sorrendbe, mert némelyik a Tánczos-féle sorba illeszthető, míg mások nem. Ráadásul nyomban szembetűnik, hogy a horvát imák képeinek más a sorrendje, mint a magyaroké.

A horvát archaikus imádságok szerkezetéről. A horvát képsor konstrukciója a további elemzés nyomán alakítható ki. A horvát archaikus népi imák jellegzetessége a dialógusos részek állandó szerkezete:

- A) a hely megjelölése
- B) az ott valamilyen szituációban lévő (ülő, sétáló stb.) személy megnevezése
- C) odajön egy másik személy és megkérdezi a jelenlévőt
- D) a narrátor szövegében: „válaszol” X. Y.
- E) a jelen lévő személy válasza

Az A) és a B) felcserélhető. Csak ritkán jelölik meg az időpontot, ritkán határozzák meg a történet időbeliségét. (Ilyen esetben egy kis „v” betűindexszel jelöljük azt.)

Tehát például:

Denas Mlada Nedela rano zuorje rumena.
 Šetala se Marija gori-doli kre morja.
 Na ruka je nosila slatko ime Jezuša.
 Nega v knigu zavila sveten križon pokrila.
 Sretnula se z divojkom, svetom Mladom Nedelom.
 Pitala nu Nedela: Kam se šečeš Marija?

(Horvat, 1994, 8.)

Azaz:

Ma a Fialtal Vasárnap pirosón korán kel fel.
 Sétált Mária fel-alá a tengernél.
 Kezében vitte a drága nevet, Jézust.
 Könyvbe takarta, szent kereszttel lefedte.

Találkozott a leánnyal, szent Fialat Vasárnappal.
Kérdi tőle Vasárnap: Hová sétálsz, Mária?

A párbeszéd szerkezetét így írhatjuk le: $\text{A} + \text{B} + \text{C} + \text{D} + \text{E}$.

E szerkezet elsősorban a szenvedéstörténetet elmondó imádságoknál ragadható meg rendszeresen és tisztán, vagyis az S:10 szimbolikus képnél. Kisebb mértékben más képek is hasonlóan strukturálhatók a horvát imákban.

Figyelemre méltó, hogy a rövid mondatokkal, az igék gyakori használatával dinamikussá válnak a szövegek akkor is, amikor nincsenek párbeszéddek. Például:

Što panebu škripa
Majka sinka **ziba**
Na tanjem vlsaku
Vlasak **se otargne**
Majka sinka **dopade,**
Idnese ga na more
Na moru **su** galije
Pomogle nas Marije

Mi **csikorog** az égen
Anyja fiát **ringatja**
Vékonyabb hajszalacsán
A hajszalacska **elszakad**
Anyja fiát **felkapja** (?)
Elviszi a tengerhez
A tengeren hajók
Segítsenek minket a Máriák
(Begovac, 1993, 23.)

Kövér betűkkel emeltem ki az igéket.

Nézzük meg a Zánchos által elemzett magyar anyagban nem található képek példáit!

A kép jele	A kép szövege horvátul	A kép szövege magyarul	A gyűjtés és a megjelenés helye
S:32	Marija je Božja mat Ona će nam sreću dat	Mária Isten anyja Nekünk szerencsét ad	Senpal (Szentpál) Begovac, 1993, 12.
S:33	Križ se diže u nebesa	Kereszt emelkedik a mennyekbe	Katolj (Kátoly) Begovac, 1993, 12.
S:34	Nedjeljica nedjeljica Živog Boga kurunica Nit od krevlje Nit od mašće Ni od tjela Jezuševa Koje mu se semu sveta počjepalo Da bi mene nadjelio	Vasárnapocska vasárnapocska Az élő Isten koronácskája Sem a vérből (?) Sem a képzeletből (?) Sem Jézus testéből Amely az egész világment szétszabdaldótt (?) Hogy engem megajándékozna	Varašker (Varjaskér) Begovac, 1993, 18.
S:35	Kad sam pošla na onaj svjet Pitali su me Židovi Klete majke sinovi Kam ti ideš grješna dušo? Ne pitajte me Židovi Klete majke sinovi Zaš ja idem na naj svjet	Mikor mentem abba a világba (=túlvilágra) Kérdezték tőlem a zsidók Átkozott anya fiai Hova mész te bűnös lélek? Ne kérdezzetek zsidók Átkozott anya fiai Miért megyek abba a világba (=túlvilágra)	Budžak (Buzsák) Begovac, 1993, 18.

5:36	Zapiva orožak u zlatnoj gorici To ne bio orožak Već to bio krilati anđelak U krilu mu krizma U krizmi mirha U mirhi Marija govori Marija:	Megszóal a kakas az aranyos hegyecskén Nem kakas volt az Hanem szárnyas angyal Szárnyában szent olaj (?) Szent olajban mirha Mirhában Mária Mária mondja:	Katolj (Kátoly) Begovac, 1993, 19.
5:37	To su čuli anđeli Listak su pisali Prid Boga su nosili sam Bog govoraše:	Hallották ezt az angyalok Levelet írtak Isten elé vitték maga Isten mondta:	Katolj (Kátoly) Begovac, 1993, 19–20.
5:38	Sveta Kata Katerina Prva Božja mučenica Bičom bičovana Šibom šibovana U kolo vitana, Prid Bogom pitana: Bolu l' tebe rane tvoje? Ne bolu me rane moje Već me boli srce moje Na Isusa gledajući (...) Tako sveta Kata govoraše: O Isuse! Smiluj mi se! Primi mene pored tebe!	Szent Kata Katalin Isten első vértanú nője Ostorral ostorozott Vesszővel vesszőzött Kérébbe törött, Isten előtt kérdezett: Fájnak-e a sebeid? Nem fájnak a sebeim Hanem a szívem fáj Jézusra tekintve (...) Így szólt szent Kata: Ó, Jézusom! Könyörülj rajtam! Fogadj engem magadhoz!	bunjevačka molitva (bunjevác imádság) Begovac, 1993, 21–22. = Bálint II., 1977, 496.
5:39	Sveta Kato Katalena Prva Božja mučenica Koja si se mučila Za dvanajst pondeljak Za trinajst utorak Svetom bičom bičovana Na koleso vitlovana Sveta krv kapljaše	Szent Kata Katalin Isten első vértanú nője Aki szenvedtél Tizenkét hétfőn Tizenhárom kedden Szent ostorral ostoroztak Kérébbe húztak Szent vér hullott	Dušnok (Dusnok) Begovac 1933. 22.
5:39	Neg mi pokaže stazicu Da nek otidem sa ladne vodice Da nek perem ručice U moje grešne dušice	Mutasson nekem ösvényt Hogy elmenjek a hideg víztől Hogy csak bűnös lelkecskén Kezecskeit mossam	Budžak (Buzsák) Begovac, 1993, 26.
5:39	Kud je tanka stazica Koja vodi na svetu vodicu Da zamočim desnu ručicu Da operem grešnu dušicu. Di se anđeli mivaše Čašicom polivaše Kad tu časa zvekne Po svim svetu jekne Svi se ljudi sakupiše Dragog Boga ljubiše	Hol van a vékony ösvény Amelyik a szent vízhez vezet Hogy megmártsam jobbotam Hogy megmossam bűnös lelkecskémet. Ahol angyalok mosakodtak Csészécskével öntözködtek Mikor a csésze megcsendül Egész világ zendül Minden ember egybegyűlt A drága Istent szerették	Starin (Drávasztára) Begovac, 1993, 27.
5:39	Marija gospa bile ruke umivala, Grišne duše je napajala.	Mária úrnő fehér kezét mosta, Bűnös lelkeket itatott.	Hrvatske Šice (Horvátlovő) Franković, 1993, 137.

5:40	Bože naš Vodi nas, U taj kraj. U tim kraju lepi raj, I u raju crkvice. U crkvice Marija, Pišće, plače, gorke suze stače Kano vinska jagodice. K njoj dolazi Sveti Jožef Pa nju pita:	Uram, vezess minket, abba a világba. Abban a világban szép paradicsom, És a paradicsomban templomocska. A templomocskában Mária, Visít, sír, Keserű könnyet hullat Mint a szőlőszem (?). Odamegy hozzá Szent József És kérdi tőle:	Martinci (Felsőszent- márton) Begovac, 1993, 33.
5:41	„Ne boj se ti, Marijo, Štani na moju levu nožicu Pa ćeš videt kroz moju ručicu, Svoga sina.”	„Ne félj, Mária, Állj a bal lábacsámra És a kezecskémen át látni fogod Fiadat.”	Martinci (Felsőszent- márton) Begovac, 1993, 33.
5:41*	Al govori Sveti Petar i Nikola: „Klekni, Majko, na desnicu nogu I pogledaj suncu visokomu, Ugledat ćeš dvanaest apoštola I med njima velika lepota, Od sunca žarkija, Od meseca svetlija, Od zvezda sjajinja.”	De szól Szent Péter és Miklós: „Térdelj, Anya, a jobb lábadra És tekints a magas napra, Meggillantasz tizenkét apostolt És köztük a nagy szépség, A naptól fényesebb, A holdtól világosabb, A csillagoktól ragyogóbb.”	Kašad (Kásád) Franković, 1993, 85–86.
5:42	Šetala se Marija, Po tom polju po raju. Ona šeće rastiću O, rastiću, rastiću I po Bogu vratit ću Širi grane do zemlje Pokri sinka i mene Éto idu Židovi Klete majke sinovi Sinka će mi oteti I na križ ga raspeti	Sétált Mária Abban a mezőben a paradicsomban. Odasétál a tölgyecskéhez Ó, tölgyecske, tölgyecske És Isten által visszaadom Hajtsd ágaid a földig Takarj fiammal engem is Lám jönnek a zsidók Átkozott anya fiai Elveszlik fiacskámat És keresztre feszítik	Novo Selo (Tótújfalú) Begovac, 1993, 45.
5:43	Éto idu Židovi Klete majke sinovi Oj, brezica brezica Što pod tobom žuti Il' je sunce il' mesec Il' je zlatna jabuka nit je sunce nit mesec Već je zlatna jabuka Tu Isusa ufate I na križ ga raspeše	Lám jönnek a zsidók Átkozott anya fiai Ó, nyírfácska, nyírfácska Mi sárgállik alattad Nap-e vagy hold-e Netán arany alma Sem nap sem hold Hanem aranyalma Ott Jézust elfogták És keresztre feszítették	Novo Selo (Tótújfalú) Begovac, 1993, 45.
5:44	Na kamenu Gospa kleči, Prste lomi, suze roni, Vjernog Boga moli. Al govori Sveti Petar i Nikola: „Što ti, Majko, klečiš I u srcu ječiš? Prste lomiš, suze roniš, Vjernog Boga moliš?”	Kövön térdel az Úrnő, Ujjait tördeli, könnyeit ontja, A hú Istent kéri. De szól Szent Péter és Miklós: „Miért térdelsz te, Anya, És szívedben jajveszékelsz? Ujjaid tördeled, könnyeid ontod, A hú Istent kéred?”	Kašad (Kásád) Franković, 1993, 85.

5:44	Sidi Marija usred gore nebeske, Rano želno Boga moli, Iz sveg srca suze roni. Njoj dolazi Sveti Ivan: „O, Marijo, šta si sila Usred gore nebeske? Rano želno Boga moliš, Iz sveg srca suze roniš?”	Űi Mária az égi hegy közepén, Korán vágyva Istenhez imádkozik, Teljes szívéből könnyeit ontja. Odajön hozzá Szent János: „Ó, Mária, miért Űltél le az égi hegy közepén? Korán vágyva Istenhez imádkozol, Teljes szívedből könnyeidet ontod?”	Kanda Franković, 1993, 86.
5:45	Jezušek se rodil Betlehemu varošu; Stvoril nebo i zeml'u, Dal 'e čoveku dušu i tielo.	Jézuska született Betlehem városában Éget és földet teremtett, Lelket és testet adott az embernek.	Pustara (Semjénháza) Franković, 1993, 96.
5:46	Gora u gori, u gori je crikivica, U crikivici je stuol, u stuolu je zipčica, U zipčici leži sam Jezuš Kristuš, Polag njega kleči Blažena Divica Marija, Ona rećie:	Hegy a hegyben, a hegyben templomocska A templomocskában asztal, az asz- talban bölcsőcske, Bölcsőcskében maga Jézus Krisztus fekszik, Mellette térdel az áldott Szűz Mária, Ű mondja:	Hrvatske Šice (Horvát- lővő) Franković, 1993, 136.
5:47	Odnese ga na morje Na morju su galije	Élviszi a tengerhez A tengeren hajók	Dušnok (Dusnok) Begovac, 1993, 14.
5:48	V ravnom polji novi kloštri, O Marija, o Marija! Uza njih je uska staza, Po njoj hodi božja mati. Ona vidi tri putniki (Ono nisu tri putniki, Nego božji tri angeli). Pitala ih božja mati:	Égyenes mezőkben új kolostorok, Ű, Mária, ó, Mária! Mellettük van szűk ösvény, Rajta jár az Isten anyja. Ű három utazót lát (Azok nem három utazók, Hanem Isten három angyalai). Kérdezte őket Isten anyja:	Velika Narda (Magynarda) Franković, 1993, 165.
5:49	Sveti Petar rajnska vrata, Za vratima zlatni toranj, Za njim sedi otac Bog. K njem dolazi sveti Petar, Sveti Petar, Božji meštar. Upita ga sveti Petar, Sveti Petar, Božji meštar:	Szent Péter égi ajtó, Ajtó mögött aranytorony, Mögötte Űl Atyaisten. Odamegy hozzá Szent Péter: Szent Péter, Isten mestere. Meggkérdezi tőle Péter, Szent Péter, Isten mestere:	Brlobaš (Szentborbás) Franković, 1993, 168.
5:50	Kad je Divica Marija v Betlehemu na brigu zaspala, došao je k njoj Boži Sin i nje dragi anđelak i reće njoj:	Amikor Szűz Mária Betlehemben a hegyen elaludt, odajött hozzá isteni Fia és drága angyalkája és mondja neki:	Koljnof (Kópháza) Franković, 1993, 132.

Befejezésül. A magyarországi horvát archaikus népi imádságok szim-bolikus képeit csupán az ismert szövegek egy részénél vizsgáltuk meg. Így is figyelemre méltó eredményre jutottunk. Ha a további hazai gyűjtést, sőt a horvátországi anyagot is bevonjuk az elemzésbe, akkor alakíthatunk ki egy képek közötti lehetséges szerkezetet, sorrendet. E sajátos műfaj jelentőségéről, szerepéről ezáltal további válaszokra lelhetünk.

Más módszerű elemzésnek is érdemes alávétünk ezt a különös, sok évszázados műfajt. Éppen a régiségét szükséges majd megkísérelni minél alaposabban adatolni, hogy történeti rétegeit, időbeli változásait precízen megragadhasuk, megkülönböztethessük. Az archaikus népi imádságok további elemzésével a népi vallásosság mellett a mentalitástörténet is fontos tanulságokkal gazdagodhat.

Irodalom

- Banov, Estela, 2000, *Usmeno pjesništvo kvarnerskoga kraja*, Književno-jezična knjižnica, 32. HFD, Rijeka
- Begovac, Ruža, 1993, "Idem spati Boga zvati i Mariju milovati ...", Hrvatski institut, Pečuh
- Bencsics, Nikolaus, 1990, *Apokryphische Literatur bei den Burgenländischen Kroaten*, u: *Croatica – Slavica – Indoeuropaea*, Wiener slavistisches Jahrbuch, Ergänzungsband VIII. Wien, 13–19.
- Bošković-Stulli, Maja – Zečević, Divna, 1978, *Usmena i pučka književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti* 1. Liber – Mladost, Zagreb
- Dragić, Marko, 1997, *Duša tilu besidila. Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda, Mala naklada kuća Sveti Jure 2007/2008, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti. (Fakultetni udžbenik)
- Erdélyi Zsuzsanna, 1988, *Archaikus népi imádságok*, i: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar népköltészet. Magyar néprajz* V. 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 692–748.
- 1999, *Hegyet hágék, lőtöt lépék, Archaikus népi imádságok*, 3. bővített kiadás, Kalligram, Pozsony
- 2001, *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*, Kalligram, Pozsony
- Franković, Đuro (urednik), 1993, *Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj* 10. Budapest
- Horváth, Sándor, 1990, *Szent Fiatal Vasárnapocská. A zalai horvátok népi vallásosságából*, u: *Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon*, Lovik, Sándor – Horváth, Pál (urednici), *Vallástudományi tanulmányok* 3. MTA Filozófiai Intézet, Budapest, 77–102.
- Kačanovskij, Vladimir, 1881, *Apokrifne molitve, gatanja i priče*, Starine XIII, JAZU, Zagreb
- Kuhač, Franjo Šaver, 1878–1941, *Južnoszlovjenske narodne popievke*, 1–5, Zagreb
- Kurelac, Fran, 1871 (2010), *Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvarsakoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih*, Zagreb, 1871 – Reprint: Šandor Horvat: *Pogovor*, Budapest, 2010
- Lahner, Juraj, 1926, *Hrvatske narodne pobožne pjesme, Jeronimska knjižnica* 223, Zagreb
- 1928, *Od Isusa i Marija*, Jeronimska knjižnica 255, Zagreb
- 1931, *Od svetaca božjih – hrvatske narodne pobožne pjesme*, Jeronimska knjižnica 346, Zagreb
- Medgyessy S. Norbert, 2002, *Az Arany Miatyánk-ének eredetének vizsgálata*, Vasi Szemle LVI/2. Szombathely, 253–264.
- Milčetić, Josip, 1917, *Koleda u Južnih Slavena. Na osnovi istoričkih vijesti, narodnih pjesama i običaja našeg vremena*, ZNŽO 22, Zagreb, 1–124.
- Plepel, Lujo, 1930, *Dalmatinske pobožne pjesme i legende*, Tiskara "Kačić", Šibenik
- Silling, István, é. n., *Magyar és délszláv népi imádságok párhuzamai*, u: Silling István: *Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből*, Forum Könyvkiadó, 50–65.
- Šetka, Jeronim, 1969, *Majka Božja u hrvatskim narodnim pjesmama*, u: Kačić 2, Split, 301–392.
- 1970, *Hrvatska pučka religiozna poezija*, u: Kačić 3., Split, 187–265.
- Tánczos Vilmos, 2000, *Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei*, Krónika Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- 2001, *Myiss Kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*, Püski, Budapest
- Žganec, Vinko, 1925, *Hrvatske pučke popijevke iz Medumurja. Zbornik jugoslovenskih pučkih popijevaka* I. knjiga. Tisak Nadbiskupske tiskare u Zagrebu, Zagreb

Sokcsevits Dénes

Ütközőponton

Horvát, magyar és szerb integrációs törekvések
a bácskai bunyevác népcsoport történetében

Az újkori nemzeti integrációs folyamatok, a különböző nyelvjárást beszélő, de azonos kultúrkörhöz tartozó népcsoportok egységes nemzetké formálása (vagy az adott állam területén lakó más nyelvű kisebbségek integrálása, asszimilálása) Európa különböző tájain, különböző népeinél nem azonos módon és nem egyidejűleg zajlott. Nemcsak a kontinens fejlettebb nyugati fele és Közép-, valamint Kelet-Európa között mutatkoztak meg eltérések a modern nemzetek kialakulása során, hanem egy régió belül is a folyamaton belül fáziskülönbségek jelentkeztek. Közép-Európában a magyarság (legalábbis a történelmi Magyarország határain belül) a 19. század közepére, legkésőbb 1848-ra, a nemzetállam létrehozására képes modern nemzet számos jellegzetességével rendelkezett, sőt a nemzeti kultúra, oktatás, tudomány fejlesztéséhez szükséges intézményrendszer alapjait is lefektette (persze utóbbi végül a kiegyezés után épült ki teljesen). Más térségbeli népek körében e folyamat csak fáziskéséssel következett be. Sajátos helyzetet foglaltak el az európai nemzeti-nemzetállami integráció terén az államjogilag, területileg erőteljesen széttagolt népek (németek, olaszok, horvátok) egységtörekvései. Tény az is, hogy e fáziskésésnek a térség középkori-kora újkori eredetű birodalmi is okozói voltak. Ráadásul a Baltikumtól az Adriáig és a Fekete-tengerig terjedő térség népeinek nemzeti, nemzetállami törekvései nemcsak területi elképzeléseikben, de az egyes rokon (vagy nem rokon, de egy adott ország területén kisebbségben élő) népcsoportok saját nemzetbe tervezett integrálása terén egymással is összeütközésbe kerültek, nemzeti integrációs törekvéseik keresztezték vagy ki is oltották egymást.

A kora újkorban a ma is többségében horvát etnikai területről, Horvátországból (Dalmácia szárazföldi része), illetve Nyugat-Hercegovinából a távoli Bácskába eljutott bunyevác népcsoport sorsa nagyon sok hasonlóságot mutat az ugyancsak a modern nemzeti integrációs folyamatok megindulása előtt Moldvába került csángó magyar etnikuméval. Mindkét népcsoport a modern horvát, illetve magyar nemzeti integrációt megelőzően vándorolt idegen vidékre. Mindkét népcsoport esetében külső erők mindent elkövettek (elkövetnek) a 19. század végétől napjainkig, hogy megakadályozzák a magyarságba, illetve horvátságba történő (vissza)integrálásukat.

A bunyevác bevándorlás és az eredet rövid története. A magyarországi bunyevácok őshazája a 19. századi vélekedéssel ellentétben nem a Neretva bal parti mellékfolyója, a szállásterületük peremén folyó Buna vidéke (e vélemény szerint a bunyevác szó is a Buna földrajzi névből származik, ami ellentmond a horvát nyelv hangtani szabályainak). A bunyevác népesség magterülete a Di-

nári-hegység és a Split feletti Svilaja közötti vidék, illetve Délnyugat-Bosznia és Nyugat-Hercegovina. Ezt az őshazaelméletet a bunyevácok nyelve is igazolja: a što nyelvjárás nyugati ágának újabb hangsúlyozású (tehát nem archaikus), s emiatt valamennyi magyarországi horvát népcsoport közül a horvát irodalmi nyelvhez legközelebb álló, de nem ijező, hanem íző változatát beszélik, alapvető szókincsük horvát, de beszédükbe dalmáciai horvát ča nyelvjárású elemek és olasz jövevényszavak is keveredtek a többi délszláv népcsoportra is jellemző nagyszámú török eredetű szó mellett. Egyes kutatók szerint e hegyvidék katolikus vallású vlach pásztoraik képezték a magvát a bunyevác népcsoportnak, és elnevezésük is az e vidéken használatos, kőből rakott pásztorkunyhókat jelölő szóból – bunja (többes szám: bunje) – ered. A bunyevátság egésze aligha származhat a nem túl nagy létszámú balkáni katolikus vlachoktól.

A bunyevácok a 17. század második-harmadik évtizedének fordulóján többségükben a török által megszállt Horvátországból, a likai és klisszai szandzsákból (utóbbihoz Nyugat-Hercegovina ma is közel száz százalékban horvát többségű területei is hozzátartoztak) költöztek a Duna mentére, amit már régebben, ferences és más keresztény források alapján feltételeztek egyes történészek, de ezt az állítást az újabb kutatások oszmán források alapján egyértelműen igazolták.¹

Tehát e ma is horvát etnikum által lakott területekről rajzolt ki az oszmán hódítások következtében a 15–17. században a bunyevác népesség mai horvátországi lakóhelyeire: Észak-Dalmáciába, Lika és Gorski kotar vidékére, a Velebit hegység aljába, valamint a távoli Bácskába. A bunyevác népcsoport zöme ma a Horvát Köztársaságban él, de Délnyugat-Bosznia és Nyugat-Hercegovina horvátsága is eredetében, nyelvjárásában a bunyevácokhoz köthető vagy velük rokon. Új horvátországi lakóhelyeiken a 18. századi források és ma is létező helynevek (pl. Bunjevci község Gorski kotarban) tanúsága szerint ugyanúgy használták a bunyevác nevet, mint a Duna mentére költözött társaik.² Utóbbiak több hullámban vándorolva a 17. század folyamán a többi bunyevác közösségtől, a horvát etnikai tömb egészétől messze elszakadva jutottak el a Bácskába. A vezeték- és keresztnevek kutatása azonban egyértelműen bebizonyította, hogy a horvátországi tájakon élő bunyevácok és Magyarországra került testvéreik valaha közös fészekből vándoroltak szét. Az ideköltözött bunyevátság, távolra kerülve az anyanemzet etnikai területétől, sajátos, egyedi jegyeket felvéve, különálló népcsoportként él, akárcsak az erdélyi magyarságból kiszakadt moldvai csángók. Bácskában a bunyevácok tömeges letelepedésére csak a 15 éves háború után került sor, amikor a mohácsi csatát követően ideköltözött ortodox vlach és szerb népesség a háború miatt elhagyta Észak-Bácskát. Helyükre települtek a latin nyelvű forrásokban szinte kizárólag dalmata vagy illír néven nevezett bunyevácok és sokácok (kivételt az osztrák tisztok és tisztviselők által

¹ Moaçanin, Nenad, *Turska Hrvatska*, 1999, Zagreb, 96–97.

² Ezt megerősíti Martin Brajković zenggi püspök egy levele 1702-ből, amelynek bevezetőjében Lika lakóit ismerteti. Idézi Pavelić Rikard, *Stope predaka. Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici*, 1999, Rijeka, 98–100. Egy korábbi zenggi püspök, Sebastijan Glavinic (1630–1699) egyenesen azt írta, hogy a bunyevácok magukénak érzik a bunyevác elnevezést, ugyanakkor határozottan tiltakoznak, ha vlachnak nevezik őket (Sekulić, Ante, *Bački Bunjevci i Šokci*, 1989, Zagreb, 20.).

írt dokumentumok képeznek, ahol katolikus rációként jelölik meg őket, de ugyanekkor a szomszéd etnikumokat jobban ismerő Baranya vármegyei magyar hatóságok a rác névvel kizárólag az ortodox vallásúakat illették). Bácskában a bunyevác név első és Magyarországon sokáig egyedüli hiteles említése egy 1622-ből származó, a római Hitterjesztési Bizottsághoz írott levél, melyben Matkovics Simon nevű világi pap önálló plébánia létesítését kéri számukra (parochiam Bunievci in archidiocese Colocensis). A köreiből kikerülő írástudók, ferences szerzetesek, nemesek vagy polgárok a 19. századig kizárólag a natio dalmatica vagy illyrica elnevezést alkalmazzák önmagukra és népcsoportjukra. Természetesen a natio itt nem modern nemzetet jelent, viszont hangsúlyoznám, hogy az említett írástudók anyanyelven írt műveikben sem a bunyevác, hanem legtöbbször az ilirčki (illír), slovinski (szláv) elnevezést használták, összhangban a 17. századi katolikus „illírizmus” törekvéseivel, amely vatikáni körökből indult ki, s célja egy közös délszláv irodalmi nyelv megteremtése révén az ortodoxokkal való unió elősegítése volt.

A törökellenes felszabadító harcok súlyos pusztulással jártak a Duna–Tisza közén, ennek ellenére nem szűnt meg a bunyevácok jelenlétének folyamatosága, a harcok elől elmenekülő népesség egy része visszatért. Az 1687-ben beköltöző bunyevác népesség a bevándorlás utolsó hullámának tekintendő.

A horvát nemzeti integráció. A horvát nemzeti integrációs törekvések rendkívül összetettnek bizonyultak és számos akadállyal kerültek szembe: ezek között fontos helyet foglalt el az etnikai terület széttagoltsága (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Isztria, Bosznia-Hercegovina, a ma Vajdaságnak nevezett, egykor Magyarországhoz tartozó terület, valamint más magyar, osztrák, sőt cseh-morva és itáliai vidéken élő szórványok), más kultúrájú, más vallású etnikumok markáns jelenléte részben ugyanazon a területen, s ehhez járult még a politikai függetlenség hiánya, amit csak részben ellensúlyozott a horvát nemesség mint hagyományos nemzettudat-hordozó politikai elitcsoport létezése, illetve az 1868 után a magyar–horvát kiegyezés keretében Horvát-Szlavónországban működő autonómia. A többi felsorolt területen azonban több ellenérdekelt fél is akadályozta a horvát nemzeti integrációt, emiatt az mélyen belenyúlt a 20. századba.

Az 1830-as években kibontakozó, Ljudevit Gaj vezette horvát mozgalom, az illírizmus más irányból közelített, mint a szerb, de hasonló felekezetek feletti (nyelvi-nemzeti) egység gondolatokat vallva ugyanazokba a falakba ütközött – legalábbis a szerbeknél és szlovéneknél, azonban követőkre talált a mai horvát nemzetet alkotó katolikus közösségeknél. A 19. század második felében az Ante Starčević és Horvát Jogpártja köreiben megszülető (nagy)horvát integrációs elképzelések viszont (magyar hatásra) a francia államnemzeti modell alapján egy részben történetileg is létező, részben, imaginárius, területileg kiterjesztett történeti horvát államjog alapján kívántak létrehozni egységes horvát államnemzetet, szintén tudatosan, szándékosan figyelmen kívül hagyva a vallásfelekezeti különbségeket. A dualista korban Horvát-Szlavónországban és részben Dalmáciában előrehaladt a horvát nemzeti integrációs folyamat. Végül a 20. században a horvát nemzeti integráció teljes sikerrel járt Dalmáciában, s erőteljesen előrehaladt Bosznia-Hercegovinában, de legalábbis a húszas évek végén, illetve a harmincas években, a bácskai bunyevácok között is.

A bácskai bunyevácok és sokácok, és a magyar nemzeti integrációs törekvések. A dualista korszakban a megyei és egyéb helyi hatóságok gyakorlata, különösen a vegyes lakosságú területeken – mint pl. Észak-Bácska –, az esetek többségében a liberális 1868-as nemzetiségi törvénnyel szöges ellentétben az asszimilációs politikát részesítette előnyben. Nyilván ez utóbbit nem lehetett érvényesíteni az egy tömbben élő szerbek vagy románok körében. Esetükben nem is beszélhetünk számottevő asszimilációs veszteségről. A magyarországi szórványkisebbségek körében azonban már több sikert lehetett elérni, különösen a csak lokális etnikai csoporttudattal rendelkező bunyevácok, sokácok között. Egyik említett etnikum körében sem maradt fenn a 19. századra a népcsoport eredetére vonatkozó hiteles hagyomány. A korabeli magyar politikának pedig nem állt érdekében, hogy a korszakban már kibontakozó történeti kutatások eredményeit eljuttassa hozzájuk. Ehelyett 1867 után megindult a bunyevác népiskolák fokozatos átalakítása magyar tannyelvű oktatási intézményekké.³ Természetesen azokban az iskolákban is, ahol még a kisebbség nyelvén folyt az oktatás, az ún. nemzeti tárgyak tanítása teljes mértékben magyar szellemű volt. A kor magyar sajtótermékeinek többsége nyíltan propagálta az iskolai magyarosítást, s ebben az országos lapoknál sokkal buzgóbban vettek részt a helyi újságok. Ma már persze tudjuk, hogy a modernizációs folyamatok kezdetén a zárt etnikai közösségek felbomlása, az interetnikai kapcsolatok felerősödése (pl. az asszimilációt legjobban elősegítő vegyes házasságok elterjedése) csak a városokra volt jellemző és alig érintette a falusi közösségeket, míg az iskolai oktatás asszimilációs hatása elmaradt a korszak magyar közvélemény-formálóinak elvárásaitól. Pedig a helyi hatóságok támogatták a magyar nyelv terjesztését propagáló kulturális egyletek tevékenységét, s számos nemzetiségi településen hoztak létre magyar olvasókört, hogy a kisebbség jobban megismerje az államnyelvet, és a magasabb kulturális ismereteket már magyar nyelven sajátítsa el. A magyarosításban élen járó tanítókat a hatóságok kitüntették, a sajtó ünnepelte őket. Az újságokban heves támadások érték a kisebbség kulturális autonómiájáért, az anyanyelvi oktatás megőrzéséért fellépő nemzetiségieket.⁴ A magyarországi horvátok – kivétel nélkül katolikusok lévén – az ortodox szerbekkel ellentétben az egyház kisebbségmegőrző szerepére se igen számíthattak, sőt, a kalocsai egyházmegye területén, a bunyevác és sokác falvakban az 1880-as és 90-es években elszaporodtak a templomi nyelvhasználat körül kialakuló konfliktusok, melyek 1899-ben Hercegszántón odáig fajultak, hogy a falu egész sokác népesége katolikus vallását elhagyta, s belépett a szerb ortodox egyházba.⁵

³ Sekulić, A., *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb, 1989, 55.

⁴ A magyarországi horvátok körében zajló asszimilációt eddig kevesen kutatták. Különösen magyar nyelven nagyon kevés írás jelent meg e témában: Gulyás József, *Adalékok a dualizmus kori magyarosítás történetéhez a Muraközben*, Századok, 1968, 3–4. szám, illetve uő. (Josip Gujaš) horvát nyelven: *Prilozi proučavanju madarizacije Hrvata u Ugarskoj za vrijeme dualizma. Asimilacija hrvatskog življa u županiji Šomod (Somogy)*, Kolo, 1967/1. 544–554., illetve újabban: Mandić, Marin, *Prilog proučavanju odnarođivanja Hrvata u Mađarskoj*, Hrvatski znanstveni zbornik, Pécs, 1999. II/1. 75–79.

⁵ Az esetet a visszatérítés folyamatával együtt legátfogóbban feldolgozta: Velin, Stipan, *Pokret santovačkih Hrvata potkraj 19. stoljeća*, Hrvatski znanstveni zbornik, Pécs, 1999. II/1. 80–99.

A „bunjevác nemzeti újjászületés” és a horvát nemzeti integráció.

A bunjevác nemzeti mozgalom ideológiájára, a horvátságához, illetve a délszláv egység gondolathoz fűződő viszonyára a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben legnagyobb hatással a mozgalom elindítója, a bunjevác nemesi családból származó Ivan Antunović kalocsai segédpüspök volt. Antunović kihasználva az Eötvös-féle nemzetiségi törvény nyújtotta lehetőséget 1870-ben Bunjevačke i šokačke novine címmel megalapította a bácskai bunjevácok és sokácok (s egyben a magyarországi horvát népcsoportok) történetének első közéleti és politikai lapját. Antunović a lapban, illetve már előtte, az előfizetők toborzása érdekében kiadott kiáltványokban megfogalmazta az elindítandó nemzetiségi mozgalom fő céljait. A püspök legfontosabbnak az anyanyelv és kultúra megőrzését, az asszimilációs folyamat (elmagyarosodás) feltartóztatását tartotta. Miután politikai lapjának megjelentetését hamarosan a magyar hatóságok nyomására meg kellett szüntetnie, 1875-ben irodalmi és kulturális folyóiratot indított Bunjevačka i šokačka vila néven (eredetileg ez 1871-től a fent említett újság kulturális melléklete volt). Végül támogatásával alapították meg 1884-ben a Neven című lapot, melyet eleinte Baján (majd Szabadkán) adtak ki, és első szerkesztője a katymári születésű tanító, Mijo Mandić volt (eleinte a bácskai bunjevácok és sokácok értelmiségét szinte kizárólag katolikus papok és néptanítók alkották, de néhány jogász és főleg ügyvéd is csatlakozott a kisebbségi ügy védelmezőikhez). Baján fokozatosan háttérbe szorultak a bunjevácok, s fő bázisukká az 19. század végétől kezdve Szabadka vált, új kalendárium is indult Subotička danica címen. Iskolák hiányában a sajtó szerepe még inkább megnőtt (1908-tól hetilapként jelent meg az ugyancsak szabadkai Naše novine, majd 1912-től a Neven is). Ambrozije Šarčević 1878-ban megalapította a Népi Kaszinót (Pučka kasina), amely a bunjevácokhoz összefogó klubként működött, 1879-től kezdve minden évben megrendezte a prélónak nevezett nagy bunjevác bált, amely politikai demonstrációnak számított. Szabadkán 1880-ban már Bunjevác Párt is létrejött, bár viszonylag hamar megszűnt működni, s csak 1906-ban alakult újjá (a párt fő követelései közé tartozott a bunjevác iskolák ügye). Szabadkán némi előnyt jelentett, hogy 18 éven át a Szabadelví Párt színeiben (egészen 1902-ig) bunjevác volt a polgármester, Lazo Mamuzić, bár iskolaügyekben nem ért el sikert. Jelentős volt viszont a különböző kulturális egyletek, olvasókörök szervezése. Szabadkán és Baján 1910-ben alakult olvasókör, amely a bunjevácokat anyanyelven írt könyvekkel látta el (akadt köztük helyi, bunjevác dialektusban írt, valamint szerb könyv is, de az olvasókör vezetése nagy gondot fordított arra, hogy horvátországi horvát nyelvű kiadványok is kerüljenek az olvasók kezébe).⁶ Hamarosan bunjevác falvakban is alakultak olvasókörök az anyanyelv ápolása céljából. Mindez nem pótolhatta

⁶ A bajai bunjevác olvasókör a hatóságok ellenkezése miatt végül Bajai Keresztény Olvasókör néven alakult meg, s nem szerepelt benne a bunjevác jelző, de a kör üléseinek jegyzőkönyvét fennállása idején – még a két világháború közötti időszakban is – mindvégig bunjevácul vezették, s az olvasókör a kisebbség nyelvének és kultúrájának megőrzését tekintette fő céljával, ellentétben pl. a Mohácsi Sokácok Magyar Olvasókörével, melynek feladata éppen a magyar nyelv terjesztése volt. A bajai olvasókör Lajčo Budanović káplán kezdeményezésére alakult meg 1910 decemberében, s februárban a helyi bunjevácok megtartották az első nemzeti bált, a nagyprélót.

az iskolákat, de a magyar kormányzat nem kívánt bunyevác iskolákat létrehozni, sőt 1910-re már csak alig pár községben maradt meg az anyanyelvi oktatás. A bunyevác közösség vezetői magániskolák létrehozásával próbálták orvosolni a helyzetet. A magyar vallási és közoktatási minisztérium 1913-ban először elutasította a bunyevácok kérelmét, de 1914-ben a másodszer is beadott kérvénnyel már komolyan foglalkozott, ám az ekkor várt pozitív döntés és a program elindítása az első világháború kitörése miatt elmaradt.

Antunović püspök meg volt győződve arról (ahogy minden „nemzetébresztő” a 19. században), hogy egy kisebbség nemzeti öntudatának megőrzésében, kialakításában fontos szerepet játszik saját múltjának ismerete. Ezért 1882-ben Bécsben megjelentette a bácskai bunyevácok és sokácok történetét bemutató könyvét: *Értekezés a Duna-menti és Tisza-menti bunyevácokról és sokácokról (Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih)*. A szerző nem titkolt célja a kisebbségi önismeret és ebből fakadó önbecsülés, öntudat növelése, s a dicső múlt felidézése ezt a célt szolgálta. Antunović ugyanakkor a könyvben politikai programot is adott, ami már túlmutat a nyelvi és kulturális jogok megőrzésén. Ez egy sajátos délszláv egységprogram volt, bár a kalocsai segédpüspök a délszláv-kérdés rendezését a magyarokkal megegyezve a Monarchia keretein belül képzelte el. Antunović ekkor, 1882-ben nem kívánta ráerőltetni olvasóira a horvát népnév használatát, bár nagy hangsúlyt kap könyvében, hogy a bunyevácok horvát etnikai területről származnak: az őshaza, a migrációk és a Horvátországban élő bunyevácok kérdésének nagy teret szentel. Felhívja a bácskai bunyevác olvasók figyelmét arra, hogy nincsenek egyedül a világban, legközelebbi rokonaik Horvátországban élnek. Ugyanakkor Antunović püspök művében egy helyen mégis kimondta, hogy bunyevácként a horvátsághoz tartozónak érzi magát: „...a mohácsi csata után mindenütt, ahol csak letelepedtek a szlávok, bárhol, ahol szerbek voltak, ott nagyobb vagy kisebb számban voltak bunyevácok és sokácok, *vagy ahogyan ma szeretjük magunkat nevezni, horvátok...*” (*Razprava*, III. rész, 19. fejezet, a 2. kiadásban 69. o.).

Antunović horvát kötődését azzal is jelezte, hogy jelentősen merített a korabeli horvát irodalmi nyelv szókincséből, íző bunyevác dialektusát ijező szóalakok gyakori szerepeltetésével igyekezett a horvát irodalmi nyelvhez közelíteni, s a zágrábi iskola helyesírási megoldásait alkalmazta. Természetesen, a horvátországi délszláv egységtörekvések apostolának, Strossmayer püspöknek barátjaként Antunović maga is a horvátok és szerbek közeledését szorgalmazta. A délszláv egység létrejöttét viszont Antunović csak úgy tudta elképzelni, ha a szerbek visszatérnek a katolikus egyházba.⁷ Uniós elképzelései nagy felháborodást váltottak ki a szerbek körében. A szerb–bunyevác együttműködés az 1880-as, 90-es években amúgy sem volt zökkenőmentes. A bunyevácok úgy látták, hogy nyelvi-kulturális jogaikért folytatott küzdelmeikben a szerbek nem támogatják őket.⁸ Nem tudhatták, hogy 1882-ben az Obrenovićok Szerbiája és az Osztrák–Magyar Monarchia között titkos egyezmény lépett életbe, s emiatt Belgrád a magyarországi szerb kisebbséget önmérsékletre intette.

⁷ Ivan Antunović *Razprava* c. műve III. részének 22. fejezetében szorgalmazza az egyházi uniót a szerbekkel mint a délszláv egység előfeltételét.

⁸ Mandić, Ž., i. m. 23.

Bár eleinte óvatosan, de Zágráb egyre nagyobb érdeklődést mutatott a bácskai bunyevácok és sokácok ügye iránt. Antunović már korábban is rendszeres kapcsolatban állt Strossmayer gyakovári püspökkel, a horvát politika meghatározó alakjával. A kontaktusok Horvátország és a bácskai bunyevácok között egyre intenzívebbek lettek. A zágrábi Matica Hrvatska 1895-től állandó képviselőt tartott Szabadkán, majd az ugyancsak horvátországi Szent Jeromos Horvát Irodalmi Kör (Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima) is megkezdte működését a térségben, s horvátországi folyóiratokat, könyveket terjesztett.⁹ A bácskai bunyevác értelmiség új generációja a huszadik század elején többségében horvát orientációjúvá vált. A Neven című hetilap 1913-ban kinyilvánította, hogy a **bunyevácok a horvát nemzet egyik ágát képezik**, de egyben a délszláv egységtörekvések jegyében a szerbekkel való egységet is demonstrálta.¹⁰

A szerb nemzeti integrációs ideológiák és a nem ortodox vallású délszlávok. Az újkorban két, egymással valójában nem összeegyeztethető szerb nemzeti ideológia alakult ki: az ortodoxián és a középkori szerb állam hagyományain alapuló szűkebb szerb integrációs eszme, valamint a felekezettek feletti, ún. nagyszerb ideológia. Vuk Karadžić ez utóbbihoz egyértelműen a korabeli szlavisztikától kölcsönzött alapot. A szláv nyelvek osztályozásánál az akkori nyelvészek csak négy különálló nyelvet ismertek el (cseh, lengyel, orosz, illír). A szlovén nyelvész, Jernej Kopitar ezt kibővítette a szlovénnel, de szerinte a szlovén nyelvhatártól keletre csak egy nyelv létezik, a szerb, s nemcsak az ortodoxok, de a katolikusok és a muzulmánok is valójában szerbek. Ezt ugyan Maksimilijan Vrhovec zágrábi püspök Kopitarhoz írt levelében horvát szempontból kiindulva vitatta, de a császári könyvtáros és cenzor nem változtatott véleményén. Karadžić ezen elv alapján minden što nyelvjárásút, nemcsak az ortodoxokat, de a katolikusokat és muzulmánokat, vagyis Bosznia-Hercegovina, Szlavónia és nagy részben Dalmácia minden lakóját szerbnek mondta (noha tudta s művében csodálkozva emlegette, hogy a katolikusok nem akarják magukat szerbnek nevezni).¹¹

Vuk Karadžić, s nyomában a szerb nemzetpolitika egyik vonulata abból a téves alapfelfogásból indult ki, hogy az említett katolikus és muzulmán népesség eredetét tekintve biztosan szerb, csak a szerb név használatától ózdkodik idegen hatásra (s így vélik a Szerb Radikális Párt tagjai és szimpatizánsai mind a mai napig, sőt a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia több tagja sem áll távol e gondolattól). Ugyancsak evidenciának vélték-vélik, hogy minden ortodox vallású délszláv (Szerbián kívül is) öröktől fogva biztosan szerb volt, mintha a szerbeknél nem is létezett volna nemzeti integrációs folyamat az újkorban. Ezzel szemben a 15–17. századi források arról tanúskodnak, hogy a többnyire vlachként emlegetett népesség nemzetiségi hovatartozása megle-

⁹ Sekulić, A., *Bački Bunjevci i Šokci...*, 59.

¹⁰ Neven, 1913. február 15.

¹¹ Karadžić, Vuk, *Kovčezici za istoriju Srba ...*, in: Čović, Bože szerk., *Izvori velikosrpske agresije*, 1991, Zagreb, 81–98. Karadžić arra hivatkozik, hogy a magyarok közt a reformátusok és a katolikusok is magyarnak mondják magukat, s ugyanez a helyzet a németeknél, különös, hogy csak a „katolikus szerbek” nem kívánják szerbnek mondani magukat. Karadžić, i. m. 83.

hetősen képlékeny, s csak a szerb ortodox egyház hatására jelent meg bennük a szerb tudat (és akkor a szerbiai városok idegen ajkú ortodox keresztény polgárságának, cincároknak, görögöknek, örményeknek szerbségbe integrálásáról még nem is beszéltünk). A nyelvi nemzeti elv alapján Karadžić és követői valamennyi fentebb felsorolt délszláv népeiséget a szerbségbe akartak integrálni, s így egy nagy szerb nemzetet kívántak létrehozni. Sem Karadžić, sem Šafaryk vagy Kopitar és követőik a nyelvrokonságon, származáson kívül nem vettek számításba semmilyen más tényezőt, ami egy nemzeti integrációt befolyásolhat, úgymint közös állami lét, közös múlt hagyományai, közös (nemcsak népi) kultúra, civilizációs örökség, vallási hagyományok stb., mivel az általuk elfogadott nemzetépítő modell ezekkel a tényezőkkel egyáltalán nem számolt (legkevesbé a tudati tényezővel), vagy ha igen, akkor csak a nemzetegyesítés útjában álló, leküzdendő akadályt látott benne.

A szerb egyház viszont idegenkedett Vuk Karadžić nyelvi reformjától és eszméitől. Stevan Stratimirović karlócai metropolita titkon Oroszország híve volt, 1804-ben *Emlékirat*ot intézett az orosz cárhoz, amelyben megrajzolta egy jövőbeni szerb állam határait (a Dunától az Adriáig húzódnak volna), s amelynek élén a cári család tagját szerette volna látni. A metropolita szerbek alatt ortodoxokat értett, s éppen a szerb–oroszlai vallási egységre hivatkozva kérte a cár segítségét. Világosan megmutatkozik, hogy tulajdonképpen két szerb nemzeti program alakult ki, az egyik a szerb ortodox identitáson alapult, a másik viszont a felvilágosodás termékeként importált nyelvi-nemzeti modellt részesítette előnyben.¹²

A trianoni békeszerződés értelmében Bácska nagyobbik része a délszláv államnak jutott, de a bajai háromszög megmaradt Magyarországnak. A trianoni határ kettévágta a bunyevác kisebbséget. A Magyarországnak meghagyott terület bunyevác értelmiségének zöme a délszláv állam melletti kiállása miatt távozásra kényszerült. A két világháború közötti időszakban a Magyarországgal mellett hűségesen kitartó Ivan Paštrović, Ivan Petreš, valamint a szántói sokác ügyvéd Mišo Jelić,¹³ a garai Antun Karagić és még néhányan kísérletet tettek az addig elért eredmények megőrzésére, a kisebbségi kulturális élet újraindítására, de áttörő sikert nem tudtak felmutatni, s a Trianon miatt cseppet sem kisebbségbarát magyarországi politikai légkörben felerősödött a bunyevácok körében az asszimiláció (ugyan a falvakban ez még kevésbé érezte hatását, de pl. Baja városában ekkor ment végbe a bunyevácok ifjabb generációi körében a nyelvváltás folyamata).

A délszláv államhoz került bácskai területek bunyevácok egyre szorosabbra fűzte kapcsolatait Zágrábbal. Továbbtanuló fiataljaik zöme a zágrábi egyetemre választotta. Sorra alakultak meg a nevükben a horvát jelzőt is szerepeltető bunyevác kulturális egyesületek. Ugyanebben az időszakban a

¹² Lásd Slijepčević, Đoko, *Istorija srpske pravoslavne crkve, II. Od početka XIX. veka do kraja drugog svetskog rata*, 2. kiad., 2002, Beograd, 145–147.

¹³ Petreš és Jelić irodalmi, de egyben kisebbségpolitikai tevékenységét két újabb, Budapesten kiadott horvát nyelvű munka mutatja be: Mandić, Marin, *Ivan Petreš*, illetve Mandić, Živko, *Mišo Jelić*, in: *Hrvatski književnici u Mađarskoj*, Croatica, Bp., 2001, ill. 2000

szerbek kísérletet tettek a bunyevátság szerb nemzetbe való integrálására, több könyvet is jelentettek meg, amelyekben a szerzők a karadzići tanok szellemében bizonygatták, hogy a bunyevácok valójában katolikus szerbek (persze ugyanekkor a Matica hrvatska ellenkönyvet adott ki). Néhány bunyevác értelmiségit ugyan sikerült a szerbeknek magukhoz édesgetni, de a tömegek körében kevés sikerrel jártak. Ennek pedig aktuális belpolitikai okai voltak. Az egykoron az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területeket ugyanis az ószerbiai elit gyakorlatilag hadiszákmányként kezelte és gátlástalanul kizsákmányolta. Az országban kettős adórendszer működött egészen 1928-ig, s a Monarchia régi területein (így Bácskában is) jóval magasabbak voltak az adóterhek, mint Szerbiában és Montenegróban.¹⁴ A szerb dinár és a korona közötti átváltási arány mesterséges megváltoztatása a szerb valuta javára (1918-ban egy az egyhez volt az átváltási arány, s ezt előbb 1:2-re, majd 1:4-re változtatták a korona rovására) szintén súlyos károkat okozott az említett területek lakosságának, s nem csoda, hogy az ilyen jellegű belgrádi politika ellen fellépő Stjepan Radić vezette Horvát Parasztpárt a bácskai bunyevácok lakta választóközrtekben is egyre népszerűbbé vált, majd teljesen átvette a korábbi Bunyevác Párt utódjaként megalakult Bunyevác-Sokác Párt helyét és szerepét. Részben ezt látva, de főként a bácskai horvátság egységének, erejének és politikai súlyának növelése céljából 1926. június 27-én a Bunyevác-Sokác Párt valamennyi szervezete egyesült a Horvát Parasztpárttal.¹⁵ A Horvát Parasztpárt ugyanakkor népszerűségét a horvát nemzeti propaganda terjesztésére is felhasználta. Így azután az 1928-ban kiadott első jugoszláv enciklopédia (*Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, szerk. A. Stanojević, Beograd–Zagreb, 1928) már kénytelen volt megállapítani, hogy a boszniai, hercegovinai, bácskai és bánáti katolikusok „nagyon gyorsan elhorvátosodnak”. Sándor király diktatúrája csak tovább rontotta a szerbek esélyeit a bunyevácok integrálására. Amint a diktatúra nyomása enyhült, a bunyevácok ismételten kinyilvánították, hogy a horvát nemzethez tartoznak. Erre jó alkalmat kínáltak 1936-ban a bunyevác bevándorlás 250. évfordulójával kapcsolatos ünnepségek. A szabadkai Horvát Kulturális Egyesületet alapítottak, Horvát Nemzeti Múzeum, majd horvát gimnázium megalapítását követelték. Ez utóbbit a belgrádi kormány engedélyével 1941 őszén tervezték megnyitni.¹⁶ Közben azonban Jugoszláviát is elérte a második világháború.

A Magyarországhoz visszacsatolt Bácskában a bunyevácok helyzete a szerbekénél jobb volt (bár mindjárt 1941-ben a jugoszláv korszakban legaktívabb

¹⁴ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban uralkodó viszonyokkal kapcsolatban I. Banac, Ivo, i. m. A bunyevácok szerbségét bizonygatta pl. Aleksa Ivić *Istorija Srba u Vojvodini* c. könyvében, Novi Sad, 1929, valamint Jovan Erdeljanović *O poreklu Bunjevaca* c. művében, melyet a Szerb Tudományos Akadémia jelentetett meg 1930-ban. A Matica Hrvatska által kiadott ellenkönyv: Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929*, Zagreb, 1930

¹⁵ Sekulić, i. m. 63.

¹⁶ A bunyevácok és sokácok horvát kisebbségi intézmények létrehozásáért folytatott küzdelmére vonatkozóan I. Kujundžić, Ivan, *Izvori za povijest bunjevačko-šokačkih Hrvata*, Zagreb, 1968, 74–80.

bunyevec politikusokat, értelmiségieket, valamint papokat – köztük Lajčo Budanović szabadkai püspököt, valamint az 1918-ban az egységes délszláv állam létrehozásában játszott szerepe miatt a magyar hatóságok által veszélyesnek ítélt Blaško Rajčićot – internálták). Sajti Enikő szerint ebben szerepet játszott az a tény, hogy Horvátország Németország szövetségese volt, s a magyar kormány nem akart konfliktust a németekkel a horvátok miatt.¹⁷ Tény, hogy Zomborban Naše novine címen horvát irodalmi nyelven írt hetilapot adtak ki a bunyevácok és sokácok számára, de ugyanakkor a bácskai bunyevác értelmiségeik által alapított Horvát Kultúrközösség nem kapott hivatalos jóváhagyást és nem működhetett, helyette a hatóságok egy Bunyevác-Sokác Kultúrszövetség létrehozását szorgalmazták – sikertelenül!¹⁸ Ugyanakkor az usztasa kormány és Budapest tárgyalásokba kezdett egy esetleges lakosságcsereéről (a horvátországi magyarokat áttelepítették volna Bácskába, a bácskai bunyevácokat és sokácokat pedig Horvátországba), de a tárgyalások elakadtak és a terv nem valósult meg.

A második világháború után a titói Jugoszláviában a bunyevácokat horvátoknak ismerték el.¹⁹ Ugyanakkor a Vajdaságban önálló horvát oktatási intézményeik nem működhettek. Elvben az államalkotó nemzetek tagjai minden tagköztársaság területén azonos jogokat élveztek, a valóságban azonban sem a vajdasági horvátok, sem a horvátországi szerbek nem rendelkeztek saját kultúrájuk megőrzését, fejlesztését szolgáló oktatási és művelődési intézményhálózattal. A bácskai bunyevácok közül már a titói időkben egyre többen költöztek Horvátországba (egyébként is megfigyelhető volt Jugoszláviában a vegyes lakosságú területekről, a nemzeti szállásterületek periferiájáról az adott nemzet által lakott terület centrumába való költözés). A vajdasági horvátok helyzete Milošević hatalomra kerülésével, a szerb nacionalizmus felerősödésével párhuzamosan rövidesen nagyon megromlott.²⁰ A Vajdaság autonómiájá-

¹⁷ Sajti Enikő, *Impériumváltások, revízió és kisebbség: magyarok a Délvidéken 1918–1947*, MTA nagydoktori disszertáció, kézirat, Szeged, 2001

¹⁸ Tilkovszky Loránt, *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*, Bp., 1994, 53–54.

¹⁹ Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni a Slobodna Vojvodina c. lap 1945 július 26-i számának cikkét. Az írás címe: *Mi smatramo da su Bunjevci po narodnosti Hrvati*. (Mi úgy látjuk, hogy a bunyevácok nemzetiségük szerint horvátok.) A cikk egyben tükrözi a titoista vezetés hivatalos állásfoglalását is. Kujundžić, i. m. 89.

²⁰ A miloševići nagyszerb propaganda szolgálatába állott nyelvészek egyre-másra kezdték felmelegíteni a XIX. századi állításokat arról, hogy minden što nyelvjárású szerb, tehát a horvát irodalom és művészet valamennyi e nyelvjárást anyanyelvének tudó alkotója valójában szerb, és alkotásaik a szerb kultúra szerves részét képezik. E képtelen állítások ellen fellépett a legjelesebb szerb nyelvész, Pavle Ivić, és a Politika c. belgrádi napilap 1998. aug. 15-i számában kilenc más tekintélyes szerb nyelvessel együtt elítélték sovinszta kollégáik nézeteit. Ivićék felhívták a figyelmet, hogy a fent említett nézetek terjesztői figyelmen kívül hagyják a nemzeti tudat kialakulásának más tényezőit s az önkéntes nemzeti identitásvállalás fogalmát. Ivić figyelmeztetett, hogy e képtelen nézet alapján, ha csak a nyelvjárású hovatartozást tekintjük, akkor (az egyébként Hercegovinában munkát vállaló likai bunyevác szülőktől származó – S. D.) szerbfaló horvát usztasa vezér, Ante Pavelić – szerb volt!

nak eltörlése is hátrányosan érintette őket, majd a szerb politika megpróbálta megosztani a helyi horvát közösséget, és a horvát egyesületek, szervezetek rovására favorizálni – és pénzelni – kezdte a magát csak bunyevácnak vagy sokácnak nevező egyletek tevékenységét. Az 1991-es népszámláláson újra bevezették a külön bunyevác és sokác kategóriát. A háborús fenyegetések légkörében a magukat horvátoknak vallók száma 97 ezerre csökkent (1971-ben még 140 ezer, 1981-ben 120 ezer horvát volt a Vajdaságban),²¹ s mintegy húszezren sorolták magukat a bunyevác és sokác kategóriába (itt meg kell jegyezni, hogy tulajdonképpen minden vajdasági horvát bunyevác vagy sokác eredetű). A miloševići korszakban a hatóságok részéről óriási nyomás nehezedett a magukat horvátoknak vallókra. A szerb–horvát háború kitörése után a szerémségi horvát falvakban etnikai tisztogatásokra került sor (a legismertebb példa 1991-ből Herkóca-Hrtkovci esete, ahol az akciót a többek között éppen e cselekedete miatt a hágai törvényszék elé került Vojislav Šešelj irányította), 1991 és 1995 között több mint huszonötezer szerémségi horvátot űztek el otthonából, többségük Horvátországba menekült. Ugyan Bácskában ilyen, gyilkosságokkal nyomatékossított etnikai tisztogatásokra nem került sor, de mindennaposak voltak a horvát kisebbséget érő atrocitások. A háború során (1991 és 1995 között) emiatt összességében mintegy ötvenezer horvát hagyta el Szerbiát, s számuk az utóbbi években is folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Aligha véletlen, hogy Szerbia hivatalosan csak Milošević bukása után két évvel, 2002-ben ismerte el hivatalosan, hogy területén horvát kisebbség is létezik. Ugyanakkor szélsőséges nacionalista szerb szerzők manapság is olyan műveket jelentetnek meg Szerbiában, amelyek nemcsak a bácskai bunyevácok és sokácok, de a mai Horvátország és Bosznia-Hercegovina horvát népességének (de legalábbis valamennyi što nyelvjárást beszélő horvátnak) horvát nemzethez tartozását is megkérdőjelezzik. Voltaképpen e propagandaharc részeként próbálták meg a bunyevácokat és sokácokat leválasztani a horvát nemzetről, pontosan úgy, ahogy annak idején a román diktátor, Ceaușescu is megkísérelte a székelyeket és csángókat elszakítani a magyarság egészétől, vagy ahogy egyes román nacionalisták a moldvai csángók esetében még ma is cselekszik.

²¹ A vajdasági s általában a (volt) jugoszláviai etnikai változásokra vonatkozóan I. Kocsis Károly, *Jugoszlávia. Egy felrobbant etnikai mozaik esete (Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén)*, Teleki László Alapítvány, Bp., 1993

Nyomárkay István

Szaknyelv és anyanyelv

Előfordul, hogy bizonyos gondolatokat, sőt kutatást igénylő témákat vagy legalábbis ötleteket az ember olykor alkalmi olvasmányából merít. Magam többször olvastam Herczeg Ferenc *Emlékezéseinek* első kötetét (*A Várhegy 1933*), és mindig érdeklődéssel követtem az író fiatalkori élményeit, elsősorban iskoláséit. Itt figyeltem fel rá, hogy milyen különleges érdeklődést tanúsított a kémia (akkor: *vegytan*) iránt. Egy ízben még óráját is elzalogosította, bár – ahogyan írja – „a pénzt nem nőkre költöttem, mint a barátom, hanem kénsavra és cinkre, mert leküzdhetetlen vágyat éreztem, hogy hidrogént fejlesszek, amely elemet akkor még *kövénynek* (az én kurziválásom, Ny. I.) neveztek” (*A Várhegy 1933*, 110.). Azt tudom, jobban mondván emlékezem rá, hogy általános iskolában nem *kémiát*, hanem *vegytant*, nem *fizikát*, hanem *természettant* tanultunk, legalábbis ez volt tankönyveink címe. A *vegytan* szakkifejezés csaknem másfél száz esztendővel élte túl születését. A neves szaknyelv-újító Bugát Pál alkotta a német *Mischkunst* ('a vegyítés, keverés tudománya') mintájára. Kezembe kerültek a 20. század első feléből horvát tankönyvek is, amelyek szintén nem *Kemija*, hanem *Lučba* (mai helyesírással: *ludžba* 'a szétválasztás, elválasztás tudománya') címet viseltek. Ez a horvátba cseh közvetítéssel került szó a magyarhoz hasonlóan 19. századi alkotás, szintén német mintát utánoz, de egy másikat, a *Scheidekunstot* ('a szétválasztás tudománya'). Ugyanannak a tudományszaknak más-más szempontú szemlélete szülte a két német terminust, egyiknél a vegyítés, keverés, másiknál az analízis, az anyagok egymástól való elválasztása alkotta a szemléleti alapot. A kiinduló terminus persze görög: *chēmeia*, *chymeía*, amelyek a 'folyadék' jelentésű *chymós* származékai a *chýō*, *chéō* 'önt' igéből, minthogy a kémia első tevékenységét a növényekből való folyadék sajtólása alkotta, amelyekből aztán különböző gyógyszereket kevertek (innen a kettős szemléletet tükröző elnevezés eredete is). Az a tendencia, hogy az idegen eredetű vagy idegen nyelvi közvetítésű szavakat anyanyelven kellene kifejezni, a felvilágosodás korára nyúlik vissza. Mindnyájan emlékszünk Besse nyei György híres mondására, hogy minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegen nyelven egy sem.

A tudomány nyelve egészen a 19. század közepéig a latin volt. Ez a tény bizonyos nemzetköziséget biztosított a kutatásnak és a kutatóknak is. A nyelvújítási mozgalmakkal megindult azonban az anyanyelvek gazdagításának, kifejezőképesség tételének folyamata, amely – a magyar nyelvújítási mozgalmából is láthatóan – rengeteg új szó alkotását eredményezte. Ez természetesen nem csupán magyar sajátosság; hasonló célokat tűztek maguk elé és hasonló módszereket követtek szomszédos népeink (mindenekelőtt a szlovákok, csehek és horvátok) mozgalmai is. Az egyik alapvető dilemmát az okozta, hogy vajon az új anyanyelvi szavak és kifejezések (elsősorban szakterminusok) nem eredményezhetik-e a nemzetközi tudományosságtól való eltávolodást, esetleg a belőle való kimara-

dást, sőt a tőle való lemaradást is. Hasonló dilemmával találták szemben magukat a 19. század elején a német nyelvújítók is, amikor a latin terminusok helyett anyanyelveket kívántak bevezetni. Joggal tette fel a kérdést már 1810-ben egy német történész, amikor azt mondta: „Nem ok nélkül választott Európa a tudományos kultúra számára egy közös nyelvet, így minden előny ellenére is, amelyeket az anyanyelv nemesítése eredményezhet, a tudós nyelv elhanyagolása felmérhetetlen veszteséggel járhat” (Arnold Hererent idézi Helmut Keipert, in: *Handbuch der EuroLinguistik*, 2010, 640; saját fordításom: Ny. I.). Valóban a latin biztosította (származékai, a visszalatinosított képzők, szóalakok, terminusok révén is), és képezi ma is a tudományos szakszókincsek alapját.

A kérdés tehát az volt, meddig mehetnek el a nyelvújítási mozgalmak az anyanyelvi szakterminusok létrehozásában úgy, hogy ez ne jelentse egyúttal a nemzetközi tudományosságból való kimaradást vagy a tőle való elmaradást is. Ezt a kettősséget fogalmazzák meg a kor (a 19. sz. közepe, ill. harmadik harmada) magyar és horvát tudós nyelvművelői is. Toldy Ferenc 1858-ban megjelent, oktatási célokra készült szótára (*Német–magyar tudományos műszótár a csász. kir. gymnásiumok és reáliskolák számára*) előszavában, konkrétan a vegytan terminológiájával (ahogyan akkor mondták: „műnyelvvel”) kapcsolatban felteszi a kérdést: „mennyiben lehetne arra a purizmus elve alkalmazandó?” Az elmélkedés folytatásában kitér a nehézségekre, ti. arra, hogy az európai műszók (terminusok) nagyrészt „classicaik nyelvekből” valók, és jóllehet a román, germán és a szláv nyelvek „a classicaikkal egy osztályhoz tartoznak”, és így szavai „nem oly merőben idegenek” egymástól hangzásukat tekintve, míg a magyar nyelvet az említett „műszók” nemcsak „kellemetlenül zavarják, hanem (...) származékokat csak bajjal és darabosan képeznek”. Ugyanezt veti fel közel húsz esztendővel később a horvát nyelvújítás kiemelkedő alakja, a szlovák származású Bogoslav Šulek is, aki horvát–német–olasz terminológiai szótárának (*Hrvatsko–njemačko–talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, 1874–75) előszavában megállapítja, hogy két lehetőség áll fenn: az idegen szavakat lefordítani vagy az európai terminológiát elfogadni (Šulek szerint „magunkhoz ölelni”). Ez utóbbi – szerinte – a saját nyelv fejlesztéséről való lemondást jelentené. Itt hivatkozik a cseh nyelv példájára, amely jelentős haladást ért el az anyanyelvi terminológia megteremtésében, ami megkönnyíti az európai szakkifejezések megértését. Igyekszik tehát olyan anyanyelvi kifejezéseket alkotni, amelyek a szóban forgó idegen nyelvű terminust mintegy megmagyarázzák. Ugyanezt fogalmazta meg korábban Toldy Ferenc is, aki azt javasolta, hogy „a köz műnyelv mellé egy *lehetőleg jelentés* (azaz magyarázó, a nem szakemberek számára is jelentéssel bíró; Ny. I.) *magyar* (Toldy F. kiemelése) műnyelvet” szükséges állítani. Elgondolásának alapja tehát, hogy el kell választani egymástól a szaktudomány és „az általánosan képző tudomány” nyelvét. A következőket mondja: „...az exact tudományok többjei képletekkel is élven, a külön műnyelv ezek egyetemes érvényével szemben többnyire össze sem egyeztethető; de azért, hogy péld. a vegyaránytani képletekben oxigénnek ejtjük az O-t, nem következik, hogy a folyó szövegben épen úgy ne mondjunk *életnyt*, mint a német *Sauerstoffot* is mond.” (Toldy F., 1858, VII). Megállapításának feltehetően pedagógiai alapja is volt, hiszen hozzáteszi, hogy „nem teszi fel a bizottmány (ti. a szótárt összeállító bizottság, Ny. I.), hogy a tankönyv és

a tanár mindig és kizárólag e magyar műszókkal éljen; sőt hasznosnak tartja: ahol ilyen először használtatik, a köz műszót is mellé kell vetni, s a kettővel váltva élni.” (Toldy F. i. h.). Šulek kiemeli, hogy – miután a kémia kifejezetten gyakorlati tudomány – az idegen terminusok kizárólagos használata nem csupán elidegeníteni a népet ettől a gyakorlati jellegű tudománytól, de bezárná a nyelv fejlődésnek egyik útját is. Látjuk tehát, hogy a 19. század második felében folytatódik az anyanyelvi szakkifejezés-alkotásnak az a folyamata, amely a magyar nyelvben már jó évszázaddal előbb megindult.

A következőkben néhány példával illusztráljuk ezt a folyamatot. Az egyes anyanyelvi kifejezések (tekintet nélkül arra, hogy meghonosodtak-e a nyelvben vagy nem) érdekesen mutatják a mögöttük meghúzódó szemléletet, világképet, hogy ti. az alkotók a szóban forgó (példáinkban vegytani) fogalmak anyanyelvi megfelelőjében mely tulajdonságot láttak meghatározónak. Legtöbb esetben természetesen az eredeti (görög és/vagy latin) kifejezés etimológiájából indultak ki. Néhány példa Toldy és Šulek szótárából:

Hydrogenium. A görög szó két elemből tevődik össze: ὕδρω γεννάω ('vizet csinál'), ez a szemlélet fejeződik ki a németben és a szláv tükörszavakban: n. *Wasserstoff*, cs. *vodik*, h. *vodik*, szlovén *vodenec*, vagy még pontosabban orosz: *водород* ('vizet teremtő, vizet szülő'). A magy. *kőenny* a hidrogénnek azt a tulajdonságát emeli ki, hogy ti. valamennyi gáznál *könnyebb*.

Oxygenium. A görög kifejezés szintén kételemű: ὀξύς γεννάω ('savanyút csinálok'). Ennek tükörfordításai: n. *Sauerstoff*, or. *κислород*, cs. *kiselik*, h. *kisik*, szlovén *kislec*, amelyek – a görögből kiindulva – az elem alapvető tulajdonságát emelik ki. A magy. *éleny* vagy *savító* természetesen szintén kapcsolódik a görög eredetihez.

Nitrogenium. Görög: νίτρον γεννάω ('salétromot csinálok'); és **azotum** (ἄ + ζῳή 'élet') Šulek körülíró értelmezése szerint: 'nem lehet belélegezni, az ember megfulladna tőle', innen a ném. *Stickstoff* 'szűrő anyag' és a cs. *dušik*. A német szóban a hatás, a cseh kifejezésben a következmény képzete dominál. Toldynál (a *Német–magyar szótárban!*) csak *Stickstoff* szerepel, Šafaríknál sincs anyanyelvi terminus, csak az adaptált gör. szóalak: *azot*.

Phosphorus. Görög: Φοσφόρος ('fényvivő'). Érdekes, hogy a gör. szó kezdetben esthajnalcsillagot jelentett, majd később foszfornak kezdtek nevezni minden sötétben fénylő követ. Horvátul *svjetlik*nek kezdték nevezni, ami a görög eredeti kifejezés tükörszava, de ez az anyanyelvi szó nem tudta a korán átvett és meghonosodott *foszfort* kiszorítani. Toldynál *viló*, *vilany*, Šafaríknál *fosfor*, *kostik* szerepel.

Bromium. A görög βρωμιος (lat. *bromium*) 'búz' (a görögben állatszag) jelentésű szó adta az elem nevét, amelyet az európai nyelvek többsége nem helyettesített anyanyelvivel, így az oroszban és a kimondottan purista csehben is a nemzetközi terminus volt használatban. Šulek a *smrdik* 'bűzlő anyag; ami bűzlik' megfelelőt javasolta. Toldynál a magyar megfelelő *büzeny*.

A felsorolt példák, illetve adalékok nem újak. Elegendő a magyar nyelvújítás történetét feldolgozó gazdag irodalom mellett (alapmunka: Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*, Budapest. 1929), a kémiai terminológia kapcsán Szókefalvi-Nagy Béla *A magyar kémiai szaknyelv kialakulása* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972) című monográfiájára utalnunk. Jelen

rövid eszmefuttatás célja, hogy bemutassa, mennyire hasonló elvek és szemlélet alapján zajlottak ezek a többé-kevésbé (inkább kevésbé) sikeres próbálkozások a közép-európai nyelvekben. Erről, feltehetően, a szélesebb olvasói rétegek kevesebbet tudnak. Végül bizonyos, hogy a magyar és a szomszédos szláv nyelvek terminológiájuk kialakításában nehezebb feladat előtt állottak, mint az újlatin vagy akár a germán nyelvek. A bevezetőben említett dilemmát feloldani akkor nem sikerült, de az idő és a tudományok nemzetközisége a kérdést végül is eldöntötte. Maradt mégis egy-két „szerencsésebb” szóalkotásunk, amelyek a történelem viharait átvészelve ma is használatosak, pl. *földrajz* (‘földleírás, földirat’-ból), *néprajz*, *földtan* és még néhány. Használatuk érdekes különbséget mutat, mert beszélünk *földrajzi tanszékről*, *földrajz szakos tanárról*, s velük párhuzamosan használjuk a *geográfust* is. A tudomány nemzetközileg elfogadott és használt neve *geológia*, a Stefánia úton mégis a *Földtani Intézet* impozáns épületét látjuk. Az egyetemeken *néprajzi* vagy *néprajztudományi intézetek* működnek, amelyekben *néprajz szakos hallgatók* tanulnak, de nemzetközileg az *etnográfia* megnevezést használjuk. Előfordul, hogy a helyes és így meghonosodott magyar terminus helyett használt (eredeti) idegen kifejezésnek előszóban elhangzó közlésben különleges stílusértéke van. Mindannyian *helyesírást* tanultunk (és oktattunk is), kézikönyvként *A magyar helyesírás szabályait* használjuk, ám ha egy megjelent vagy éppen lektorált vagy opponált munkáról azt jegyezzük meg, hogy *ortográfiai problémák* vannak benne, akkor az idegen szóval közlésünknek sajátos (enyhén gunyoros) árnyalatot adtunk.

A szakszókincsek tanulmányozása nem csupán érdekes és szórakoztató, hanem számos általános, egyforma vagy nagyon hasonló gondolkodásra utaló nyelvi tényre is fényt derít.

Hercegszántói Horvát Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola és Diákotthon

Hercegszántói Horvát Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola és Diákotthon

A hercegszántói horvát iskola és óvoda az egyik legrégebbi horvát nevelő-oktató munkát végző intézmény Magyarországon, amelyet 1946-ban alapítottak. 1978-ban az iskola körzetesített iskolává bővült, ami azt jelenti, hogy ettől az időtől Bács-Kiskun megye déli részéről fogadja a tanulókat. Az 1997/98-as tanévtől a helyi diákotthon is a horvát intézménysor részévé vált, így Hercegszántón teljes óvodai és általános iskolai körzetesített, két tannyelvű horvát nevelő-oktató intézménnyel rendelkezünk. A hercegszántói horvát iskola munkájával tekintélyt vívott ki a közoktatási intézmények között, és így a magyarországi horvátok egyik bázisintézményeként végzi nevelő-oktató munkáját. Az Országos Horvát Önkormányzat a horvát nemzetiség kulturális autonómiájának megteremtése érdekében országosan elsőként, 2000. augusztus 1-jén fenntartásra átvette a hercegszántói, immár országos beiskolázású horvát nevelési és oktatási intézményt: óvodát, iskolát és diákotthont. Az iskolánkban végzett tanulók nagy része a budapesti és pécsi horvát gimnázium egyikében folytatta vagy folytatja tanulmányait. Ugyanakkor tapasztalataink szerint többnyelvűségük és sokrétű felkészültségük alapján más középfokú intézményben is megállják a helyüket. Jelenleg az óvoda gyermeklétszáma 68 fő, az iskolának 168 tanulója van, és a diákotthonban 62 gyermek került elhelyezésre. Az óvoda, iskola és diákotthon fő céljai közé tartozik a korszerű ismeretek elsajátítása mellett a horvát kultúra és nyelv megőrzése, ápolása, terjesztése, a nemzetiségi identitástudat megőrzése, valamint a horvát és magyar nép kapcsolatának és kultúrájának ápolása a helyi horvát nemzetiségre támaszkodva. 2011-ben felépült és átadásra került az új óvoda és a 80 férőhelyes kollégium.

A nevelés és oktatás, valamint a horvát és magyar nyelv elsajátítása terén elért jó eredmények annak is betudhatók, hogy a tanulókkal személyre szólóan, differenciáltan foglalkoznak. A tanulók felkészítését a délutáni foglalkozások keretében teljes mértékben elvégzi a napközi otthon, az 1–4. osztályokban osztályonkénti bontásban, az 5–8. osztályokban tanulószoba 5–6. és 7–8. bontásban, és a diákotthon. A horvát nyelv tanulása mellett kötelező óraszámba beépítve tanulhatják a gyermekek a német vagy angol nyelvet. Délutáni szakcsoport foglalkozás formájában tanulóink népi tánc, tamburaoktatás, színjátszó kör, kézilabda és tömegsport, kreatív kézműves foglalkozásokon vehetnek részt. Második osztálytól számítástechnika-oktatás folyik.

Mindezekből kitűnik, hogy az Országos Horvát Önkormányzat által történt átvétel óta új fejezet vette kezdetét a hercegszántói horvát oktatási intézmény működésében. Ezzel megteremtődik a nemzetiségi kulturális autonómia megvalósítása, az intézmény mint körzetesített, országos beiskolázású bázisintézmény fejlődése biztosítottnak látszik, és nagyban hozzájárul a horvát nemzeti-
ség revitalizálásához térségünkben.

Budapesti Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon

A horvát nemzetiség szolgálatában. Az intézmény (horvát rövidítéssel: HOŠIG) több mint ötvenéves múltra tekint vissza (előbb délszláv, majd horvát-szerb, 1993-tól pedig önálló horvát iskolaként működik). Többcélú horvát nemzetiségi intézményként nevelő-oktató munkája szerves részét képezi a magyar közoktatási rendszernek, ugyanakkor a magyarországi horvát nemzetiségi kultúra megőrzésének és ápolásának színtere is.

A tanulók Magyarország horvátok lakta településeiről, Budapestről, a főváros vonzáskörzetéből, valamint külföldről iratkoznak be. Így érkeznek diákok Zala, Bács-Kiskun, Vas, Győr-Moson-Sopron és Pest megyéből, valamint Horvátországból, Bosznia-Hercegovinából és a Vajdaságból. A beiratkozás motivációi között elsősorban a horvát származás dominál, míg a nem horvát nemzetiségűeket a horvát nyelv és kultúra iránti érdeklődés vezérli. Sok szülő az iskolára jellemző családi légkör miatt iratja be ide gyermekét. Vonzerőt jelent, hogy az iskola modern, tetszetős épületegyüttese a főváros egyik ismert, metróval is megközelíthető forgalmi csomópontja és üzleti negyede, az Örs vezér tér közelében található (XIV. ker., Kántorné sétány 1–3.).

Óvodától az iskoláig. A HOŠIG-ban a nevelő-oktató tevékenység három pedagógiai szakaszt ölel fel (óvodai nevelés, alapfokú nevelés-oktatás, középfokú nevelés-oktatás), ennek megfelelően az intézményben óvoda, általános iskola, gimnázium és kollégium működik. Az óvodapedagógusok és a tanári kar 90 százaléka horvát származású, s mélyen elkötelezett a tudás- és érték közvetítésben.

A horvát nyelvi képzés – játékos formában – már az óvodában elkezdődik, ahol a gyerekek horvát és magyar nyelven kommunikálnak. A horvát kultúra értékeinek megismertetése is már az óvodáskortól elkezdődik.

Az iskolai oktatás két tannyelvű, ami azt jelenti, hogy a történelmet, a földrajzt horvát nyelven, a többi tantárgyat pedig két nyelven tanítják. (Az élő

Budapesti Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon

idegen nyelvek sorában a diákok választhatnak emellett a német és az angol között.) A végzett tanulók többsége magyar főiskolán, egyetemen folytatja tanulmányait, évente néhány diák pedig horvátországi felsőfokú oktatási intézményben tanul tovább.

A tananyag hatékonyabb elsajátítását korszerű, jól felszerelt szaktantermek (matematika, földrajz, informatika, ének-zene, rajz, történelem) és laboratóriumok (biológia, kémia, fizika, angol és német nyelv) szolgálják. A könyvtár kulturális-közművelődési események színhelye is. A művészeti képzéshez rendelkezésre áll egy minden igényt kielégítő táncterem, az iskola sportsikerei pedig annak is köszönhetőek, hogy a HOŠIG sokféle sportág gyakorlására alkalmas tornacsarnokkal is rendelkezik.

A vidéki diákok komfortos kollégiumban kapnak elhelyezést, amely egyben a tanulmányokat kiegészítő és a képességeiket fejlesztő foglalkozásoknak is otthont ad.

Nevel a hagyomány. A tantestület pedagógiai hitvallása szerint a HOŠIG nevelésközpontú intézmény, az ismeretek és értékek továbbadásának helyszíne. Legfontosabb feladata a személyiség sokoldalú fejlesztése, a horvát identitás megőrzése, a felhalmozott ismeretek, értékek továbbadása, a szellemi és tárgyi örökség gondozása. Alapvető cél, hogy a horvát nemzetiségű tanulók őrizzék meg és erősítsék nemzetiségi identitásukat, a horvát anyanyelvet és kultúrát.

Az oktatási-nevelési program része:

– a szülőhely, a haza és az anyaország múltjának és jelenének megismeretése;

– a horvát és magyar nemzeti hagyományok és nemzeti kultúra megismeretése, emlékeinek tisztelete és ápolása;

– a kettős kultúra és a kétnyelvűség értékeinek tudatosítása;

– a hazaszeretet érzésének, az anyaország iránti vonzalomnak a felébresztése;

– a horvát nemzeti jelképek (zászló, címer, himnusz, nemzeti és egyházi ünnepek) ismerete és tisztelete; nemzetiségünk és az anyanemzet főbb eredményeinek és gondjainak megismertetése;

– a nemzetiségi jogok ismerete (alaptörvény, nemzetiségi törvény), a települési-tájéegységi lokálpatriotizmus ébren tartása, erősítése, valamint a nyelvjárások ismerete és megbecsülése.

Az intézmény sajátos arculatának kialakításához nagyban hozzájárulnak az iskola hagyományos rendezvényei. Minden évben kiemelt eseménysorozat a Horvát Kulturális Hét, amely mindig valamilyen ismeretterjesztő és kulturális-művészeti tematika köré szerveződik. Hagyományos program a nyolc magyarországi horvát régió történelmének, kultúrájának, mai életének, a határmenti közösségek együttműködésének bemutatása. A kulturális hétre neves történészek, irodalmárok, valamint a horvátországi kultúra képviselői kapnak meghívást. A program párosul szellemi vetélkedőkkel, képzőművészeti kiállítással, énekesek versenyével, dal- és tánctanulással, az iskola kórusának, zenekarának előadásával, valamint vendégiskolák műsorával, ezenkívül a kommunikációs képzésben részt vevő diákok iskolarádiójának adásaival. A hét eseményeit táncbázis, tájjellegű gasztronómiai bemutatók és sportversenyek

színesítik. Újabban nagy sikerű irodalmi-színházi előadásokkal mutatkozik be az iskola közelmúltban megalakult Irodalmi Színpada.

A kulturális héttől függetlenül az iskola számos vendéget fogad az anyaországból, a HOŠIG gyakori látogatói között vannak magas rangú politikusok, horvát költők, írók, felnőtt és gyermekszínházi társulatok, de megfordult már itt popsztár is.

A hagyományápolás pedagógiai funkcióinak kiteljesedésében jelentős szerepet játszik az iskola nemzetközi hírű táncegyüttese, a Tamburica, amely 1987 óta szerepel nagy sikerrel a hazai és külföldi seregszemléken. A legtehetségesebb táncosok bekerülhetnek a Fáklya Horvát Művészegyüttesbe. Az együttes a hazai horvát régiók (bunjevác, sokác, Mura-menti horvát, gradistyei horvát, rác bosnyák, dalmát) mellett az anyaországi népszokásokat, népi játékokat, népmeséket is feldolgozza, közkinccsé teszi, s emellett magyar és más Kárpát-medencei népek táncait, dalait is műsorra tűzi. A Kricskovics Antal Erkel-díjas koreográfus által jegyzett táncsoportot a hazai előadásokon kívül rangos vendégként fogadják a nemzetközi fesztiválokon is (Zágráb, Sibenik, Moszkva, Riga, Helsinki).

A HOŠIG eredményes törekvése, hogy az oktatás elsődlegessége mellett kulturális-közművelődési központként is szolgálja a horvát nemzetiségi közösséget. Az új értelmiség kinevelése érdekében indította el az iskola tehetséggondozó programját s vállal szerepet oktatási-tudományos konferenciák rendezésében.

„Hídépítő” diákok. Az anyaországi kapcsolatépítés fontos részét képezik a horvátországi oktatási intézményekkel kialakított, bővülő együttműködési programok. A tanár- és diákcserek lehetővé teszik, hogy a tanulók közvetlen élményeket, ismereteket szerezzenek a testvériskolák oktatási rendszeréről, valamint az anyaország gazdasági, szociális helyzetéről, sokszínű kulturális életéről s az ott élő emberek hétköznapjairól. A HOŠIG testvériskolái: a zágrábi „Ante Kovačić” Általános Iskola, a pozsegi gimnázium, a velikai „Ivan G. Kovačić” Általános Iskola, a zágrábi „Marija Jambrišak” Kollégium és a dubrovniki leánykollégium. (E kapcsolat révén immár hagyománnyá vált az érettségiző osztály egyhetes dubrovniki tanulmányi kirándulása, s ennek során azoknak a kulturális értékeknek a megismerése, amelyekről a diákok történelem-, földrajz-, népmeser- vagy horvát nyelv és irodalom órán olvashattak, tanultak).

A budapesti Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon a magyarországi horvát nemzetiségi önkormányzatok és civil szervezetek partnereként arra törekszik, hogy a tanuló ifjúság körében széles körűvé váljon a felismerés: Horvátország EU-csatlakozásával, a két ország stratégiai együttműködésével a horvát nyelv és kultúra ismerete felértékelődik. Az ezzel kapcsolatos magas szintű tudás a diákok versenyképességének részévé vált, s tanulmányaik befejezése után jelentősen javítja majd munkaerőpiaci esélyeiket is.

Bizonyosra vehetjük emellett, hogy a HOŠIG-ből kikerülő diákok feladatot vállalnak majd a horvát nemzetiségi közéletben, növelik civil szervezeteik, egyesületeik önszerveződő képességét, s eredményesen munkálkodnak a magyar-horvát gazdasági, kulturális, tudományos és turisztikai kapcsolatok továbbfejlesztésében. Két nép barátságának erősítésében, amelyek sorsát csaknem 900 éven át fűzte össze a közös történelem.

Gojtán Anna

Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Nonprofit Kft.

A magyarországi horvát közösség legfontosabb célja az anyanyelv, az identitás és a nemzeti öntudat megőrzése. Az írott horvát szó fontosságára való tekintettel az Országos Horvát Önkormányzat és a Magyarországi Horvátok Szövetsége 1999-ben megalapította a Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Nonprofit Kft.-t. Ügyvezetője az alapítástól Horváth Csaba.

A Croatica Kft. fő profilja tankönyvek kiadása és nyomtatása saját digitális nyomdájában. Kilencvenhat tankönyv szerzői jogával rendelkezik, melyek között a magyarországi horvát, német, szlovén, szlovák, román, görög, bolgár és a roma közösség tankönyvei vannak. A kiadó gondozásában jelenik meg a magyarországi horvátok hetilapja, a Hrvatski glasnik, a horvát nemzetiségi települések lapjai, kalendáriumai, egyéb kiadványai. Ezeken túl szépirodalmi kiadványok is szerepelnek a sorban – magyar klasszikusok horvátul és horvát klasszikusok magyarul –, aminek a célja, hogy a két nép megismerje egymás irodalmát. Mindezekon túl meghívók, plakátok, fényképek és egyéb nyomdai termékek kivitelezése is a kiadó munkájához tartozik.

A Croatica digitális nyomdájában lát napvilágot 2000 óta a hazánkban élő horvátság kalendáriuma, mely évről évre számot ad a legjelentősebb kulturális, politikai, hitéleti és társasági eseményekről. Itt kapnak többek közt végleges formát a hazai horvát költők, írók (akiknek száma sajnálatra méltóan elenyésző) kötetbe rendezett alkotásai, művészeti albumok, kiállítások, konferenciák katalógusai, meghívók, kétnyelvű irodalmi kiadványok, szociológiai felmérések eredményei. Két éve a Neue Zeitung és a Barátság folyóirat is a kiadó nyomdájában készül.

Hrvatski glasnik. A Croaticán belül kap helyet a hazai horvátság legjelentősebb és egyetlen, 1991-től önállóan megjelenő hetilapjának, a 16 oldalas Hrvatski glasniknak a szerkesztősége is. A négyfős főállású, lelkes újságírói

Croatica Kulturális, Információs és Kiadói Közhasznú Társaság

csapat a különböző régiókban élő horvátok politikai, kulturális, társadalmi, hit- és közéleti, oktatási és az élet minden területéről összegyűjtött információk hordozói, krónikásai Vas és Győr-Moson-Sopron, Somogy, Pest és Zala, Bács-Kiskun, valamint Baranya megye területéről. A lapot az előfizetők hetente kapják kézhez, de minden egyes szám, szinte a megjelenés pillanatában, azonnal hozzáférhető és olvasható online-kiadásban is, pdf formátumban.

Croatica Rádió. A közösségi rádióknak egyik legfőbb sajátossága, hogy erős azonosulás jellemzi a résztvevőket, a műsorok készítőinek identitása kihat a műsorok tartalmára, sőt a rádió egészére is. A Croatica Kft. az internetes rádiózásban találta meg azt a lehetőséget, amelyben a legkevesebb kockázattal próbálhatta ki rádióalapítási szándékát.

Hazánkban már számtalan „internetes rádióadó” működik. Ezzel a lehetőséggel élve a közszolgálati szférában jelentkező hiány pótlására vállalkozott a Croatica Kft. horvát nyelvű internetes rádióadás beindításával.

Az anyanyelvi „internetes rádióadó” egyik előnye, hogy a műsor bármikor letölthető és hallgatható, így nem vesz el az aktuális mondandó, sem pedig a „célközönség”. Az internetes rádió nemcsak az éppen folyó rádióműsor hallgatását teszi lehetővé, hanem a már elhangzottakét is, és nemcsak az eredeti elhangzás szerinti időpontok alapján, hanem tematikusan is lehet válogatni az archívumban. Az interneten a műsort a hallgató is összeállíthatja, egymás után rendezve az archívumban található műsorszámokat. Hogy teljesebb képet kapjon a hallgató (internethasználó) a horvát kisebbség életéről, mindezen információk megjeleníthetők írásos formában is a www.croatica.hu már létező weblapján.

Az internetes rádió stúdiójában kialakításra került egy modern hangstúdió. A hangstúdióban saját gyártású CD-k és DVD-k készülnek. A magyarországi horvátok népdalai, népszokásai, népzenei és modern zenei anyagok kerültek felvételre és gyártásra. Az eddig kiadott lemezek száma 16 db.

A Croatica Rádió digitális stúdiója széles körű szolgáltatásaival várja a kedves megrendelőket, mind stúdió-, mind külső helyszíni felvételkészítéssel. Szolgáltatásaink közé tartozik CD és DVD nyomtatása és sokszorosítása, Disc Publisher Pro típusú CD/DVD gép áll rendelkezésünkre a minőségi lemezek készítésére, sokszorosítására és felületi nyomtatására.

Gara község és a bunyevác-horvátok

Gara község Bács-Kiskun megye déli részén, Bajától 17 km-re, a szerb határ mentén elhelyezkedő nemzetiségi település. Állandó lakosainak száma: 2402 fő (2011). A község nevét történelmi források először a 13. század végén említik. A bunyevác-horvátok a ferences szerzetesek kíséretében több hullámban telepedtek meg a török hódoltság alatt elnéptelenedett Bácskában a 16. és a 17. században. A bunyevácok őshazája Bosznia-Hercegovina déli, hercegovinai része. Nevüket kétféleképpen eredeztetik: „bunja” = kunyhó szóból, illetve a Buna folyóból, melynek környékéről

származnak. Sokszínű kultúrájukat, a római katolikus vallást és a bunyevác tájnyelvet (amely a horvát nyelv „što” nyelvjárásának „i” dialektusa) évszázadokon át gondosan ápolták és örökítették apáról fiúra. Bácskában a bunyevácokon kívül még két horvát népcsoport él, a sokácok és a rácok.

A 18. század elején Garán csak bunyevác-horvátok éltek, később települtek be a sváb-németek, és közösen építették meg 1780-ban a község mai, késő barokk stílusú római katolikus templomát, amely a környéken egyedülálló szoborgyűjteménnyel rendelkezik. A magyar lakosság száma egészen a második világháború végéig elenyésző, csupán néhány értelmiségi személy volt magyar nemzetiségű. A kitelepített svábok helyébe bukovinai székelyek és felvidéki magyarok költöztek, gyökeresen megváltoztatva a nemzetiségi arányokat. Ekkor a legnagyobb a község lélekszáma

Buna folyó, a bunyevácok eredete

(4534 fő), amelyből a horvát nemzetiség aránya körülbelül 25 százalék volt. Azóta az ötvenes-hatvanas évek politikai helyzete, később a munkalehetőségek hiánya miatt sok nemzetiségi lakos hagyta el a községet. Sok garai bunyevác származású személy a magyarországi horvát értelmiség, a kultúra és a sport élvonalába került. A globalizáció és a demográfiai folyamatok a kis nemzetiségeket sajnos még súlyosabban érintik. Erős az asszimiláció a községben és a régióban valamennyi nemzetiség tekintetében, a fiatalok sajnos már csak a magyar nyelvet beszélik. A nemzetiségi kultúra ápolása a családi környezet helyett egyre inkább közösségi szintre helyeződik át, melyben a fő szerepet a kulturális egyesületek, oktatási intézmények és a nemzetiségi önkormányzatok töltik be.

A római katolikus templom

A községben alapfokú nyelvoktatás folyik a helyi nemzetiségi tagozatos általános iskolában, ahol a tanulók kb. egynegyede tanulja heti négy órában a horvát nyelvet. Kiemelkedő jelentőséggel bírt 1946 és 1973 között az önálló bunyevác iskola fennállása, ahol előbb egynyelvű, majd két tannyelvű formában összesen mintegy 150 diák az anyanyelvén tanulhatott.

Garán 1994 óta működik a horvát és a német, 2010-ben alakult a roma nemzetiségi önkormányzat, a székelyek egyesületbe tömörülnek. A nemzetiségi önkormányzatok minden farsangi időszakban megszervezik hagyományos nemzetiségi báljaikat, a bunyevácoknál ez az ún. „Préló”. A szó jelentése „fonó”. Régen az asszonyok telente

Bunyevác prélon

összegyűltek, fontak, közben beszélgettek, énekeltek. Később ehhez csatlakoztak a férfiak és a tamburások, így alakult ki a báli hagyomány. Garán a Prélón felül még egy egyedülálló rendezvényt szerveznek a bunyevácok a farsangi időszakban, ez az ún. Musko prélo (férfiprélo), amelyen csak férfiak ünnepelnek. Ez a hagyomány oda vezethető vissza, hogy húshagyó kedden a bunyevác férfiak házról házra járva összegyűjtötték a kolbászt, szalonnát, tojást, elvitték a garai bunyevác kocsmába, ott megsütötték, és tamburazene mellett együtt mulattak, kártyáztak egészen éjfélig, amikor beköszöntött a hamvazószerda. Ekkor véget ért a mulatság és kezdődött a nagybőjt. Az utóbbi két-három évtizedben ezt a rendezvényt már szombati napon szervezi a horvát nemzetiségi önkormányzat és férfitapata. Nagy népszerűségnek örvend a többi nemzetiség körében is, mivel egyszer egy évben a férfiak asszonyaik nélkül mulathatnak tamburazene, házi borok és a hagyományos bunyevác birkapörkölt mellett. Szintén egyedülálló a bunyevácoknál, hogy az anyák napját nem májusban, hanem decemberben ünneplik, advent harmadik vasárnapján. Advent negyedik vasárnapján az apákat köszöntik. A családoknál ma már elveszőben vannak ezek a régi hagyományok, ezért a horvát nemzetiségi önkormányzat kis ünnepséget szervez ebből az alkalomból. Jelentős családi összejövetelek eseményét képezte a bunyevácoknál a búcsú, a disznóvágás, a szüret és a betakarítási munkák is.

Meg kell említenünk, hogy a bunyevácoknál Garán és a többi bácskai településen minden családot ún. ragadványnévvel is illettek. Ezek a ragadványnevek eredetileg az azonos vezetéknevű családok megkülönböztetésére jöttek létre, később elterjedtek, ma már azonban sajnos feledésbe merülnek.

Jellegzetes a bunyevácok népviselete. A fiatal lányok az ing felett díszített mellényt hordtak, lábukon hímzett papucsot. Ünnepi viseletként különös gazdagságról árulkodik a selyem, az úgynevezett „szvila” és „dusác”. Ezekben csak templomba jártak és kiemelt ünnepeken hordták. Jellegzetes

Bunyevác lányok a negyvenes évek elején

volt a dukát fülbevaló, és az aranylánc dukátokkal, amely 5-7-9-11 darabból állt. A bunyevác asszony a férjhezmenetel után már állandóan kendőt vagy „kapi-cát” viselt, nem járt hajadonfővel. A fiatal férfiak bricseszadrágot viseltek csizmával, vagy kötött harisnyával és papucssal. A férfiaknak legalább kettő kalapjuk volt, egy hétköznapi és egy ünnepi. A bunyevác férfi hajadonfővel csak az asztalnál tartózkodott, vagy amikor imádkozott, és a templomban. Mezei munkákhoz szellős viseletet hordtak. A férfiak bő gatyát és inget, lábukon bocskort, az asszonyok kartonruhát, lábukon mamuszt viseltek. Az emberek vállukon hordták a kaszát, az asszonyok derekukon a marokszedőt, és kosárban vitték az ételmezt a mezőre, korszóban pedig a hideg vizet.

Bunyevác család

A községben több táncsoport működik. A horvát kultúrát a Bunyevác Hagyományörző Táncsoport és a Garai Ifjúsági Táncsoport ápolja (utóbbi valamennyi helyi nemzetiség néptáncait járja). Az óvoda és általános iskola tanulói szintén tanulnak nemzetiségi táncokat. A horvát nemzetiség büszke a helyi Bácska tamburazenekarra, amely 1990 óta kíséri a táncosokat és szolgáltatja a zenét a horvát rendezvényeken.

A Bácska tamburazenekar

Minden kedves olvasót szeretettel várunk községünkbe, rendezvényeinkre!

*Kubatov Márton
a Horvát Nemzetiségi Önkormányzat
Gara elnöke*

Bunyevác Hagyományörző Táncsoport

Garai Ifjúsági Táncsoport

Kópháza

Kópháza és vidéke oklevélemlítés szerint 1245 körül két néven volt ismert: Ravaszdvíz és Tarnavíz. IV. László király a terület egy részét Sopronnak adományozta, a másik részét egy Csépán nevű soproni polgár kapta meg.

A térségnek 1354-ben Kolb Péter soproni polgár lett a tulajdonosa, minden bizonnyal róla nevezték el a falut Kolbenhofnak. A Kópháza elnevezés először 1429-ben jelent meg a forrásokban. Luxemburgi Zsigmond uralkodásának éveiben e területet a Locsmándi és a Pongrácz család birtoolta. A községet 1430-ban Sopronnak adományozták, így Kópháza Sopron jobbágyfalujává vált.

A török veszedelem idején a lakosság jelentős része elmenekült. Helyükre 1530 körül Bosznia és Horvátország térségéből, pontosabban Velika és Stenyicsnak nevű horvát falvakból érkeztek menekültek. Ezeket a telepeseket „gradistyei horvátoknak” nevezik. Ekkortól kezdve a horvát etnikum dominánssá vált a faluban. Egy 1558-as összeírás szerint Kópháza (Koljnof) lakosai már mint horvátok szerepelnek.

Kópháza horvát nyelvű és szintiszta katolikus lakossága sokat szenvedett a kuruc világban az egyházi krónikások szerint. Hitbélileg egységes népe sokat áldozott vallási célokra és sok papot nevelt az egyháznak: Klemetsich Mátyás, Jankovich György, Payrich Pál, Pinezich Tamás, Kausich Mátyás stb.

A történelem nagyobb eseményei közül 1848-nál érdemes megállni. Az itteni horvát lakosság nem támogatta Jellasics horvát bánt, az emberek szinte teljes egészében a magyar honvédséghez csatlakoztak.

A dualizmus idején a falu Sopron és Bécs közelsége miatt meglehetősen gyorsan fejlődött, különösen a vasútvonalak kiépülése után. Az első világháborút követő időszak legfontosabb eseménye az 1921-es népszavazás volt, ahol a horvátok többsége az akkor még szociáldemokrata Ausztria helyett a Magyarországhoz való csatlakozást választotta.

A község lakossága 1784-ben 947 fő (99 ház), 1870-ben 1302 fő, 1980-ban 1780 fő (525 lakás). A közösség lakosságának 80%-a jelenleg is horvát.

A lakosság évszázadokon át megőrizte horvát anyanyelvét, az utóbbi évtizedekben a magyar mellett (óvodában, iskolában) az irodalmi nyelvet is nagyon szépen elsajátította.

A horvátok kópházi letelepedésének emlékműve és a soproni népszavazás emlékműve (Horváth Zoltán György felvétele)

A búcsújáró templom történetéhez

A XVIII. században emelt kegytemplom

Magyarországon a barokk korban fellángolt Mária-tisztelet, Mária kultusza egyaránt elterjedt a főurak és a köznép körében. Az ország felszabadulását a török hatalom alól Szűz Mária segítségének tulajdonították. Újból nagy fontosságú történelmi eseménynek számított, hogy István király felajánlotta a Magyar koronát Máriának. S valóban, ezen történelmi és vallási kép égisze alatt nemzetté kovácsolódtott össze a magyarság. A főurak és a nemesség vallási áhítattól áthatva adományoztak hitük céljaira. Zarándoklatokat szerveztek és vezettek búcsújáró helyekre. Elterjedt, divat lett, hogy Mária-képet vagy Mária-szobrot adományoztak egymásnak. Ebben élen járt a legnagyobb főúr, a bécsi udvarban is befolyással bíró Eszterházi Pál is. Mária, az Istenanya tisztelete bevonult a kastélyokba és a nemesi kúriákba, majd fokozatosan elterjedt a falvakban és városokban szolgáló papság segítségével a köznép körében is.

Sorra épültek a különféle csodajelekhez, megmagyarázhatatlan eseményekhez és legendákhoz kapcsolódó kegyhelyek, a főurak és a köznép adományozásával. Ennek számos jelét találjuk a korabeli Nyugat-Magyarországon, amit a megépült kegyhelyek is tanúsítanak.

E kornak és szellemiségének egyik emléke a kópházi kegytemplom, amelynek oltárképén szintén megtalálhatóak a leírt jellegzetes képsorok. A kópházi „Boldogságos Szűz” tiszteletére épült templom megépítését a legenda Nádasdy Ferencnek tulajdonítja. A hagyományból mindössze az lehet igaz, hogy Nádasdy egy ősi Szűz Mária-szobrot adományozott a temetőben álló Szent Márton-templomnak hálából azért, mert a kópházi jobbágyok, a város engedélyével fuvarral és robottal segítették a lorettói templom és kolostor építését. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy az 1659. évi vizitáció megemlíti az ünnepélyes zarándoklatokat a Szent Márton-templomban levő Mária-szoborhoz.

A zarándoklatok tehát már a XVII. század közepén, a Wesselényi-féle összeesküvés, illetve Nádasdy Ferenc lefejezése előtt megkezdődtek.

A búcsújáró templom legendája szerint gróf Nádasdy Ferenc gyakran lejárt a kereszturni kastélyból a Fertő-tóra vadászni. Az út Kópháza határán át vezetett a Fertő-tóra. Az út mentén állt egy kis kápolna Mária-szoborral. Nádasdy Ferenc leánya, Orsolya sokat betegeskedett. Egyszer a Mária-kápolnában fogadalmat tett, hogy soha nem megy férjhez, ha visszanyeri egészségét. Tényleg meg is gyógyult, és szép leány lett belőle. Szülei azt kívánták, hogy menjen feleségül egy fiatal mágnáshoz. Orsolya erre csak úgy állt rá, ha apja a kis kápolna helyén templomot építtet. Az esküvő napján

azonban vihar támadt, és egy villámcsapás megölte a menyasszonyt. A megrendült apa, emlékezve fogadalmára, a kis kápolna helyén felépíttette a templomot.

A kópházi kegyhelyet, a búcsújáró templomot valójában Behofsich Pál (1738–1774), Kópháza plébánosa építtette fel. Valószínű, hogy a temetődombon álló Sz. Márton-templomba érkező zarándoklatok érelték meg azt a döntést, hogy a szűk templom helyett egy sokkal nagyobb kápolnát építtet a kegykép tiszteletére.

Behofsich erős akaratú és lobbanékony, az előljáróival összeférhetetlen, a híveit gyakran a durvaságig fegyelmező plébános volt. Feljegyzés van arról, hogy Mária Terézia idejében – amikor már érződött a jobbágyterhek csökkentésének szándéka – a jobbágyok Sopron környékén is több esetben ellenszegültek és nem hajtották végre az előírt kötelezettségeket. Kópházán a jobbágyok nem akarták lecsépelni a plébánia gabonáját. Behofsich magához hívatta Horváth György nevű „lázítójukat”, akit felháborodásában súlyosan bántalmazott. Emiatt a város kivizsgálást rendelt el és feljelentést tett a püspöknél. Zichy püspök büntető eljárást rendelt ellene és felszólította a lemondásra. A plébános viszont csak káplánja javára akart lemondani, amit a városi tanács nem fogadott el. Így aztán végezetlenül maradt az ügy, és Behofsich még 10 évig maradt Kópházán.

A kápolna építésére vonatkozóan az első adatot 1747-ben találjuk, amely adományozással kapcsolatos. Behofsich a környéken lakó nemesekhez és a város jómódú katolikus polgáraihoz fordult támogatásért. A legnagyobb segítséget az építkezésben gróf Széchenyi Antal, nagycenki földesúr adományai jelentették. A kézi és az ígás munkát a község népe szolgáltatta. A templom belső berendezéseiből a hatalmas barokk stílusú főoltár, továbbá a szószék is Széchenyi Antal segítségével készült el. Végül kölcsönök és különféle misealapítványok segítségével 1772-re a jelentős barokk-rokoko templom is elkészült.

A kápolna építésével kapcsolatos fontos dokumentum Behofsich Pálnak 1772-ben Zichy püspökhöz írt jelentése, ahol határozottan állítja, hogy a búcsújáró templomot alapjától kezdve újonnan építették fel.

A monumentális építmény a második világháborút követő határlezárásig a környékbeli horvátok jelentős vallási találkozóhelye volt. A barokk szellemisége tehát a

A Fekete Madonna-kegyszobor a kegytemplom barokk főoltárán (Horváth Zoltán György felvételei)

papok közvetítésével jutott el a társadalom alsó rétegeibe, így a nyugat-magyarországi horvátok körébe is. Ahogy a magyarságot, ugyanúgy az anyanemzetétől elszakadt nyugat-magyarországi horvát-ságot is a barokk kori vallásos lelkesedés kovácsolta össze. A barokk kor Mária-kultusza jelentette azt a vallási eszmét és ideológiát, mely öntudatra ébresztette és egységes horvát nemzetiségi tudatot adott a szétszórt falvakban élő horvátoknak.

Völgyi Géza

E számunk szerzői

- Balogh Jánosné Horváth Terézia** (1941) – néprajzi és helytörténeti kutató, Budapest
- Blazsetin István** (1941–2001) író, irodalmár, Pécs
- ifj. Blazsetin István** (1963) – költő, kritikus, irodalomtörténész, Pécs
- Bognár Antal** (1951) – író, szerkesztő, Budapest
- Bölcs Matild** (1949) – irodalomtörténész, tanár, költő, Horvátzsidány
- Brigovich Lajos** (1938) – grafikus, festőművész, Horvátzsidány
- Búzás Huba** (1934) – költő, Veszprém
- Csuka Zoltán** (1901–1984) – költő, szerkesztő, műfordító
- Dékity Márk** (1937) – költő, irodalmár, Budapest
- Filipovits Klára** (1955) – történész, Prága (Csehország)
- Frankovics György** (1945) – író, újságíró, néprajzkutató, Pécs
- Fucskár József** (1953) – festő, Barcs
- Gátai Zoltán** (1963) – tanár, műfordító, Pécs
- Gázsity Anna** (1995) – tanuló, Pécs
- Gojtán Anna** – tanár, iskolaigazgató, Budapest
- Gulyás József** (1936–1976) – költő, történész
- Gulyás László** (1960) – költő, Tótszerdahely
- Hepp Mihály** (1952), – pedagógus, az Országos Horvát Önkormányzat elnöke, Pécs
- Horváth Csaba** (1957) – tanár, a Croatica igazgatója, Szentpéterfa
- Horváth Sándor** (1959) – néprajzkutató, Narda
- Horváth Tímea Anna** (1967) – újságíró, író, Szentpéterfa
- Horváth Zoltán György** (1967) – egyetemi oktató, könyvkiadó, Budapest
- Juhász László** (1955) – újságíró, Pécs
- Kormos Sándor** (1941) – költő, Pilisszántó
- Kubatov Márton** (1979) – közgazdász, Gara
- Kricskovics Antal** (1929) – táncművész, koreográfus, Budapest
- Lőkös István** (1933) – irodalomtörténész, szlavista, Budapest
- Lőrincz Nikolett** (1990) – egyetemi hallgató, Pécs
- Martic Ivana** (1998) – tanuló, Hercegszántó
- Milánkov Anna** (1950) – ügyfélszolgálatos, Budapest
- Nyomárkai István** (1937) – akadémikus, nyelvész, szlavista, Budapest
- Pávics György** (1940) – költő, fordító, Pécs
- Radnics Manda** (1949) – író, műfordító, Budapest
- Sárkics Eszter** (1966) – tervezőszerkesztő, dekoratőr, Budapest
- Sárkics György** (1937–2009) – szerkesztő, festőművész, Budapest
- ifj. Sárkics György** (1960) – festőművész, reklámgrafikus, Budapest
- Sibalin József** (1957) – tanár, iskolaigazgató, Hercegszántó
- Simara Gyula Puzsarov** (1949–1994) – költő
- Skrapics Lajos** (1938) – fizikus, költő, Budapest
- Sokcsevits Dénes** (1960) – történész, Budapest
- Suhai Pál** (1945) – költő, tanár, Budapest
- Takácsné Gubrinszki Katalin** (1941) – óvónő, író, költő, Pomáz
- Taschner Ferenc** (1939) – bognár, fafaragó, Kópháza
- Tisler Jolán** (1948) – tanár, költő, Tótszerdahely
- Varga Éva** – újságíró, kommunikációs szakember, Pécs
- Vertaricsné Horváth Katalin** (1950) – festő, Letenye
- Vidákovics Antal** (1947) – koreográfus, Pécs
- Vidákovics Sziláven** (1977) – színművész, színházigazgató, Pécs
- Virág Zoltán** (1966) – irodalomtörténész, tanszékvezető, Szeged
- Völgyi Géza** (1946) – művelődési dolgozó, Kópháza
- Völgyi János** (1950) – festő, Hegykő

Kolo, kolo naokolo

„Egyes kutatók szerint e hegyvidék katolikus vallású vlach pásztorai képezték a magvát a bunyevác népcsoportnak, és elnevezésük is az e vidéken használatos, kőből rakott pásztoraknyhókat jelölő szóból – bunja (többes szám: bunje) – ered. A bunyevátság egésze aligha származhat a nem túl nagy létszámú balkáni katolikus vlachoktól.” (Soksevićs Dénes)

„Az a nyelv – a kaj dialektus –, amelyen a fenti művek megszülettek, a 19. századi *nemzeti újjászületés* idején defenzívába szorult. Pedig a 16. századtól a 19. század húszas éveig szüntelen a prosperálás jellemezte – olyannyira, hogy az irodalmi standard pozíciójára is esélyesnek látszott. Lexikai gazdagságát, stíláriis lehetőségeit mi sem bizonyítja jobban, mint hogy évszázados tetszhalála után Miroslav Krleža ezen a nyelven írta meg a 20. századi horvát költészet legzeniálisabb verseskönyvét, a *Petrica Kerempuh balladáit*.” (Lőkös István)

„Van-e, lehet-e, egyáltalán kell-e nemzetiségi irodalomról beszélni? Van-e irodalomtörténeti, poétikai megalapozottsága annak, hogy például magyarországi horvát, vagy pontosabban magyarországi horvát nemzetiségi irodalomról beszéljünk?” (Blazsetin István)

„Tudtam, hogy az autentikus néptánc, népzene nyelvezetét felhasználva szeretnék színpadi műveket koreografálni, és hogy ezek minél tökéletesebbek legyenek, gyarapítani kell a „szókincsemet”. Már elsőévesként néhány csoporttársammal a legkisebb falvakat is bejártuk gyalog vagy busszal. Eleinte technikánk sem volt a rögzítéshez. Lelestük a figurákat, és megtanultuk. Lábban tároltuk.” (Vidákovics Antal)

„Nyugat-Magyarország hatalmas olvasztótégelyében a származás ma nem tűnik kiemelten fontos kérdésnek. Félő, hogy a tradicionálisan katolikus vallású és szigorúan nevelt horvátok a globalizmus langy hullámaival lovagolva szárnyaszegetten fognak partot érni.” (Bölcs Matild)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A *Napút* elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóiratot támogatói:

Nemzeti
Kulturális
Alap

